

T.C

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

SİYASET BİLİM VE KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE MİLLİ GÖRÜŞ SÖYLEMİNİN
DÖNÜŞÜMÜ: AK PARTİ ÖRNEĞİ**

Ayşe KAÇAR

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Vahap Göksu

Konya- 2024

Bu çalışma, 21/ 10/ 2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bilim Dalı Programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Savunma

Tez Jürisi

Dr. Öğr. Üyesi Vahap GÖKSU
Selçuk Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Ali ŞAHİN
Selçuk Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Metin ÖZKARAL
Karabük Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR.....	v
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
TÜRKİYE’DE MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ	4
1.1 Din ve Siyaset Olguları.....	5
1.2 Türkiye’de Din ve Siyaset İlişkisi.....	7
1.3 Siyasal İslamcılık	9
1.4 Türkiye’de Siyasal İslamcılık	11
1.4.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Siyasal İslamcılık	12
1.4.2 Cumhuriyet Döneminde Siyasal İslamcılık.....	15
1.5 Türkiye’de Siyasal İslamcılığın Partileşme Aşamaları.....	21
1.5.1 Milli Görüş Hareketi	21
1.5.2. Milli Nizam Partisi (1970- 1971)	25
1.5.3. Milli Selamet Partisi (1972- 1981).....	27
1.5.4 Refah Partisi (1983- 1998)	30
1.5.5 Fazilet Partisi (1997- 2001)	34
1.5.6 Saadet Partisi (2001-)	36

1.5.7 Yeniden Refah Partisi (2018-)	38
İKİNCİ BÖLÜM	42
MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ BAĞLAMINDA AK PARTİ’NİN DEĞERLENDİRİLMESİ	42
2.1 Recep Tayyip Erdoğan ve AK Parti’nin Kuruluşu	42
2.2 AK Parti’nin İslamcı Kimliği	44
2.3 AK Parti’nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği	46
2.3.1 Milli Görüş Geleneği ve AK Parti’nin Tarihe ve Geleneğe Bakışı	49
2.3.2 Milli Görüş Geleneği ve AK Parti’nin Dine Bakışı	51
2.3.3 Milli Görüş Geleneği ve AK Parti’nin Aileye Bakışı	54
2.4 Siyasal İslamcılık, Milli Görüş ve AK Parti	57
SONUÇ	64
KAYNAKÇA	68

ÖZET

Din ve siyaset ilişkisi, insanlığın varoluşundan bu yana kendini gösteren bir olgudur. Bu bağlamda siyasal İslamcılık, İslam dininin teorik söylemi ile döneminin siyasal toplumsal sorunları ve gelişmeleri çerçevesinde şekillenmiş bir düşüncedir. Osmanlı devletinin son dönemlerinde imparatorluğun çöküşünün engellenmesi açısından kullanışlı olduğu düşünülen bu düşünce biçimi bizzat devlet tarafından İslamcılık ideolojisi adı altında uygulanmış olsa da, bu politik yönelim imparatorluğun yıkılışını önleyememiştir. Cumhuriyet'in ilanını takiben de Türk modernleşmesiyle uyumsuz bulunan siyasal İslamcı hareketler diğer “uyumsuz” geleneklerle beraber tasfiye edilmiştir. Çok partili dönemin başlamasıyla siyasal İslamcı hareketler yeniden siyaset sahnesinde görünür hale gelmiş, ancak doğrudan siyasal İslamcı kimliğe sahip bir partinin kurulması 1970' leri bulmuştur. Bu tarihten itibaren Türkiye'de siyasal İslamcı kimlik, siyasi aktörlerin fikir ve görüşlerini ifade etmek için kullandıkları araçlardan biri olmuştur. Demokrasinin sık sık darbe ve muhtıralarla sekteye uğradığı bu dönemlerde siyasal İslamcılığın farklı parti isimleri ile “Milli Görüş hareketi” tarafından temsil edildiği görülmektedir. Ancak 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'de siyasal İslamcı kimlik ciddi bir kırılma yaşamış, gelenekçiler ve yenilikçiler olarak ikiye ayrılmıştır. 2002 yılında AK Parti adıyla iktidara gelen siyasal İslamcılığın yenilikçi kanadı, siyasi kimliğinde de değişiklikler yaptığını iddia etmekte ve kendisini muhafazakâr- demokrat olarak nitelendirmektedir. Bu çalışmada Türkiye'de siyasal İslam'ın yukarıda bahsedilen serüveni ve AK Parti iktidarının ideolojik kimliği incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal İslamcılık, Milli Görüş, AK Parti

ABSTRACT

The relationship between religion and politics is a phenomenon that has manifested itself since the existence of humanity. In this context, political Islamism is a thought shaped within the framework of the theoretical discourse of Islam and the political and social problems and developments of its time. Although this way of thinking, which was thought to be useful in preventing the collapse of the empire in the last periods of the Ottoman state, was implemented by the state itself under the name of Islamist ideology, this political orientation could not prevent the collapse of the empire. Following the proclamation of the Republic, political Islamist movements that were deemed incompatible with Turkish modernization were liquidated along with other "incompatible" traditions. With the beginning of the multi-party era, political Islamist movements became visible on the political scene again, but it was not until the 1970s that a party with a direct political Islamist identity was established. This has been one of the tools used by political actors to express their ideas and meetings, since the emergence of political Islamist identities in Turkey. In these periods when democracy was frequently disrupted by coups and memorandums, political Islamism was represented by the "National Vision Movement" under different party names. However, since the 2000s, political Islamist identity in Turkey has experienced a serious fracture and has been divided into traditionalists and innovators. The innovative wing of political Islamism, which came to power under the name of AK Party in 2002, claims to have made changes in its political identity and describes itself as conservative-democrat. In this study, the above-mentioned adventure of political Islam in Turkey and the ideological identity of the AK Party government were tried to be examined.

Keywords: Political Islamism, National View, AK Party

KISALTMALAR

AK Parti: Adalet ve Kalkınma Partisi

ANAP: Anavatan Partisi

AP: Adalet Partisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DP: Demokrat Parti

FP: Fazilet Partisi

MNP: Milli Nizam Partisi

MSP: Milli Selamet Partisi

MÜSİAD: Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği

RP: Refah Partisi

SP: Saadet Partisi

YRP: Yeniden Refah Partisi

GİRİŞ

Siyaset belirli düşünce sistemi üzerinden yapılmaktadır. Siyasi aktörlerin sahip oldukları tavır, düşünce, değer yargıları bu çerçevede şekillenmektedir. Sahip olunan fikir ve görüşlerin nasıl ifade edileceği, kullanılacak araç ve yöntemlerin nasıl bir siyasi eksenle gelişeceğine yönelik tercihler siyasal kimlikle yakından ilişkilidir. Siyasal kimliklerin anlaşılması bir ülkede yapılan siyasetin niteliğini belirlemede en önemli etkenlerden biri görülmektedir.

Türkiye’de siyasilerin tavır, tutum ve davranışları bakımından benimsedikleri, fikirlerini ifade etmede bir araç olarak kullandıkları siyasal kimliklerden biri de siyasal İslamcılıktır. Siyasal İslamcılık, İslam topluluklarının Batı modernleşmeleri karşısında modernizmle etkileşerek anayasal, ekonomik ve yargısal olarak bütün alanların İslami uygulamalarla yeniden kurulması gerektiğini öne süren bir ideoloji olarak tanımlanmaktadır. Siyasal İslamcı hareketler, genel olarak modernizm ve demokrasi karşıtı bir imaja sahiptirler. Çünkü din ve laiklik arasındaki çatışmanın belirginliği, dinin toplumsal yaşamdaki önemini kaybetmesi ile sonuçlanmış ve laiklik modernizmin ve demokrasinin bir parçası olarak görülmüştür. Dolayısıyla İslam dini, modernizm ve demokrasi ile bağ kuramamak ve ona uyum sağlayamamak ile itham edilmektedir.

Cumhuriyet öncesi dönemde siyasal İslamcılık, imparatorluk sınırları dâhilindeki Müslümanlar arasında bir bağ kurarak devletin dağılmasını önlemek amacıyla ortaya atılan ideoloji olarak düşünülmektedir. Erken Cumhuriyet döneminde modern, laik ve demokratik bir ülke inşa edebilmek için, siyasal İslamcı gruplar tasfiye edilmiştir. Bu amaçla öncelikle halifelik kaldırılmış, dini eğitim veren kurum ve kuruluşların bazıları kapatılmış, birçok dini kurum ise devlet kontrolünde varlığını sürdürmüştür. Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte siyasal İslamcı hareketler siyasal yaşamdaki yerlerini almışlar, din konusunda var olan baskının azalmasıyla kurumsal örgütlenmelerini gerçekleştirerek faaliyet göstermeye başlamışlardır. 1970 yılında dini değerleri benimseyen Milli Nizam Partisinin kurulmasıyla Türk siyasi yaşamına siyasal İslamcı kimliğin temsilcisi olarak damgasını vuracak olan Milli Görüş hareketi, siyaset sahnesinde varlık göstermeye

başlamıştır. Sonrasında gelen diğer Milli Görüş partileri de aynı çizgide ilerleyerek siyasal İslamcılığı siyasette temsil etmişlerdir. Ancak 28 Şubat post-modern darbesi, Türkiye tarihinde siyasi, sosyal ve ekonomik etkileri derin olan bir dönüm noktasıdır. Bu süreçten en çok etkilenenlerden biri de Refah Partisi ve devamında Fazilet Partisi olmuştur. Fazilet Partisi, Refah Partisi'nin mirasını devralmış ve 28 Şubat'ın baskı ortamında faaliyet göstermeye çalışmıştır. Ancak, 28 Şubat sürecinin yarattığı baskılar ve sınırlamalar nedeniyle Fazilet Partisi de zorlu bir döneme girmiştir. Özellikle partinin bazı genç isimleri, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini daha fazla önemseyen, daha demokratik ve liberal bir çizgi arayışındadır. Bu farklılaşma, parti içinde bir ayrışmaya yol açmıştır. Parti içinde “yenilikçi” ve “gelenekçi” olmak üzere iki kanat belirginleşmiştir. Gelenekçi grup Erbakan çizgisinde ilerleyerek Saadet Partisini, yenilikçi grup ise Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Bülent Arınç gibi isimlerin liderliğinde AK Partiyi kurmuşlardır.

AK Parti, kendisini "muhafazakâr demokrat" olarak tanımlayarak Milli Görüş geleneğinden uzaklaşmayı ve daha geniş bir toplumsal tabana hitap etmeyi amaçlamıştır. 28 Şubat sürecinin baskılarına karşı daha demokratik, Batı ile uyumlu bir siyasi program geliştirmeye çalışan AK Parti, Fazilet Partisi'nden ayrılan yenilikçi kadroların siyasi hedeflerini gerçekleştirebileceği bir platform haline gelmiştir. Ancak kuruluşundan bu yana partinin faaliyetleri, politikaları, kullandığı söylem ve semboller incelendiğinde aslında siyasal İslamcı kimliğinden kopmadığıda görülmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada, siyasal İslamcılık nedir ve siyasal İslamcılığın Türkiye’de ki temsilcisi olan partiler hangileridir sorularından yola çıkılmıştır. AK parti iktidarının benimsediği muhafazakâr demokrat kimliğininaslında muhafazakârlıkla siyasal İslamcılığın harmanlandığı bir ideolojik kimlikolduğu, AK Partinin Milli Görüş çizgisinden kopmadığı varsayımının doğruluğu analiz edilmeye çalışılmıştır.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, Saadet Partisi, Milli Görüş'ün son temsilcisi olarak görülürken, AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte siyasal İslamcılığın belirgin bir dönüşüm geçirdiği öne sürülmüştür. AK Parti'nin muhafazakâr-demokrat bir çizgi benimsemesi, Milli Görüş'ten bir kopuş olarak

yorumlanmıştır. Ancak, aksine çalışmada, AK Parti'nin Milli Görüş kökenlerinden kopmadığını, siyasal İşlamlılığı muhafazakârlık adı altında devam ettirdiğide iddia edilmektedir. Bu argüman, AK Parti'nin İşlamlı siyaseti tamamen terk etmediğini, fakat bunu daha geniş kitlelere hitap edebilmek için farklı bir söylemle sunduğunu savunmaktadır. AK Parti'nin muhafazakârlık, dini değerlerin korunması ve dindar, muhafazakâr tabandan gelen talepleri karşılamaya yönelik politikaları, bu argümanı destekler niteliktedir. Dolayısıyla bu çalışma literatürdeki bazı belirsizlikleri netleştirme ve siyasal İşlamlılığınTrkiye'deki dönüşümüyle ilgili mevcut tartışmalara katkı sağlama amacı gütmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ

Milli Görüş Hareketi, Türkiye’de 1969 yılında Necmettin Erbakan önderliğinde kurulan ve İslami değerler ile muhafazakâr politikaları merkeze alan bir siyasal harekettir. Hareketin temel ideolojisi, ekonomik ve sosyal alanda İslam ahlakını esas alan bir sistem kurmayı amaçlamaktadır. “Milli Görüş” kavramı, bağımsız bir Türkiye hedefleyen, Batı ülkeleri ile ilişkilerde ihtiyatlı olan, İslam ülkeleriyle iş birliğini ve İslam birliğini savunan bir politikayı ifade eder (Işık, 2023). Milli Görüş Hareketi’nin resmi anlamda ilk partisi, 1970’te kurulan Milli Nizam Partisi (MNP) olmuştur. Ancak MNP, laiklik karşıtı faaliyetlerde bulunduğu iddiasıyla kapatılmıştır. Ardından Milli Selamet Partisi (MSP) kurularak faaliyetlerine devam eden hareket, 1973 seçimlerinde önemli bir başarı kazanmış ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile koalisyon kurarak hükümete ortak olmuştur. 1980 Askeri Darbesi ile MSP kapatılmış, ancak Milli Görüş Hareketi 1983’te Refah Partisi (RP) adı altında yeniden siyaset sahnesine dönmüştür. RP, 1990’ların başında etkisini artırarak 1995 genel seçimlerinde birinci parti olmayı başarmış ve 1996’da Necmettin Erbakan Başbakan olarak Refah-Yol koalisyonunu kurmuştur. Ancak 28 Şubat 1997’deki post-modern darbe süreci sonrasında RP kapatılmış ve Erbakan yasaklanmıştır. RP’nin kapatılmasının ardından Fazilet Partisi ile yoluna devam eden Milli Görüş hareketi, bu dönem parti içerisinde yaşanan ‘yenilikçiler’ ve ‘gelenekçiler’ bölünmesi ile bir kırılma yaşamıştır (Türk, 2015). Milli Görüş’ün yenilikçi kadrosu 2001’de Adalet ve Kalkınma Partisi’ni (AK Parti) kurarak ayrılmıştır. AK Parti Milli Görüş’ten farklı olarak daha liberal ve Batı yanlısı bir çizgi izlemiştir. Bu dönemde gelenekçi grubun kurduğu Saadet Partisi, hareketin temsilcisi olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bu bölümde Milli Görüş hareketinin detaylı bir analizi için önce din ve siyaset kavramları üzerinde durulmuş, Türkiye’de din ve siyaset ilişkisi analiz edilmeye çalışılmıştır. Milli Görüş geleneği ve bu geleneğin temsilcisi olan partiler ele alınacaktır.

1.1 Din ve Siyaset Olguları

Din insanlara yaşamın anlamı, hayata gelme amacı, ahlaki değerler gibi konularda rehberlik eden inançlar ve öğretiler bütünü şeklinde tanımlanmaktadır.

Din toplumsal ve kültürel bağlamlarda önemli rol oynamaktadır. İnsanlar arasında bir bağ kurma, yaşamı anlama ve hayata yön verme aracı olarak işlev görebilir (Doğan, 2011).

Geçmişten günümüze bireylerin varoluşu anlamlandırma araçlarından birisi olan din için de kimliğin tanımlanmasında kullanılan “farklılık” ve “benzerlik” kavramları önem teşkil etmektedir. Din önemli bir sosyal bütünleşme araçlarından birisi olmakla beraber aynı zamanda birey ve grup kimliğinin oluşmasında da önemli bir yere sahiptir (Ataş, 2017). Dini kimlik, bir bireyin ya da topluluğun dini inançlarına, değerlerine, ibadetlerine ve manevi bağlarına dayalı olarak kendini tanımlama biçimidir. Dini kimlik, bireyin yaşam tarzını, ilişkilerini, kültürel bağlarını ve dünya görüşünü derinden etkileyebilir. (Yorulmaz, 2012). Dini kimlik, kişisel ve toplumsal bir boyuta sahip olup bireylerin bir dini gruba aidiyet hissetmesini sağlamaktadır. Bireylerin hangi inanç sistemine bağlı olduğunu, dini kavramlara nasıl yaklaştığını içermektedir. Bireylerin yaşamlarında uyguladıkları ahlaki değerler dini kimliğin temel unsurunu oluşturmaktadır (Coskun, 2003). Bu değerler dini öğretilerle şekillenmektedir. Dini kimlik genellikle aile tarafından şekillendirilmektedir. Ailenin dini pratik ve inançları çocuğun dini kimliğinde temellerini oluşturmaktadır (Solak, 2022). Bireylerin içerisinde bulundukları toplum da bu süreci büyük ölçüde etkilemektedir. Liderler, örnek alınan kişiler, bir cemaat lideri ya da bir gruba aidiyet hissi bireylerde dini kimliğin şekillenmesinde büyük rol oynamaktadır (Doğan, 2011). Kişilerin yaşadıkları deneyimler, toplumsal etkiler ve kişisel dönüşümler bu kimliğin oluşumunun yaşam boyu devam edeceğinin kanıtını oluşturmaktadır. Dini kimlik durağan bir yapı olmayıp zaman içerisinde değişime açıktır. Kişi hayatı boyunca çeşitli dini tecrübeler edinebilir, inançlarını gözden geçirebilir ve sorgulayabilir hatta farklı mezhep ya da inançlara da yönelebilir. Toplumun geçirdiği değişimler ve yeni koşullarda bireyin dini kimliğinde dönüşümlere neden olabilmektedir (Alperen, 2008). Dini kimlikler genelde dini

prensipere dayanarak bu özellikleri ile diğer kimliklerden ayrılırlar da her zaman yalnızca dini ölçütlerle tanımlanmamaktadırlar. Milli kimlik gibi farklı kimliklerle kaynaşarak zaman içerisinde değişim ve dönüşüme uğramışlardır (Ataş, 2017).

Türkiye özelinde dini kimliklerin değişim ve dönüşümlerini incelemek gerekirse; Türkiye’de dini kimliklerin tarihsel gelişimi Osmanlı imparatorluğundan Cumhuriyet dönemine kadar geniş bir zaman diliminde önemli değişim ve dönüşümler yaşamıştır. Bu süreçte dini kimlikler, hem toplumsal ve kültürel dinamikler hem de devlet politikalarının etkisiyle şekillenmiştir. Osmanlı devletinde dini kimlikler ‘millet sistemi’ adı verilen bir yapı etrafında oluşmuştur. Bu sistem farklı dini ve etnik toplulukların bir arada var olmasını sağlayan çok katmanlı bir yönetim modelidir ve imparatorluğun çok uluslu yapısını idare etmek için geliştirilmiştir. Her millet kendi dini lideri tarafından yönetilmektedir. İçişlerinde özerk olan bu toplumlar devlete bağlılıklarını da sürdürmüşlerdir. Müslümanlar devletin egemen dini grubunu oluştururken, gayrimüslimlerde kendi kimliklerini koruyarak dini ve kültürel özerklik yaşamışlardır (Kurtaran, 2011). 19. Yüzyılda Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla Osmanlı İmparatorluğu modernleşme yolunda adımlar atmaya başlamışve bu doğrultuda gayrimüslimlerin hakları genişletilerek kanun karşısında müslümanlarla eşit kabul edilmişlerdir. Bu durum dini kimliğin öneminin kısmen azalmasına ve milli kimlik anlayışının güçlenmesine neden olmuştur. Milliyetçilik akımının hızla yayılması hem müslüman hem de gayrimüslim topluluklarda ulusal kimliklerin ortaya çıkma sürecini hızlandırmıştır (Yıldız, 1999). Yeni Türk devletinin kurulmasıyla birlikte dini kimlikler üzerindeki devlet politikalarında köklü bir değişim yaşamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra laiklik ilkesinin benimsenmesiyle devlet, dini kimliklerden ziyade ulusal kimlik oluşturma sürecine başlamıştır. 1928’de devletin dini islamdır maddesi anayasadan çıkartılmış, dini kurumlar üzerindeki devlet kontrolü arttırılmıştır. Bu doğrultuda medreseler, tekke, zaviye ve türbeler kapatılmış, ‘şeyh, hoca, derviş, mürid’ gibi dini sembol ve lakapların kullanılması yasaklanmış, dini kimliklerin toplumsal hayattaki etkisinin kırılması amaçlanmıştır. Tek parti dönemi boyunca din, bireysel bir alan olarak tanımlanmış, modernleşme ve batılılaşma çabaları ile dini kimlik kamusal alandan özel alana çekilmeye çalışılmıştır. Fakat uygulanan bu çalışmalar toplumun bazı

bölümlerinde dini kimliğin daha güçlü bir şekilde korunmasına neden olmuştur (Aytepe, 2016). Çok partili hayata geçişle birlikte Türkiye’de dini kimlikler üzerinde ki devlet politikaları kısmen değişmeye başlamış, devlet dinin bir toplumsal bütünleşme aracı olarak kullanılabileceği fikrine daha olumlu yaklaşmıştır (Ataş, 2017). Günümüzde Türkiye’de dini kimlikler, bireyler ve toplumsal gruplar arasında belirgin bir ayrışma faktörü olmaya devam etmektedir. Ulusal kimlikle birlikte varlığını sürdüren dini kimlikler, farklı mezhepler ve dini topluluklar arasında etkileşimlere, zaman zaman da gerilimlere neden olmaktadır. Din-devlet ilişkisi, laiklik anlayışı ve dini inançların kamusal alandaki rolü üzerine süregelen tartışmalar, toplumsal ve siyasi gündemin önemli konularını oluşturmaktadır. Sonuç itibarıyla, Türkiye’de dini kimlikler, tarihsel süreç içinde katmanlı bir dönüşüm yaşamıştır. Toplumsal ve siyasal dinamiklere bağlı olarak sürekli olarak yeniden biçimlenmektedir.

1.2 Türkiye’de Din ve Siyaset İlişkisi

Türkiye’deki din ve siyaset ilişkisi, tarih boyunca Osmanlı İmparatorluğu’ndan miras kalan dini kurumlar ile Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen laiklik reformları ekseninde önemli bir tartışma alanı olmuştur. Bu etkileşim, hem devletin yönetim biçimi hem de halkın dini kimlikleri üzerinden şekillenerek günümüze kadar gelmiştir. Bu yüzden din ve siyaset, Türkiye’de siyasi yapıların ve toplumsal değerlerin oluşumunda belirleyici bir rol oynamıştır (Aygen, 2019)

Osmanlı İmparatorluğu’nda din ve siyaset birbiriyle yakından bağlantılıdır. Osmanlı Devleti, İslam’ı resmi din olarak kabul etmiş ve halifelik makamı aracılığıyla dini liderliği de bünyesinde barındırmıştır. Devletin yönetiminde şeriat hukuku ve İslami ilkeler belirleyici bir rol oynamaktadır, bu da dini liderlerin devlet içinde güçlü bir konuma sahip olmasına yol açmıştır. Osmanlı sultanları, aynı zamanda İslam’ın koruyucusu olarak görülmektedir ve bu durum, fetvaların ve dini hükümlerinin devlet yönetiminde önemli bir etkiye sahip olmasına neden olmuştur (Alperen, 2008). 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte, devletin laikleşmesi süreci başlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk’ün liderliğinde yapılan reformlarla din ve devlet işleri birbirinden ayrılmıştır (Aygen, 2019). 1946’da

Türkiye'nin çok partili sisteme geçmesiyle birlikte, dinin siyaset üzerindeki etkisi yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara gelmesiyle, dini semboller ve pratiklere yönelik daha hoşgörölü bir tutum benimsenmiş, örneğin, ezanın yeniden Arapça okunmasına izin verilmiştir. Bu dönemde din, siyasi partiler tarafından mobilize edici bir güç olarak kullanılmaya başlanmıştır. (Türköz, 2016). 1980 askeri darbesinin ardından Türkiye'de "Türk-İslam sentezi" olarak adlandırılan bir ideoloji devletin temel politikalarından biri haline gelmiştir. Bu ideoloji, milliyetçi ve İslami değerleri bir araya getiren bir bakış açısını benimsemektedir. Darbe sonrası dönemde İslam, milli kimliğin önemli bir unsuru olarak ön plana çıkarılmıştır. Aynı zamanda, İmam Hatip liseleri gibi dini eğitime ağırlık veren okulların sayısı artırılmış ve bu okullar devlet tarafından desteklenmiştir. Milliyetçilik ile İslam'ın sentezlendiği bu yaklaşım, toplumsal hayatın farklı alanlarında etkisini göstermeye başlamıştır (Saf, 2010).İslami partilerin ve hareketlerin siyasi güç kazanmaya başlaması, Refah Partisi'nin yükselişi ve AK Parti'nin iktidara gelmesiyle, İslami değerlerin kamusal ve siyasi hayattaki etkisi artmıştır (Gülşen, 2024).2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), din ve siyaset ilişkisini yeniden şekillendiren önemli bir aktör olmuştur. AK Parti, İslami değerlere yakın bir siyasi çizgide olmasına rağmen, başlangıçta laiklik ilkelerini koruma vaadiyle geniş bir kesime hitap etmiştir. Ancak ilerleyen yıllarda dinin kamu alanındaki rolü daha da belirgin hale gelmiştir. Dindar kitleler, siyasette ve devlet kurumlarında daha görünür hale gelmiş ve başörtüsü yasağı gibi konularda önemli değişiklikler yapılmıştır. Din, AK Parti döneminde toplumsal ve siyasi alanda daha fazla yer bulmuş ve bu durum, laiklik yanlıları tarafından eleştirilmiştir.(Ataş, 2017).Türkiye'de din ve siyaset arasındaki ilişki günümüzde karmaşık ve tartışmalı bir mesele olarak varlığını sürdürmektedir.Laiklik taraftarları, dinin devlet işlerinden uzak tutulması gerektiğini savunurken, muhafazakâr dindar gruplar ise dini değerlerin kamusal alanda ve siyasette daha fazla yer bulmasını istemektedir. Bu zıtlaşma, siyasi kutuplaşmalara ve toplumsal tartışmalara zemin hazırlamaktadır (Aygen, 2019).

1.3 Siyasal İslamcılık

İslamcılık ideolojisi, İslam'ın sadece bireysel bir inanç sistemi olarak kalmaması gerektiğini, aynı zamanda toplumsal ve siyasi yapıyı da yönlendiren bir yaşam biçimi olması gerektiğini savunan bir ideoloji olarak tanımlanabilir. Bu düşünceye göre İslam'ın sosyal, hukuki, ekonomik ve siyasi alanda belirleyici bir rol üstlenmesi esastır (Çubuk, 2023). İslamcılık ideolojisini benimseyenler, Müslüman toplumların modern dünyada İslami ilkelere göre yönetilmesi gerektiğine inanırlar ve bu doğrultuda siyasi, sosyal, kültürel değişimler önermektedirler. İslamcılık ideolojisi dinin ve siyasetin birbirinden ayrılamaz olduğunu savunmaktadır. Bu düşünceye göre İslam hem bireysel hem de kamusal hayatın her alanını düzenleyen bir inanç sistemidir. Devletin ve toplumun İslami kurallara göre yönetilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Güllüpınar, 2020). İslamcı ideoloji toplumsal ahlakın İslami değerler çerçevesinde korunmasını amaçlar. Toplumdaki ahlaki bozulmalara karşı İslam'ın ahlaki değerlerinin ön planda tutulması gerektiğini savunmaktadır. Kadın- erkek ilişkilerinden, eğitim ve devlet politikalarına kadar birçok alanda İslam'ın rehberlik yapması gerektiğini öne sürmektedir. İslamcılık, ulusal sınırların ötesinde Müslümanların birliğini ve dayanışmasını savunur. Ümmet (İslam toplumu) bilinci, Müslümanların tek bir millet olarak hareket etmesi gerektiği fikrine dayanır ve ulus-devlet sınırları yerine İslam dünyasının birleşmesini önermektedir (Acar, 2015). Bu düşünce, genellikle Batı medeniyetine ve onun seküler kapitalist yapısına eleştirel bir bakışla yaklaşmıştır. Batının İslam dünyasına sömürgecilik ve ahlaki yozlaşma getirdiğini düşünmektedir. İslamcılık ideolojisi, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında, Müslüman dünyasının Batı'nın sömürgeci etkileri altında geçirdiği zorlu dönemlerde ortaya çıkmıştır (Aytepe, 2016).

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve Batı'nın siyasi, kültürel ve askeri hâkimiyeti, İslamcı düşüncenin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu süreçte, birçok Müslüman düşünür, İslam dünyasının gerilemesinin sebeplerini tartışmış ve Batı'nın etkisine karşı İslami değerleri ön plana çıkaran bir direniş anlayışını benimsemiştir. Bu düşünürler arasında Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Hasan el-Benna, Seyyid Kutub ve Ebu'l-Ala Mevdudi gibi isimler yer almaktadır. Bu

düşünürler, Batı medeniyetine karşı İslam'ın yeniden canlandırılmasını ve İslami esaslara dayalı bir siyasi sistemin inşa edilmesini savunmuşlardır (Yılmaz, 2022).

Siyasal İslamcılık, İslam dininin ilkelerini ve değerlerini modern siyasi yapılar ve süreçler içerisinde uygulamayı hedefleyen bir ideoloji ve kimlik şeklinde tanımlanabilir. Siyasal İslamcılık, İslam'ın bir din olarak sadece bireysel inanç sistemi değil, aynı zamanda toplumun yönetilmesinde bir rehber olması gerektiği düşüncesi üzerine kurulmuştur. Siyasal İslam, modern devlet yapılarıyla İslam'ın hükümlerini bir araya getirerek bir siyasi düzen oluşturmayı amaçlamaktadır (Akdoğan, 2004). Siyasal İslamcılık, aktif bir siyasi katılımı teşvik eder. Bu hareket, seçimler yoluyla veya devrimci yollarla iktidara gelmeyi amaçlayabilir. Siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları ve dini cemaatler siyasal İslam'ın savunuculuğunu yapmaktadır. Siyasal İslamcılık, İslam'ın temel kaynakları olan kuran ve sünnetin siyasi alanlara entegre edilmesini hedeflemektedir (Aksakal, 2022). Bu yaklaşım, şariat hukukunun yasama, yürütme ve yargı süreçlerine dâhil edilmesini gerektirmektedir. Başka bir ifadeyle, Siyasal İslamcı kimlik, İslam'ın temel ilkelerinin devlet yönetiminde, hukuk sisteminde ve adalet mekanizmalarında uygulanmasını savunmaktadır. Toplumsal normların, eğitim sistemlerinin ve kültürel yapıların İslami prensiplere göre düzenlenmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bu kimlik, toplumun ahlaki değerlerini koruma ve geleneksel İslami yaşam tarzını devam ettirme vurgusu yapar. Siyasal İslamcılık, laiklik yerine teokratik ya da yarı-teokratik bir yönetim biçimini tercih etmektedir. Devletin meşruiyetinin İslam'ın kutsal değerlerinden sağlanmasını ve yasaların İslami prensiplere göre oluşturulmasını öngörmektedir. Bu bağlamda Siyasal İslamcılığın, Batının hâkimiyeti ve İslam dünyasındaki modernleşme süreçlerine bir tepki olarak ortaya çıktığı söylenebilir. 19. ve 20. yüzyıllarda Batı'nın siyasi ve kültürel hâkimiyeti altındaki Müslüman toplumların girdiği kimlik arayış sürecinde siyasal İslamcı düşünce akımları yükselişe geçmiştir. Bu akımlar, İslam dünyasının Batı karşısında yaşadığı geri kalmışlığı, İslami prensiplerden uzaklaşmaya bağlamış ve İslami kimliği siyasi bir hareket haline getirmiştir (Yıldız, 1999).

20. yüzyıl boyunca İslamcı düşünce, farklı Müslüman ülkelerde siyasal hareketler ve partiler aracılığıyla somutlaşmıştır. Müslüman Kardeşler (Mısır), Cemaat-i İslami (Pakistan) gibi hareketler, İslamcılığın siyasi ve sosyal alandaki etkisini artırmıştır. Bu hareketler, İslami yönetim biçimlerinin oluşturulması için çalışmış ve laik yönetimlere karşı muhalif duruş sergilemiştir (Acar, 2015). İran’da gerçekleşen İslam Devrimi, siyasal İslamcı kimliğin somut bir örneği olarak kabul edilir. Bu devrimle birlikte, teokratik bir İslam devleti kurulmuş ve diğer İslam ülkelerinde benzer hedefler güden hareketlere ilham vermiştir (Gündoğan, 2011). Soğuk Savaş döneminde, Batı ile Doğu arasındaki ideolojik savaş İslam dünyasında siyasal İslamcı hareketlerin güçlenmesine neden olmuştur. Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgali ve diğer bölgesel çatışmalar, siyasal İslamcı hareketlerin savaşçı ve direnişçi yönünü ön plana çıkarmıştır (Erman, 2018). Siyasal İslamcı kimliğin oluşumunda sosyal ve ekonomik etkenler de önemlidir. Müslüman dünyasında yaşanan ekonomik krizler, sosyal adaletsizlikler ve yabancı kültürel etkiler, Siyasal İslamcı hareketlerin güç kazanmasına zemin hazırlamıştır. Bu hareketler, İslam’ın toplumsal refahı sağlayacağına ve Batı kaynaklı sorunlara çözüm getireceğine dair bir vaat sunmaktadır (Acar, 2015).

Sonuç olarak Siyasal İslamcılık, modern dünyada İslam’ın yalnızca bireysel bir inanç sistemi değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasi düzenin temel belirleyicisi olması gerektiğini savunan bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Bu kimlik, İslam’ın ilkeleri doğrultusunda devlet yapısının yeniden şekillendirilmesini, toplumsal değerlerin İslami normlara dayandırılmasını ve genellikle Batı’nın seküler ve liberal değerlerine karşı bir eleştiri geliştirilmesini içermektedir. Tarihsel ve toplumsal dinamiklerin etkisiyle bu kimlik, farklı coğrafyalarda çeşitlenmiş ve özellikle 20. yüzyılda dünya siyasetinde önemli bir etki alanı kazanmıştır.

1.4 Türkiye’de Siyasal İslamcılık

Türkiye’de siyasal İslamcılık, dinin siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda belirleyici bir konumda olması gerektiğini savunan bir anlayışa sahiptir (Saf, 2010). Siyasal İslamcılık, devletin ve modern siyasi yapının İslami prensiplere göre şekillendirilmesini hedeflemektedir. Siyasal İslamcılar, İslam’ın yalnızca kişisel bir

inanç olmadığını, aynı zamanda toplumsal ve siyasi bir düzen sunduğunu düşünmektedirler. Onlara göre, İslam'ın ahlaki, hukuki ve ekonomik kuralları, devletin yasalarına ve toplumsal yapıya yön vermelidir (Akdoğan, 2004). Siyasal İslamcılığın, toplumda etki oluşturmak için cami toplulukları, vakıflar, dernekler ve sivil toplum kuruluşları gibi sosyal ve kültürel yapılardan yararlandığı görülmektedir (Türk, 2015). İslami düşünceleri yaymak amacıyla medya, eğitim kurumları ve dini etkinlikler gibi çeşitli platformları aktif bir şekilde kullanmaktadırlar. Siyasal İslam'ın Türkiye'de ki gelişim aşamaları incelenirken sadece felsefi değişim değil tarihsel koşullarda dikkate alınmalıdır. Türkiye'de siyasal İslamcı hareketlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlayan modernleşme ve Batılılaşma çabalarına bir tepki olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir (Alperen, 2008). Cumhuriyetin ilanından sonra ise laiklik ilkesine karşı oluşan muhalefet içerisinde, siyasal İslamcı düşünceler daha belirgin hale gelmiştir. 1970'lerde Necmettin Erbakan liderliğinde kurulan Milli Nizam Partisi ve ardından gelen Milli Selamet Partisi ile 1980'lerdeki Refah Partisi, siyasal İslamcı ideolojiyi savunan başlıca siyasi hareketler olarak ön plana çıkmışlardır (Düzenli, 2022). Bu nedenle bu çalışmada Türkiye'de ki siyasal İslamcı kimlik başlığı cumhuriyet öncesi ve cumhuriyet sonrası olarak iki başlık altında irdelenecektir.

1.4.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Siyasal İslamcılık

Osmanlı döneminde "siyasal İslamcı" kimlik, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) ile belirginleşmeye başlayan bir olgudur.

XIX. yüzyılın başlarında modernleşmenin bir sonucu olarak Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilik akımı, sanayi devrimi sonrası yeni şekil almakta olan, Fransız ihtilali ile sınıfsal çatışmaların odağı haline gelen, siyasal iktidarda yer bulmak isteyen burjuvazi sınıfının yaslandığı bir ideoloji konumuna gelmiştir (Ağaoğulları, 2006). 1789 Fransız ihtilalinden sonra milliyetçilik akımı azınlıklar arasında hızla yayılmaya başlamıştır. Bu durum karşısında güç ve toprak kaybetmeye başlayan Osmanlı devleti toplumdaki kopmaların önüne geçebilmek için önce 1839'da Tanzimat Fermanını daha sonra ise 1856'da Islahat Fermanını ilan etmiştir (Yıldırım,

2012).19. yüzyıl boyunca Osmanlı'da süren Tanzimat ve Islahat dönemleri, devletin modernleşme ve laikleşme hamleleri olarak öne çıkarken, aynı zamanda muhafazakâr ve İslamcı çevrelerden tepkilerle karşılaşmıştır. Bu dönemde İslamcı düşünürler ve aydınlar, Batı'nın etkisiyle Osmanlı toplumunda İslam'ın etkisinin azaldığını ve bu durumun düzeltilmesi gerektiğini savunmuşlardır (Güllüpcinar, 2020). Osmanlı devletinin büyük bir çoğunluğunu oluşturan gayrimüslim halkın, milliyetçilik akımının etkisi ile dağılmaması için dönemin devlet adamları farklı çözüm arayışlarına girmişlerdir. Osmanlılık fikri bu arayışın bir neticesi olarak düşünülebilir (Türk, 2015). İmparatorluk içerisinde ki gayrimüslim halkın tek tek bağımsızlıklarını elde etmesi sonucu Osmanlılık düşüncesi işlevsiz hale gelince, Müslüman kimliğinin ve topraklarının korunmasına yönelik “İslamcılık” fikri devlet politikası haline getirilmeye çalışılmıştır. II. Abdülhamid, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi bütünlüğünü ve topraklarını koruma hedefiyle İslam birliği (Pan-İslamizm) fikrini savunmuştur. Bu politika, Osmanlı halifesinin Müslüman dünyasındaki otoritesini pekiştirmeyi ve Batı karşısında Müslüman toplumları bir araya getirmeyi amaçlamıştır (Alperen, 2008). Abdülhamid, İslam'ı siyasetinin merkezine koyarak, imparatorluk içindeki çeşitli etnik ve dini gruplar arasında bir dayanışma oluşturmayı amaçlamıştır. Modern kavramların karşılıklarının aslında dinin özünde var olduğu, din yanlış anlaşıldığı için bu sonuca varıldığı görüşü siyasal İslamcı düşünceye hâkimdir. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi isimler, Batı tarzı modernleşmenin yanı sıra İslam'ın da önemli bir unsur olması gerektiğini savunmuşlardır. Daha sonra bu fikirler, Mehmet Akif Ersoy ve Said Halim Paşa gibi aydınlar tarafından geliştirilmiştir (Yetim, 2015). II. Meşrutiyetin ilanının ardından özgürlük alanının oluşmasıyla diğer düşünce akımlarında olduğu gibi İslamcılık düşüncesi de, düşünce dergilerinde kendisine bir yer bulmuştur. İslamcılık hareketinin Türkiye'deki önemli temsilcilerinden olan Mehmet Akif'in de bu dergilerde yayımlanan yazılarını görmek mümkündür (Türk, 2015). İslamcılık hareketi ortaya çıktığı dönem itibariyle Osmanlılık, Batıcılık, Türkçülük gibi düşüncelerle iç içe geçmiş bir harekettir. Bu fikir akımlarının hepsinin birbirinden etkilendiği görülmüştür. II. Meşrutiyet döneminde, İslamcıların siyasi görüşlerinden, bütünlüğünü koruyan, gelişmiş bir devlet teşkilatı çıkarmak çok zor görünmektedir, Bu durum o dönem içinde sadece İslamcılık değil diğer düşünce akımları

(Osmanlıcılık, Batıcılık, Türkçülük) içinde geçerlidir. Bu durum geleneksel siyasi yapıların Osmanlı modernleşmesi ile nasıl uyum sağlayacağı, ne ölçüde değişime uğrayacağı konusunda yeterli açıklığın olmaması hatta böyle bir problemin olmamasıyla yakından ilgilidir (Kara, 2001). Osmanlıcılık fikrinin kendisinden beklenen bütünleştiriciliği sağlayamaması gibi zaman içerisinde İslamcılık düşüncesinin de devletin dağılmasına engel olamadığı görülmüştür. Gayrimüslim toplumların tek tek ayrıldığı gibi Müslüman toplumlar da önce 1910 Arnavut İsyanı daha sonrasında meydana gelen Arap isyanları ile Osmanlı devletinden ayrılmaya başlamışlardır. Genel olarak bakıldığında Tanzimat'tan sonra Osmanlıdaki düşünce akımlarının çok başarılı olmadığını görülmektedir. Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarının beklenen sonucu vermemesi devletin hızla parçalanmasına neden olmuştur. Türkçülük akımının ise sonradan daha etkili bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Osmanlı devletinin sınırları içerisinde gayrimüslim topluluklar olan, Sırp, Yunan, Bulgar ve Romen milliyetçiliklerinin ve Müslüman olmalarına rağmen Arnavut ve Arap milliyetçiliklerinin gelişmesi ve hızla yayılması Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasına yol açmıştır (Yıldız, 1999).

Osmanlı devleti içerisinde en fazla nüfusa sahip olan Türkler ise milliyetçilik duygusu en son gelişen toplumdur. Bunun başlıca nedeni, Türklerin Osmanlıcılık ideolojisini ön planda tutmuş olmalarıdır (Yetim, 2015). Türkler Osmanlılık kimliğini önde tutarak kendi kimliklerini geri plana atmışlardır. Türkçülük düşüncesi XIX. Yüzyılın ikinci yarısında gelişmeye başlasa da XX. Yüzyılın başlarında Türklüğün milli kimliğine yönelik bir anlam ifade etmeye başlamıştır. Millet sisteminin dağılması, Arap milliyetçiliğinin yükselmesiyle ümmet idealinin çöküşü, Rusya'da Türkçe konuşan gruplar arasında milliyetçi hareketlerin yükselişi, Rusya'dan Osmanlı'ya gelen Türk milliyetçilerinin milliyetçi ideolojiyi yaygınlaştırma çabaları, Osmanlıdan Avrupa'ya eğitime giden öğrencilerin milliyetçilik düşüncesinden beslenerek dönmeleri, Osmanlıda Türk milli kimliğinin oluşumunu tetiklemiştir (Köçer, 2003). İslamcılık ideolojisinin de zayıflamasıyla Türkçülük düşüncesi ön plana çıkmıştır. Ancak o zamana kadar iç içe olan İslamcı ve milliyetçi aydınların bu çözülme ile ayrıldıkları görülmektedir (Yıldız, 1999). Türk siyasetine yön veren Türk- İslam sentezinin temellerinin Osmanlı devleti döneminde

atıldığı görülmektedir. İmparatorluğun son dönemlerinde aydın bürokratların batıdan etkilenererek Osmanlının kurtuluşu amacıyla ortaya çıkardıkları düşünce akımlarının Türk-İslam sentezinin özünü etkilediği söylenilebilir. Bu düşünce akımları (Türkçülük, İslamcılık, Osmanlıcılık) Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasına engel olamasa da Cumhuriyet döneminin ideolojik inşasına farklı düzeylerde katkı sağlamışlardır (Türk, 2015).

1.4.2 Cumhuriyet Döneminde Siyasal İslamcılık

Cumhuriyet döneminde siyasal İslamcılık, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra laiklik ve modernleşme süreçlerinin din ve politika arasındaki ilişkileri yeniden tanımlamasıyla şekillenmiştir. Türkiye'de bu akım, özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan laikleşme reformları ve dinin kamusal alandan uzaklaştırılma girişimlerine karşı bir tepki olarak gelişmiştir (Çubuk, 2023).

Siyasal İslamcılığın bu döneme ilişkin en belirgin özelliği, hilafet eksenli bir siyasi yapının hem aydınları hem de devleti temsil eden gruplar tarafından verilen mücadeleye destek olarak görülen ve bu yüzden kuvvetle bağlanılan bir dini kurum olarak görülmesidir. Ortaylı bu durumu; “ *Hilafet müessesesi herhalde on üç asırlık tarihi içinde en zor ve ilginç dönemini 1919-1924 Türkiye'sinde yaşamıştır. 1919 da Anadolu'da işgal kuvvetlerine karşı mücadele Hilafet ve Saltanatı kurtarmak sloganını ihmal etmiyordu*”(Ortaylı vd., 2014) diye tabir etmektedir.

Siyasal İslam'ın başka bir özelliği de batılılaşıma üzerine yoğunlaşmasıdır. Şerif Mardin bu durumu; “ *II. Meşrutiyet dönemine girilmeden önce 1905 yılında, Japon devletinin Rusları yenmesi üzerine mevcut sistemin modern bir sistemde saklana bilirliliği düşüncesi ortaya çıkmıştı ve önem kazanmıştı. Merak edilen konu ise; Osmanlılar da Japonlar gibi Batı'nın teknoloji ve tekniğinden faydalanıp kendi gelenekleriyle yola devam edebilirler miydi? İslamcı şair Mehmet Akif, bu tezleri 1908 den sonra ortaya atan belirgin kişiler arasında yer almaktadır. Böylece 1908-1918 yılları arasında Batı'yı taklit etmeye karşı koyan İslamcı bir akım görmekteyiz*” (Mardin, 2011)sözleriyle ifade etmektedir.

1.4.2.1 Tek Parti Döneminde Siyasal İslamcılık

Cumhuriyet sonrası iktidarı elinde bulunduran CHP'nin siyaset anlayışı, 27 yıl boyunca kesintisiz bir iktidar dönemini beraberinde getirmiştir. Parti kurulduktan kısa bir süre sonra yapılan seçimler sonucunda, meclisteki muhalefet grupları tasfiye edilmiş ve yeni oluşan meclis, Lozan Antlaşmasını onaylayarak inkılapları başlatmıştır (Türk, 2015). 1923-1946 yılları arasındaki tek parti dönemi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) iktidarında Türkiye'nin laikleşme ve modernleşme politikalarının hızla uygulandığı bir süreç olmuştur. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin dini temelli yönetim modelinden uzaklaşmış ve dinin devlet işlerinden ayrılması temel bir hedef haline gelmiştir (Yalçın, 2014).

Bu dönemde, partinin temel ilkeleri “Cumhuriyetçilik, Halkçılık ve Milliyetçilik” olarak belirlenmiştir. İktidardaki kadronun ana hedefi, Türk devletini mümkün olan en kısa sürede modernleştirmek ve planladıkları reformları hızla gerçekleştirmektir (Ay, 2004). Cumhuriyetin ilanı ile başlayan süreçte, siyasal İslamcılar, yönetim şekli Cumhuriyet olsa bile Halifelik makamını devlet içindeki denge unsuru olarak görmüşlerdir. Halifenin manevi gücünün, yönetimde etkili olması gerektiğini savunmuşlar ve meclisten geçen yasaların İslam'a aykırı olmayacağı için şeriat ilkelerinin ihlal edilmeyeceğini ileri sürmüşlerdir (Ahmad, 2014). İktidarın modern bir toplum oluşturma hedefine karşı çıkan siyasal İslamcı grup, saltanatın kaldırılmasıyla birlikte Halifeliği bir muhalefet aracı olarak değerlendirmiştir. Bu durumun ardından, Halifeliğin saltanatı özlediğine dair söylentiler yayılmaya başlamış ve bu gelişmeler karşısında iktidar yeni çözüm arayışlarına yönelmiştir. Ortaylı'ya göre; “İktidarın halifeliği saltanatın bir devamı olarak gördüğü ve iktidara tam sahip olabilmek için bu makamı kaldırmak istediği o günden günümüze literatürde hep tartışılmış ve ileri sürülmüştür” (Ortaylı vd., 2014) 1924'te halifeliğin kaldırılması, medreselerin kapatılması, şeriat mahkemelerinin feshedilmesi ve 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi reformlar, dini unsurların kamusal ve siyasi hayattaki etkisini azaltmaya yönelik adımlardır. Bu değişiklikler karşısında siyasal İslamcılık, büyük oranda geri çekilmek zorunda kalmış, faaliyetlerini gizli yollarla sürdürmeye çalışmıştır

(Aytepe,2016).Bu dönemde siyasal İslamcılık, laik devlet politikalarına ve batılılaşma adımlarına karşı bir tepki olarak varlık göstermiş, ancak kendini ifade etme konusunda ciddi engellerle karşılaşmıştır. Rejimin, dinin kamusal alandaki rolünü azaltma çabaları, siyasal İslamcı hareketlerin faaliyetlerini büyük ölçüde sınırlandırmış ve bu kimlik üzerindeki baskıları artırmıştır (Türk, 2015).

Siyasal İslamcı kimliğin erken dönemdeki en belirgin direnişlerinden biri, Şeyh Said İsyanı olmuştur. Bu isyan, Cumhuriyetin laik reformlarına ve özellikle halifeliğin kaldırılmasına karşı bir tepki olarak patlak vermiştir. Devlet, isyanı sert önlemlerle bastırmış, bu olay sonrasında hükümetin din konusundaki politikaları daha da katı hale gelmiştir. Bu politikalar içerisinde siyasal İslamcılar en çok etkileyeni ise; “*Takrir-i Sükûn*” Kanunudur (Gülşen, 2024). Zürcher bununla ilgili; “*Mart 1925 de Takrir-i Sükûn kanunuyla gelişen siyasal ortamla birlikte bundan sonra Türk devletinin yönetim şekli tek partiye dayalı otoriter bir sistemdir. Bu kanun gereği kurulmuş olan mahkemelerin bütün muhalifleri susturmada nasıl kullanıldığını görmüş olduk*” (Zürcher, 2022) ifadesini kullanmıştır.Bu döneme damgasını vuran bir diğer İslamcı hareket ise Menemen olayı olmuştur. Menemen Olayı, siyasal İslamcı çevrelerin Cumhuriyet rejimine yönelik tepkilerini açığa çıkaran önemli olaylardan biridir. Asteğmen Kubilay’ın öldürülmesiyle sonuçlanan bu olay, Cumhuriyet rejimine karşı dini içerikli bir başkaldırı olarak değerlendirilmiş ve hükümetin din kaynaklı isyanlara karşı sert önlemler almasına sebep olmuştur (Ağaoğlu, 2011).

Tek parti dönemi boyunca siyasal İslamcı düşünce, yasal siyasi partiler ya da açık toplumsal hareketler olarak var olma imkânı bulamamıştır.Bu dönemde İslami içerik taşıyan yayınlar, kitaplar ve gazeteler yoğun bir sansürle karşı karşıya kalmış, dini propaganda faaliyetlerine izin verilmemiştir (Aytepe, 2016). Siyasal İslamcı kimliğin kamuoyundaki görünürlüğü büyük ölçüde engellenmiş ve neredeyse tamamen yok edilmiştir.Bu sebeple, siyasal İslamcı kimlik büyük ölçüde yeraltına çekilmiş, çeşitli dini cemaatler, tarikatlar ve gizli örgütlenmeler aracılığıyla varlığını sürdürmüştür.Tek parti rejimi, dinin toplum üzerindeki etkisini zayıflatmak için çeşitli adımlar atmış olsa da halk arasında dini pratiklerin tamamen sona ermesi

mümkün olmamıştır. Siyasal İslamcı kimlik, halkın geleneksel dini yaşamında örtük bir şekilde varlığını devam ettirmiş, ancak açık bir siyasi hareket olarak kendini gösterme imkânı bulamamıştır. Toplumsal hayatta gizli bir şekilde etkisini sürdürse de resmi olarak siyaset sahnesine çıkamamıştır. Bu süreçte gerçekleştirilen laiklik uygulamaları ve siyasal İslamcılığın tepkisel yapısı, ilerleyen yıllarda bu kimliğin yeniden güçlenmesine olanak tanımıştır. 1945 yılına kadar devam eden liberal düşüncenin etkileri ve batının baskılarından dolayı siyasal düzen içerisinde yeni bir döneme girme fikrinin etkisini göstermesiyle çok partili hayata geçme çalışmaları başlamış, tek parti iktidarı muhalefetin önünü açmak zorunda kalmıştır (Türk, 2015)

1.4.2.2 Çok Partili Dönemde Siyasal İslamcılık

Cumhuriyetin ilanından 1945’li yıllara kadar, demokrasiye geçiş yönündeki çeşitli girişimlere rağmen, bu çabalar sonuçsuz kalmıştır. Ancak, 1945’te dünya sistemiyle bütünleşme isteği ile çok partili siyasal sisteme geçişin temelleri atılmıştır. Bu süreçte siyasal İslamcılar da yeni kurulan sistemde kendilerine bir yer bulma arayışına girmiştir. 1945’e kadar büyük ölçüde sessiz kalan siyasal İslamcı hareketler, çok partili hayata geçilmesiyle birlikte yeniden hareketlenmiş ve daha görünür bir hale gelmiştir (Karadeniz, 2018). Türkiye’de dış politikanın siyasal sistem üzerindeki etkisi görülmekle birlikte, bu etkiler iç siyasette de önemli ölçüde hissedilmiştir. 1923-1945 yılları arasında kendini ifade edemeyen ve CHP’nin reformlarına karşı çıkan kesimler, savaş dönemlerinin toplumsal yansımalarını ve ekonomik zorlukları bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Savaş sonrası dönemde ağır ekonomik koşullarla mücadele eden halkın, mevcut iktidarın karşısında yer alan her türlü muhalefete sempatiyle yaklaştığı gözlemlenmiştir (Koçak, 1989).

Türkiye’de çok partili döneme geçişle birlikte siyasal İslamcı hareketler, ülkedeki siyasal, toplumsal ve kültürel dönüşümlerin önemli aktörlerinden biri olmuştur. Bu süreç, özellikle 1945’lerden günümüze kadar gelişen siyasi olaylar ve İslamcı hareketlerin siyaset sahnesindeki etkileriyle şekillenmiştir. Çok partili dönemin başlamasıyla birlikte gelişim gösteren siyasal İslamcı söylem, Milli Görüş hareketinin kuruluşuna kadar geçen dönemde Türkiye’deki siyasal İslamcı düşüncenin geçiş aşaması olarak değerlendirilmektedir (Ay, 2004). Bu süreç, siyasal

İslamcı hareketlerin şekillenmesi ve güç kazanması için bir hazırlık dönemi niteliği taşımıştır. İlk dönem siyasi İslamcılar, İslam'ı parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya olan toplumu bir arada tutacak bir siyasi araç olarak görmüşlerdir. Ancak çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte siyasi İslam, söylemini kültürel bir yapı inşa etmeye odaklanan bir çizgiye kaydırmıştır. 1945 sonrası kurulan bazı partilerin doğrudan İslami kimlik taşımadıkları, daha çok muhafazakâr bir yapıya sahip oldukları görülmektedir. Bu partileri İslamcıdan ziyade muhafazakâr olarak tanımlamak daha doğru bir yaklaşımdır (Türk, 2015).

Tek parti iktidarının sona ermesiyle birlikte, İslami etkileri barındıran ilk siyasi girişim 1945 yılında kurulan Milli Kalkınma Partisi olmuştur. Parti büyük bir heyecanla kurulmasına rağmen, parti içindeki anlaşmazlıklar nedeniyle beklenen başarıya ulaşamamıştır. Partinin kurucusu Nuri Demirağ, ilerleyen yıllarda Demokrat Parti'nin İstanbul milletvekili olmuş, 1957'deki vefatının ardından parti kapatılmıştır (Karataş & Solak, 2023). 1946 yılında kurulan "İslam Koruma" Partisi, İslam adını kullanarak seçmenler üzerinde etkili olmayı hedefleyen bir oluşumdur. Mustafa Özbek, Necmi Güneş ve Ziya Süer tarafından kurulan bu parti, İslam medeniyetini koruma amacı taşımasına rağmen, Milli Kalkınma Partisi gibi benzer bir akıbet yaşamış ve herhangi bir etkinlik göstermeden kapanmıştır (Dokuyan, 2023). 1951 yılında Cevat Rifat Atilhan liderliğinde kurulan ve İslam adını taşıyan bir diğer parti ise "İslam Demokrat Partisidir". Parti, programı ve söylemleriyle sert bir duruş sergilemiş ve bu yönüyle dikkat çekmiştir. Önceki partilerden farklı olarak, İslam adına bir siyasi hareket başlatmış ve bu hareketi modernitenin araçlarıyla uyumlu hale getirme çalışmasıyla öne çıkmıştır. Parti lideri olan Rifat Atilhan İslam'ı bir din olarak gördüğü gibi aynı zamanda siyasetin bir aracı, yol göstericisi olarak gördüğünü ifade etmektedir. Atilhan aynı zamanda demokrasiyi de batılı ve doğulu olarak iki gruba ayırmıştır; Fransız ihtilali ile ortaya çıkan ve Yahudilerin kontrolü altında olan batı demokrasisi ve kökeni İslamiyet'e dayanan danışma esaslı doğu demokrasisi. Atilhan partisinin muhafazakâr eğilimini demokrasiden ayırmakta, İslam'a dayalı bir demokrasiyi benimsemektedir. İDP'nin, İslam'ın gerçek tek savunucusu olduğunu söyleyerek Demokrat Parti ile farkını ortaya koymaktadır. İDP sert söylem ve tavırlarıyla siyasi çevreleri rahatsız etmiş, Malatya'da Ahmet E.

Yalman'a suikast düzenlenmesi sorunuyla gündeme gelerek DP tarafından siyasetten uzaklaştırılmıştır (Bozkurt, 2013).

Türkiye'de çok partili hayata geçişte, Demokrat Parti'nin (DP) kurulması, Türk siyasal tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. 7 Ocak 1946 tarihinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü gibi isimler tarafından kurulan Demokrat Parti, özellikle CHP'nin otoriter yönetim anlayışına karşı çıkan bir parti olarak halktan büyük destek görmüştür (Türköz, 2016). Tek parti döneminin sona ermesi ve Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte, toplum üzerindeki baskı azalmış ve siyasal İslamcı görüşler yeniden canlanmaya başlamıştır. DP, İslam'a yönelik olumlu bir tutum sergileyerek ezanın tekrar Arapça okunmasına izin vermiş, dini bayramlar ve İmam Hatip Okulları'nın açılması gibi adımlarla muhafazakâr kesimin desteğini kazanmıştır. Bu süreçte siyasal İslamcı basın ve yayın faaliyetlerinde de önemli bir artış yaşanmıştır (Türk, 2015). Türkiye'de din eğitiminin serbest bırakılması da, bu artışın başlıca nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Demokrat Parti döneminde İslam, siyasal söylemler içinde kendine yer bulmuş ve zamanla bu söylemler ideolojik bir temele dayanmaya başlamıştır. Bu yaklaşım, ilerleyen yıllarda Milli Görüş hareketinin söyleminde de kendini göstermiştir (Gülşen, 2024). 1970'lerde yükselen Türk-İslam sentezinden önce, Cumhuriyet tarihi boyunca siyasal İslam'ın toplumsal alanda şekillenmesi ve bu doğrultuda bir söylem geliştirilmesi mümkün hale gelmiştir. 1950'lerden itibaren, siyasal İslamcı düşünce, dünya genelindeki yükselişiyle paralel olarak Türkiye'de de güç kazanmaya başlamıştır. Çok partili sisteme geçişle birlikte, 1950 sonrasında hızla artan dini yapılar ve bu alandaki liberalleşme adımları, siyasal İslamcı çevreler için yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir. (Tunaya, 2003). Çok partili siyasal sisteme geçiş ve Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte, siyasal İslamcı grubun temel gücü olan tarikatlar daha etkin hale gelmiştir. Bu dönemde tarikatlar, siyasal alanda daha görünür ve etkili olmaya başlamıştır (Ay, 2004). Bu dönemde Demokrat Parti'nin dini söylemleri benimsediği ve dindar seçmeni kendi bünyesinde topladığı gözlemlenmektedir. DP, dindar kesimlerin taleplerine hitap ederek onları parti çatısı altında birleştirmeyi başarmıştır. Ancak dini radikal çıkarlara asla taviz vermemiş, rejimin reform ve devrimlerini korumaya çalışmıştır (Türköz, 2016).

Demokrat Parti iktidarı döneminde, İslami kurumlar üzerindeki devlet denetiminin zayıflaması, siyasal İslamcı hareketlerin daha da etkinleşmesine yol açmıştır. Çok partili sisteme geçişle birlikte, siyasal İslamcı düşünce gelişimini sürdürmüştür. Kur'an kurslarının ve tarikat faaliyetlerinin artması, bu dönemdeki toplumsal değişimlerin bir yansımasıdır. Siyasal İslamcı dergilerin ana temalarına bakıldığında, devrimlerin laiklik ve kültürel yönlerine yönelik eleştirilerin öne çıktığı görülmektedir (Zürcher, 2022).

İktidara geldikten sonra pek çok reform gerçekleştiren Demokrat Parti, zamanla ekonomik alanda zayıflamış ve muhalefetin kurucu güç olma niteliği, DP için sürekli bir tehdit unsuru olmuştur. 1960'lara doğru, iktidar ve muhalefet arasındaki gerilim giderek artmış ve mücadele sertleşerek en uç noktalara ulaşmıştır. Bu çekişmenin etkileri sokaklarda da belirgin şekilde hissedilmiştir. Bu yaşanan süreç 27 Mayıs 1960 askeri darbesini tetiklemiş ve ordu yönetime el koymuştur. Çok partili dönemin ilk askeri darbesi hükümeti indirmiş ve iktidarı ele geçirmiştir (Temel & Doğanel, 2024). 1960 darbesinin hemen sonrasında, 1961 yılında ilk seçimler gerçekleştirilmiş ve iktidar, Demokrat Parti'nin devamı sayılabilecek, siyasal İslamcı kesimden de büyük destek gören Adalet Partisi'ne geçmiştir.

1.5 Türkiye'de Siyasal İslamcılığın Partileşme Aşamaları

Türkiye'de siyasal İslamcı hareketler, Milli Görüş hareketi ekseninde faaliyet göstermişlerdir. Bu nedenle, bu bölümde Milli Görüş hareketi ve onun etrafında şekillenen Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi, Saadet Partisi ve Yeniden Refah Partisi incelenecektir.

1.5.1 Milli Görüş Hareketi

Milli Görüş Hareketi, Türkiye'de siyasal İslamcı düşüncenin temsilcisi olan bir hareket olup, Necmettin Erbakan tarafından öncülük edilmiştir. Hareket, 1970'lerde Türkiye'de siyasal İslam'ın daha belirgin bir şekilde siyasete girmesini sağlamış ve birkaç önemli dönüm noktasına imza atmıştır (Tuğrul, 2017). Hareketin kurucu lideri olan Necmettin Erbakan milli görüş hareketinin kuruluş gerekçesini ve diğer görüşlerden ayrılan farklılıklarını şu sözlerle ifade etmektedir: “ *Türkiye BM'ye üye*

olmak için çok partili hayata geçti. Ancak ne gariptir ki çok partili hayata geçerken bu milletin eşsiz tarihine ve coğrafyasına tekabül edecek şekilde milli partiler kurulacağına Batı taklitçisi partiler kuruldu. Ne imiş liberalmiş, solcuymuş, ortanın sağıymuş. Bizim tarihimizde bunların hiçbirinin yeri yok. Fatih Sultan solcu muydu, liberal miydi? Milli Görüşçüydü. Asıl kurulması icap eden yerine suni batı taklitçisi partiler kuruldu. Milletimiz bunlardan hizmet bekledi. Bunlar 1969'a kadar, takriben 25 yıl beklenen hizmeti iyi niyet ve gayretlerine rağmen yerine getiremediler. 1969'da millet patladı ve Milli Görüş patlaması dediğimiz asıl patlama ile kendi özünü ortaya koydu. Mili Görüş bu milletin kendisidir, tarihidir, hasıdır, inancı ve kimliğidir. Milli Görüşün dışındaki diğer partiler Batı taklitçisidir. Bilmeden siyonizme hizmet eden kuruluşlar halindedirler. Bu sebeptendir ki millet aradığını Milli Görüşte bulmuştur” (aktaran: Işık, 2023). Necmettin Erbakan'ın düşünce yapısının, kuran kaynaklı hak-batıl mücadelesi temelinde şekillendiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda, Milli Görüş hareketinin merkez sağ siyaset anlayışının, batılılaşma eğilimlerine karşı çıktığı ve kendini bağımsızlaştırma çabasında olduğu öne sürülmektedir (Çaha & Baykal, 2017).

Milli Görüş hareketinin düşünsel temellerinin 1960'ların sonlarına dayandığı belirtilmektedir. 1966 yılında Türkiye Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanlığı'na atanan Necmettin Erbakan, 1968'de küçük ve orta ölçekli iş insanlarının temsilcisi olarak Odalar Birliği başkanlığına seçilmiştir. Ancak, Erbakan'ın görüşleri büyük ticaret ve sanayi çevrelerinin güçlü olduğu İstanbul ve İzmir'de olumsuz tepkilerle karşılaşmış ve iktidarın ticaret bakanı tarafından başkanlığı kabul edilmemiş, Odalar Birliği yönetiminden uzaklaştırılmıştır (Özcan, 2022). Adalet Partisi milletvekilliği aday adaylığı da veto edilmiştir (Sarıbay, 2018). Adalet partisinden veto edildiği için Konya'dan bağımsız aday olarak katılacağını duyuran Erbakan 1969 genel seçimlerine “Bağımsızlar Hareketi” olarak katılmıştır. 1969 milletvekili seçimlerinde, Necmettin Erbakan ve bazı arkadaşlarının (Faruk Yeğin, Osman Kirişcioğlu, Ömer Lütfi Bozcalı, Rifat Boynukalın) bağımsız aday olarak seçimlere katılması, Milli Görüş hareketinin siyasal alanda ilk adımlarını atmasına olanak sağlamıştır. Erbakan her zaman kendilerini “milli” diğer siyasal grupları ise “gayri milli” olarak nitelendirmektedir. İlerleyen yıllarda gayri milli tabiri yerini

taklitçiolmaya bırakmıştır. Erbakan açısından, milli kavramı ulusallıktan öte ümmetçi bir anlam ifade etmektedir. Milli Görüş'ün bir siyasal hareket olarak etkinliğinde yurtdışında ki göçmen işçiler arasında faaliyette bulunmak için oluşturulan derneklerin “ Milli Görüş” ismini taşıması etkili olmuştur (Çakır, 2018).

Necmettin Erbakan Türkiye'nin Batı ile olan ilişkisini, NATO üyeliğini, AB'ye üyelik uğraşını net bir biçimde eleştirmiştir. Bunların yerine bir “ İslam NATO” su bir “İslam Ortak Pazarı”, “İslami Birleşmiş Milletler” kurulması gibi projeler tasarlamıştır. Erbakan, Batı ve Batılı kuruluşları siyonistlerin hizmetindeki vasıtalar olarak nitelendirmektedir (Işık, 2023).

Erbakan'ın geliştirdiği Milli Görüş, hem yerliliği hem de dinliliği içermektedir. Dış politikadan güncel olaylara, endüstrileşmeden eğitime kadar her alanda dini temelli yerli bir perspektif sunmayı hedeflemiştir. Yerliliğe verdiği önem, Milli Görüş hareketini İslam dünyasındaki diğer akımlardan ayıran belirgin bir özelliktir (Çalmuk, 2018). Milli Görüş hareketinin hem muhalif hem de modern bir karakter taşıdığı iddia edilmektedir. Bu iki özelliğin birleşimiyle gelişen hareket, tarihsel olarak din-devlet ilişkileri, özel-kamusal alanların yeniden tanımlanması ve İslam dininin güncel ihtiyaçlara uygun şekilde siyasal alanda yeniden şekillendirilmesi gibi konularda öncülük ettiği kabul edilmektedir. Türkiye’de Siyasal İslam kavramı Milli Görüş hareketi ekseninde şekillenmiştir. 1970 yılında kurulan “*Milli Nizam Partisi*”, 1972 de “*Milli Selamet Partisi*” ve 1983’te kurulan “*Refah Partisi*” aynı siyasi görüşün devamı olarak siyaset hayatında faaliyetlerinin sürdürmüşlerdir. Bu siyasi görüşün tabanda karşılık bulma sebepleri şu şekilde sıralanmaktadır (Akdoğan, 2004):

- “ *Diğer siyasi partilerin derinleşen sorunlara kayıtsız kalmaları,*
- *Gelecek vaadi,*
- *Siyasal islamcı düşüncenin gelişmesi, rüşvet ve yolsuzluk karşısında dürüst yönetim vaadi,*
- *Yerel seçimlerin önem kazanması ve yerel yönetimlerin başarısı,*
- *Kimlik sunması.”*

Diğer yandan, milli menfaatleri temel alan ve adil düzeni savunan Milli Görüş hareketinin beş ana hedef belirlediği ifade edilebilir (Sarıbay, 2018):

1. “Ülke içerisinde barışı tesis etmek,
2. Devletin milletiyle bütünleşmesini sağlamak,
3. ‘Yeniden Büyük Türkiye’ tasavvurunu hayata geçirmek,
4. Manevi kalkınmayı gerçekleştirmek,
5. Maddi kalkınmayı sağlamak.”

Necmettin Erbakan’ın önderliğinde başlatılan Milli Görüş hareketi, ağırlıklı olarak ağır sanayileşme ve manevi kalkınma üzerine inşa edilmiştir (Çaha & Baykal, 2017).

Milli Görüş çevresinde şekillenen siyasi partiler dinin siyasal yaşamda görünür olması için uğraşmış, muhafazakar kanadın hem yerel hem de ulusal düzeyde siyasete katılmasını sağlamışlardır. Milli görüş hareketinin asıl başarısı ise kültürel ve iktisadi açıdan ötekileştirilmiş çevreleri siyasi sistem ile bütünleştirmektir (Yavuz M. H., 2018). Birçok farklı vakıf ve derneği bünyesinde barındırmış olsa dahi Milli Görüş hareketinin asıl faaliyet alanı siyasi parti örgütlenmesi şeklinde oluşmuştur. Bu bağlamda Bağımsızlar Hareketi ile başlayan bu süreç, “*Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi, Saadet Partisi*” (Çakır, 2018), ve son olarak “*Yeniden Refah Partisi*” olarak siyasi varlığını sürdürmektedir. Milli Görüş ideolojisini benimseyen bu partiler, zamanla bu ideolojik çizgide bazı değişiklikler yaparak çizgilerini tutarlı bir şekilde sürdürmeyi başarmışlardır. Anayasal yasaklar, bu partilerin İslami söylem ve simgeleri, anti-laik faaliyetler kapsamında kullanmalarına engel olmuştur. Milli Görüş ile kastedilenin "İslami Görüş" olduğu ve milli-manevi değerleri yüceltme amacının İslami değerleri kutsallaştırmaya yönelik olduğu düşünmek gerekmektedir (Işık, 2023). Milli Nizam ve Milli Selamet partileri, sosyo-kültürel ayrışmalara, Refah Partisi ise sosyo-ekonomik ayrışmalara vurgu yapsa da, İslami kimliğin Milli Görüş Hareketi içinde evrilmesinin temel nedeni, bu hareketin Müslümanların oylarını temsil ettiğini iddia etmesidir (Yıldız, 2004).

Bir siyasi hareketin sürekliliğini belirleyen en önemli faktörlerden biri, dayanacağı sosyolojik tabanın varlığıdır. Bu bağlamda, Milli Görüş hareketi

muhafazakâr ve dindar bir tabana dayanmıştır. Milli Görüş'ün siyasi söylemleri incelendiğinde, genellikle Kemalist bakış açısının ve uygulamaların, taleplerini göz ardı ettiği muhafazakâr-dindar kesimlere hitap ettiği dikkat çekmektedir. (Baykal & Çaha, 2020). Milli görüş ekseninde ilerleyen partiler İslamcılık akımını referans almışlar, Saadet Partisi ve Yeniden Refah partisi hariç, laiklikle örtüşmeyen faaliyetlerde bulundukları iddiasıyla kapatılmışlardır. Fakat şunu belirtmek gerekir ki Milli Nizam Partisinden, Saadet partisine kadar dini eğilimli olan Milli Görüş Hareketi gitgide seküler sistem ile daha çok bütünleşmektedir. Milli Nizam Partisi, İslam'ın seküler sistem ile yanyana gelemeyeceğini ifade ederken, Milli Görüşün günümüz temsilcisi olarak nitelendirilen Saadet Partisi din ve devletin birbirinden kopmaması yönünde bir politika izlemektedir (Zariç, 2017).

Milli Görüş partilerinin siyasi tarihleri incelendiğinde bu partilerin batıya bağımlı olmaya karşıt, dini ve milli yapıda siyasal bir bütünlük oluşturdukları görülmektedir. Bu partiler sistem ile bütünleşmek yerine sistemi yeniden inşa etmeyi amaçlayan faaliyetlerde bulunmaktadır. Milli Görüş hareketinin İslamcı olarak nitelendirilmesinde temel sebep İslam'ın Batılı değerler karşısında pasif kaldığı düşüncesine karşı çıkmasıdır. Bu görüşün partilerinin hiçbirisi kendi siyasal kimliğini muhafazakar olarak tanımlamamaktadır. Zaten 2001 yılına kadar olan süreçte kendisini muhafazakar parti olarak nitelendiren bir partiye, cemaate, akıma yada harekete rastlamak mümkün gözükmemektedir. Fakat bu partilerin seçim beyannameleri incelendiğinde muhafazakar renkleri içerdikleri görülmektedir (Baykal, 2021).

1.5.2. Milli Nizam Partisi (1970- 1971)

Milli Nizam Partisi (MNP), 26 Ocak 1970'te Necmettin Erbakan liderliğinde kurulan ve Türkiye'de siyasal İslamcı düşüncenin ilk partileşme girişimi olarak kabul edilen bir siyasi partidir. Milli Nizam Partisi'nin İslamcı bir parti olarak siyasi yaşama katılması, İslamcılığın siyasi hayatla bütünleşmesine ve parlamenter sistem aracılığıyla meşruiyet kazanmasına yol açmıştır. Bu durumun, Türk sağı içerisinde İslamcı ve muhafazakâr çizgilerin ayrışmasına da zemin hazırladığı ileri sürülmektedir (Yavuz M. H., 2018).

Milli Nizam Partisi kendisini ifade ederken sıklıkla geçmişteki zaferlere göndermede bulunmaktadır. Bu doğrultuda partinin kuruluş beyannamesi incelendiğinde MNP'nin tarihe, dine, maneviyata vurgu yaparak geniş kitlelere hitap etme çabası dikkat çekmektedir. Partinin kuruluş beyannamesindeki aşağıdaki ifadeler bu çabanın göstergesi kabul edilebilir: *“Allah'ın hakkı tutma, iyiyi sağlama ve kötüye men etme yolunda bulunmak üzere seçtiğimiz mümtaz ve aziz milletimiz! Asırlardan beri özleyip beklediğin, kendi ruhunun derinliklerinden gelen senin bizatihi kendi öz varlığının mana ve madde sahasında yeniden doğuşundan başka bir şey olmayan Milli Nizam Partisi, kuruluşu münasebetiyle sana ilk hitabını yaparken önce ahlak ve fazileti kuvvetten fiile çıkarmak ve bu sayede cemiyetimize nizam, huzur, içtimai adalet ve vatandaşlarımıza da saadet ve selamet getirmek gayesiyle kurulduğunu belirtir; bugün içinde bulunduğu durum ne olursa olsun Hakk'ın yardımıyla çok yakın bir gelecekte, milletimizin yeniden bütün dünyaya örnek büyük bir medeniyet kuracağını müjdelere; bütün vatandaşlarımızı bu ulvi gayenin tahakkuku için el birliği ile çalışmaya çağırır. (...) Bugün buradan bin sene önce şahlanıp haçlı ordularını göğsünde söndüren, beş yüz sene önce gemileri karadan yürüten, dört yüz sene önce viyana kapılarını zorlayan, yarım asır önce Çanakkale ve İstiklal Harbimizin şaheserlerini meydana getiren milli ruh yeniden şahlanıyor, coşuyor ve Milli Nizam Partisini kuruyor(Milli Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi, 1970).*

Basın ve kamuoyu, Milli Nizam Partisi ve liderlerini Türkiye'de İslam'ın savunucuları olarak tanıtmışlardır. İslamcı ideolojiyi açıkça destekleyen, dönemin Bugün ve Sabah gazeteleri, MNP'nin bu şekilde sunulmasında önemli rol oynayan yayın organları arasındadır. Bugün gazetesi, Milli Nizam'ın sağcı bir parti olacağını savunurken; Sabah gazetesi, MNP'yi Anadolu'daki sağ grupların çıkarlarını gözetken ve ortanın sağında konumlanan bir parti olarak tanımlamıştır (Sarıbay, 2018).

Milli Nizam Partisi'nin temel hedefinin, maddi ve manevi kalkınmayı birlikte gerçekleştirmek olduğu belirtilmektedir. Bu kalkınmanın ise ancak demokratik bir düzen içinde mümkün olabileceği vurgulanmıştır. Parti programında dile getirilen selamet, fazilet, refah ve saadet gibi kavramlar, aynı zamanda Milli Görüş'ün temsilcisi olan diğer partilerin isimlerine de işaret etmektedir. (Çakır, 2018)

“Partimiz milletimizin fitratında olan yüksek ahlak ve faziletin, kuvveden fiile çıkarılmasını, inkişafını ve cemiyetimize nizam huzur, içtimai adalet ve vatandaşlarımıza saadet ve selamet getirmeyi gaye edinmiştir. Partimiz milletimizin manevi kalkınma yanında müspet ilimler de ve teknikte taklitçilikten kurtulmuş, yapıcı, keşif ve icat edici gerçek bir ilmi inkişafa ve her sahada büyük şahsiyete erişmesini gaye edinmiştir. Partimiz milletimizin geçirdiği büyük tarihi tecrübeler ve kazandığı olgunluk sayesinde milli ve manevi değerlerimize helal getirilmeden demokratik hukuk nizamı içerisinde manevi ve maddi kalkınma hareketlerinin basiretli ve isabetli sentezini yapacağını ve bu suretle beşeriyete ışıktutacak refah ve saadet getirecek, yeniden dünyaya örnek üstün bir medeniyet kuracağını kabul eder büyük gayeye erişmek için vatandaşlarımızı hizmete çağırır” (MNP Parti Programı, 1970).

MNP'nin parti programında milli ve ahlaki değerleri barındıran kalkınmacı bir söylemin hâkim olduğu görülmektedir. Devletçi ekonomi modelinden yana olan parti, serbest piyasa ekonomisine, faize, Avrupa Ekonomik topluluğuna karşı bir görüşte olup ağır sanayi yatırımlarına ağırlık vererek büyümekten yana olmuştur (Aydın & Taşkın, 2017). Milli bağımsızlığı hedefleyen, İslamcı ve modernist yanları ağır basan bir siyasal parti konumunda olan MNP 1971 de 12 Mart Muhtırası'nın doğurduğu siyasal ortamın etkisi ile laiklik karşıtı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesi ile Anayasa Mahkemesi tarafından 20 Mayıs 1971'de kapatılmıştır (Işık, 2023). Bu kapatılma, Türkiye'de siyasal İslamcı hareketin yasal engellerle ilk karşılaşması olmuştur. MNP'nin kapatılmasından sonra, hareketin lider kadrosu tarafından 1972 yılında Milli Selamet Partisi (MSP) kurularak siyasal mücadelenin devam ettirildiği görülmektedir. Bu yüzden MNP, Milli Görüş hareketinin başlangıç noktası olarak, Türkiye siyasetinde siyasal İslamcı düşüncenin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır (Türk, 2015).

1.5.3. Milli Selamet Partisi (1972- 1981)

MNP'nin kapatılmasının ardından, 1972 yılında Milli Nizam Partisi'nin devamı olarak “Milli Selamet Partisi” (MSP) kurulmuştur. Süleyman Arif Emre'nin genel başkanlığını üstlendiği parti, kısa sürede 42 ilde teşkilatlanmayı başarmıştır. 1973 yılında İsviçre'den dönen Necmettin Erbakan, Mayıs ayında partiye katılmış ve Milli Selamet partisi, Ekim 1973 seçimlerine katılacak duruma gelmiştir (Özcan,

2022). Milli Selamet Partisi'nin Adalet Partisi'nin oylarını böleceği doğrultusundaki söylemler nedeniyle Adalet Partisi lideri Süleyman Demirel partiye karşı cephe almış, partinin 'muvaazaa yoluyla' kurulduğunu ileri sürmüştür. Milli Selamet Partisi ise 'Milli Görüş' başlığı altında bir bildiri yayımlayarak Türkiye'de ki Milli Görüş hareketi yeniden filizlendirmiştir. (Aydın & Taşkın, 2017)

Milli Selamet Partisi asıl amacını, parti programında ana gaye başlığı altında 7 maddede şu şekilde özetlemektedir:

1. *"Partimizin temel amacı milletimizin hem maddi hem de manevi alanda kalkınarak saadet ve selamete ulaşmasıdır."*
2. *"Manevi kalkınmamızı sağlamak için milletimizin milli bilinç ve amaçlar etrafında kümelenmiş bölünmez bir bütün oluşturması, insan hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınması, demokratik düzen içerisinde iç barışın tam ve kâmil anlamda tahakkuku ve devlet millet birlikteliğinin tesisi, Anayasa'nın 10. ve 14- Maddelerinde ifadesini bulan insanın manevi varlığının gelişmesi ve yine Anayasa'nın 11, 19, 22, 26 ve 29. Maddelerinde hassasiyetle vurgu yapılan ahlak ve fazilet eksenli bir cemiyet nizamı mecburiyetini kabul eden maneviyatçı ve ahlakçı görüşün esas alınması gerektiğine inanıyoruz."*
3. *"Manevi kalkınmamızın sağlanması ve milletimizin uygar medeniyetin her açıdan üstüne çıkabilmesi ve örnek medeniyet kurabilmesi için büyük ve şanlı tarihimize guru duyan geçmişine bağlı, gelenek ve örflerini saygıyla koruyan, her türlü taklitçilikten uzak, milli şahsiyetini idrak etmiş her gün bir öncekinden daha ileri olma iman ve azmiyle şahlanan bir bilinçle hareket edilmesi zorunluluğuna inanıyoruz"*
4. *"Partimizin maddi kalkınma açısından temel amacı milletimizi medeniyet yarışında en müreffeh ve gelişmiş bir düzeye ulaştırmaktır."*
5. *"Maddi kalkınmamızı sağlamak için içtimai ve bireysel refahı sağlamak, Anayasanın öngördüğü gibi herkes için insanlık haysiyetine layık bir yaşam seviyesinin tahakkukuna çalışmak meşru kazanç ve faaliyetleri teşvik etmek mülkiyet hakkına saygılı olmak temel ilkelerimizdendir."*
6. *"Bu amaçla partimiz israfın kaldırılması, her türlü istismar ve tefeciliğin terki, genel kalkınmanın ivedi sanayileşme aracılığıyla gerçekleşmesi, yurdumuzdaki zümrevi ve coğrafi dengesizliğin giderilmesi, vergilerin basit ve adil esaslarla ödenmesi, birikmiş para ve imkânların tevcihinde ekonomik ve içtimai yönden kalkınma açısından en mühim alanların yer almasını sağlayacak verimli bir sistemin gerçekleştirilmesi ve*

yürütülmesi, ekonomik açıdan ve içtimai yükselme çalışmalarının milli bir bilinç, hamleci bir ruh ve aşkla yapılmasının gerekliliğine inanır.”

7. “Partimiz aziz milletimizi bu amaçlar için gönül ve el birliği ile çalışmaya davet eder.”(MSP Parti Programı, 1976)

Milli Selamet Partisinin politik amaçlarını (Mardin, 2013)“dine göndermede bulunan bir dünya tasavvuru,ülkenin ivedi bir şekilde sanayileşmesine yönelik atılım ve halkçı bir iktisadi bölüşüm ve sosyal ahlakıngerçekleştirilmesi” başlıkları altında özetlemek mümkündür.

Sonuç olarak, Milli Selamet Partisi tam anlamıyla İslami bir parti olmasa da, İslamiyet’in ideolojisinden etkilenmiş, din ve laiklik unsurlarını harmanlayan bir kimlik benimsemiştir. “Yeniden Büyük Türkiye” idealiyle siyaset sahnesine çıkan parti, bu hedefin gerçekleştirilmesi için önce manevi kişiliğin ve İslami kültürün oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır. MSP, bu manevi kimliğin inşasının ancak “Müslüman aileler” ve devletin açacağı İmam Hatip okulları aracılığıyla mümkün olabileceğini savunmuştur. Ülke genelinde İmam Hatip okullarının inşası için kurulan derneklerin yönetiminde çoğunlukla MSP’nin il ve ilçe yöneticileri yer almıştır.MSP, "Müslüman çalmaz, hak yemez, adaleti gözetir" anlayışıyla hareket etmiş ve İslam’ı hem vicdanı hem de davranışları denetleyen bir güç olarak görmüştür. 1970’lerde güç kazanan Nur cemaatinin desteğini alan Milli Selamet Partisi, diğer dini cemaatlerle de yakın ilişkiler kurmuştur. Sanayi alanında kalkınma ve İmam Hatip okullarının açılması için geniş kitleleri mobilize eden parti, modernleşme sürecinde geleneklerin önemini vurgulamaya devam etmiştir (Yavuz M. H., 2018).

MSP, 14 Ekim 1973 de yapılan genel seçimlerde katılım oranı oldukça düşük olsa bile CHP ve AP den sonra oyların çoğunluğunu alarak 48 milletvekili ile 3. Parti olmayı başarmıştır ancak hiçbir parti parlamentodaçoğunluğunu sağlamayı başaramadığı için hükümet kurulamamıştır. Türkiye Cumhuriyeti yüz günü aşkın bir süre hükümete kalmış CHP- MSP koalisyonu ancak 7 Şubat 1974’te güvenoyu alabilmiştir. Erbakan ve arkadaşları bu koalisyonu “solcular bizim namaz kılmayan kardeşlerimizdir” diyerek meşrulaştırmaya çalışmışlardır (Çalmuk, 2018). Büyük güçlüklerle kurulan bu koalisyon Kıbrıs sorununun ortaya çıkmasıyla dağılmıştır.

MSP'nin ikinci koalisyon denemesi ise 4 parti (MSP, AP, CGP, MHP) ile kurulan I. Milliyetçi Cephe hükümeti olmuştur. Bu koalisyonla Milli Görüş Hareketinin milliyetçi- muhafazakâr düşünceden beslenerek hareket ettiği ileri sürülmektedir. I. Cephe koalisyonunun ardında 1977 seçimlerinden sonra II. Cephe hükümeti kurulmuş olsa da bu koalisyon 1978 de yıkılmış, 12 Eylül darbesiyle MSP kapatılmıştır. Parti lideri Erbakan diğer parti liderleriyle birlikte tevkif edilmiştir.

12 Eylül müdahalesini ardından Milli Görüş geleneği yaşamına “ *Refah Partisi*” ile devam etmiştir.

1.5.4Refah Partisi (1983- 1998)

12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin ardından üç yıl sonra Türkiye, tekrar çok partili demokratik düzene geçiş yapmıştır. Bu süreçte, eski siyasi oluşumların yerini yeni kurulan partiler almıştır. Milli Nizam Partisi (MNP) ve Milli Selamet Partisi (MSP) geleneğini sürdüren Refah Partisi, 19 Temmuz 1983 tarihinde kurulmuştur. Partinin kurucusu Avukat Ali Türkmen olmasına rağmen, Necmettin Erbakan 11 Ekim 1987'de yapılan ikinci kongrede genel başkanlık görevine gelmiştir (Işık, 2023). 25 kişilik Merkez Karar Yönetim Kurulu'nun 13 üyesi ise eski Milli Selamet Partisi (MSP) kadrolarından oluşmaktadır.

Milli görüşçü gelenek önce disipline yönelik ‘*nizam*’ , ardından manevi vurgusu yüksek ‘*selamet*’ e geçmiş sonrasında ise piyasa ekonomisine geçiş yılları olarak bilinen bu dönemde ‘*refah*’ kelimesini tercih etmişlerdir (Çakır, 2018). Partinin amacı “ *programında yazılı hususları gerçekleştirmektir. Bunun için Anayasa ve 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu çerçevesinde faaliyet göstermektedir*” (RP Parti Tüzüğü, 1983). Refah Partisi'nin programında ise Atatürk milliyetçiliği ve ilkelerine vurgu yapılarak, partinin ana hedefinin halkı çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmak olduğu ifade edilmiştir. Programda, tam anlamıyla bir demokrasinin tesis edilmesi, milli iradenin egemen kılınması ve Cumhuriyet yönetimine engel teşkil eden her türlü uygulama ve düşünceye karşı durulacağı belirtilmiştir. Fikir, düşünce ve vicdan özgürlüğüne büyük önem verilmiş, bu özgürlükleri kısıtlayan yaptırımlar ise ilkel ve laikliğe aykırı olarak değerlendirilmiştir (RP, Parti Programı,1986).

Refah Partisi, her ne kadar Milli Selamet Partisi'nin siyasi mirasını devralmış olsa da, teorisi, söylemi ve hedef kitlesi açısından önemli değişimler yaşamıştır. RP'nin; dini söylemleri daha az dile getiren, daha demokratik ve daha sivil toplumcu söyleme sahip bir parti olarak faaliyet gösterdiği iddia edilmektedir (Yavuz, 2005). Partinin siyasi söyleminde görülen temel yaklaşımlarında da farklılıklar görülmüştür. Refah Partisi'nin ekonomi perspektifi, 1980 öncesinin anlayışını geride bırakmıştır. Türkiye'de uygulanan liberalleşme politikaları, diğer partiler gibi Refah Partisi'ni de etkilemiş ve dönüşüme uğratmıştır. Parti, söylem düzeyinde liberalleşirken, tabanı da sosyolojik açıdan önemli bir değişim yaşamıştır. Partinin talep ve hedefleri zamanla farklılaşmıştır. Başlangıçta küçük Anadolu sermayesinin temsilcisi olarak görülen Refah Partisi, zamanla ekonomik küreselleşmeyi benimseyen ve orta sınıf statüsüne yükselen bir kitlenin taleplerine odaklanmaya başlamıştır ve zaman içerisinde bu yükselişe geçiş sürecinden büyük ölçüde yararlanmaya başladığı da görülmektedir (Akdoğan, 1999). RP'nin asıl başarısı ise orta sınıfın beklentilerine umut vadetmesinin yanı sıra yoksul kesimler için de bir umut ve teselli kaynağı olmayı başarabilmesinde yatmaktadır. Bu sayede RP, toplumun geniş kesimleri için çekim merkezi haline gelmiştir (Işık, 2023). Refah Partisi, 90'lara kadar Milli Selamet Partisi'nin çizgisini ve söylemini benimsemiş, ancak 90'lardan sonra söyleminde belirgin bir değişim yaşamıştır. Bu yeni söylemin oluşmasında, imkânların değişmesi ve Türkiye'nin AB üyeliği konusundaki girişimlerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Partinin söylemindeki liberalleşmenin ise büyük ölçüde yeni sağ siyaset anlayışı ve tabanındaki sosyolojik dönüşümle bağlantılı olduğu ileri sürülmektedir (Türk, 2015).

Refah Partisinin ideolojisinde muhafazakâr milliyetçi görüşü İslami sembollerle harmanlayan bir tavır hâkimdir. Milli görüş ideolojisinden beslenen Refah Partisi muhalif, İslamcı ve milliyetçidir. İslamcılık, iç ve dış politikada farklı boyutlarda yorumlanmıştır. Dış politikada İslamcılığın amacı, İslam dünyasına liderlik edecek güçlü bir Türkiye hayalini gerçekleştirmektir. RP zamanla İslamcılığın ötesinde muhafazakâr- milliyetçi görüşe yönelmiş; ekonomide ise kapitalist sistemi desteklediği görülmüştür. (Yavuz M. H., 2018). Refah Partisi'nin (RP) ne tamamen şeriat yanlısı ne de tam anlamıyla demokrat olduğu söylenebilir çünkü RP'nin şeriatçılığı ve demokratlığı kendine özgü bir nitelik taşır. RP'nin

demokrasiyi, aslında şeriat hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak kullandığında iddia edilmiştir (Çakır, 1994). Refah Partisi (RP), laikliği din düşmanlığı olarak değil, din ve vicdan özgürlüğünü her türlü istismardan koruyan bir ilke olarak tanımlamıştır.

Muhafazakâr bir perspektifle hareket eden RP, ailenin önemine vurgu yaparak aileyi milletin temeli olarak görmüştür. Aileye verdiği önemi parti programında şu ifadelerle açıklamıştır: “ *Partimiz ailenin, milletin temeli olduğuna inanır. Ailenin güçlenmesi; huzur, saadet ve selamet içerisinde yaşaması ve her türlü yıkıcı maddi ve manevi tesirlerden korunması için gereken bütün tedbirlerin alınması vazgeçilmez prensiplerimiz arasındadır. Aile milli eğitimimizin de temel birimidir. Fertlerin manevi eğitim ve gelişimi ailede başlar. Bu bakımdan aile hayatı ile milli eğitim faaliyetlerini bir bütünün parçası olarak görür ve milli eğitim politikasının aileyi ve aile içindeki eğitimi; aile içindeki eğitimin de milli eğitim faaliyetlerini tamamlaması ve takviyesi için yeni bir sistemin geliştirilmesine çalışacağız.*” (RP Parti Programı, 1986).

Refah Partisi kendisini ifade ederken kendinden önceki milli görüşü partilerde olduğu gibi diğer partileri ötekileştirme yolunu seçmiştir. Kendisini “ hakkı üstün tutan Milli Görüş partisi” olarak nitelendirirken diğer tüm siyasi partileri Batı taklitçisi olmakla suçlamıştır. RP, 1991 yılı seçim beyannamesinde bu partiler hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: “ *Türkiye’ de batı taklitçisi partiler ister kendilerine solcu desinler ister sosyal demokrat, ister liberal, ister kapitalist, ister sağcı, ister milliyetçi, ister muhafazakâr desinler, ne derlerse desinler netice itibarıyla temelde bilerek ya da bilmeyerek Batı taklitçisidirler. Hâlbuki Batı zihniyetinin temeli Eski Roma’ya, Eski Roma’nın temeli Eski Yunan’a, Eski Yunan’ın temeli Eski Mısır’a yani Firavunlara dayanmaktadır. Bu Yüzden netice itibarıyla hepsi kuvveti üstün tutan zihniyete sahiptir. Bunların zihniyetlerinden insanlığa mutluluk gelmez, Hâlbuki Refah Partisi hakkı üstün tutan zihniyetin temsilcisidir. Onun için diğer çeşit çeşit Batı taklitçisi partilerden ayırdır. Bu yüzden Türkiye’de temelde iki parti mevcuttur. Bunlardan biri hakkı üstün tutan milli Görüş zihniyetinin*

partisi Refah Parti, diğeri de kuvveti üstün tutan Batı taklitçisi partiler kısaca taklitçilerdir.” (RP, Seçim Beyannamesi, 1991)

1990’lı yıllar da sağ ve sol görüşlere sahip olan siyasi partiler arasında yaşanan çatışmalar ve ekonomik krizler seçmenin partilere olan desteğinin azalmasına yol açmıştır. Refah Partisi bu durumu fırsata çevirip seçmenin talebine kulak vermiştir (Yüksel, 2004). Refah partisinin 1990’lı yıllarda katıldığı ilk seçim 1991 genel seçimleri olmuş, parti %10 barajına takılmamak için RP- MÇP- IDP itifakını kurmuştur. Bu üç parti % 16,9 oy oranıyla 62 sandalye kazanabilmiştir. 1994 mahalli seçimlerine tek başına katılan Refah partisi ikinci sırada yer almayı başarmıştır. İstanbul, Ankara, Konya, Diyarbakır, Erzurum, Kayseri ve daha bir çok il, ilçe ve belde belediyesi kazanmıştır. 1994 seçimlerin de Refah Partisi kitle partisi olma yolunda önemli bir adım atmıştır (Ay, 2004). Bu seçimlerde Refah Partisinin yükseliş sebeplerinden ilki, diğer partilerin vaatleri karşısında daha ümit vaat eden politikalar savunması gösterilebilir. İkincisi, Refah Partisinin, Türkiye ve Avrupa’daki destekçileri aracılığıyla önemli miktarda para toplayabilmesidir. Bunun yanı sıra, Suudi Arabistan ve Libya gibi ülkelerden de mali destek aldıkları iddia edilmektedir. Üçüncü olarak, Partililerin, seçmenler dolaşarak destek istemeleri ve gıda yardımı gibi etkinliklerle toplumun içinde aktif bir rol üstlenmeleri de partiye olan ilgiyi arttırmıştır. Son olarak, bazı grupların salt şeriat yanlısı olmaları nedeniyle dini gerekçelerle Refah Partisine oy verdikleri de görülmektedir (Akşin, 2014).

Refah Partisi’nin 1994 genel seçimlerindeki başarısının bir başka nedenin de Müslüman ülkelerde yükselen İslami hareketlerin etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu başarı, yeni sosyolojik sınıfların ve İslami kimliğin merkeze doğru ilerlemesine zemin hazırlamıştır. İslami kimliğin yükselmesinde ise 1980 sonrası gelişen piyasa ekonomisi ve liberalizme duyulan tepkinin etkisi göz ardı edilemez (Işık, 2023). Refah Partisi, geniş halk kitlelerine hitap eden yaklaşımı ve "Adil Düzen" söylemi sayesinde 1995 genel seçimlerinde de başarıya ulaşmıştır (Akdoğan, 1999). Dini pratikler ve vaatlerle halkın desteğini kazanmayı başaran RP, oylarını artırırken, diğer partiler ciddi oy kayıpları yaşamıştır. RP’nin iktidara yükselişinde halkın

desteği kadar, o dönemin siyasi atmosferi ve diğer partilerin tutumları da etkili olmuştur (Yüksel, 2004).

28 subat 1997 MGK kararları ile başlayan süreç içerisinde Refah Partisi ve İslamcı hareketler üzerine yoğunlaşan kamuoyu, yargı kurumlarını da harekete geçirmiştir (Aydın & Taşkın, 2017). 28 Şubat süreci, Refah Partisi (RP) ve Doğru Yol Partisi (DYP) koalisyonuyla kurulan Refah-Yol hükümetine karşı ordu, medya, yargı ve militarist toplum kuruluşlarının yürüttüğü siyasi ve toplumsal bir baskı dönemi olarak tanımlanmaktadır. Süreç, 28 Şubat 1997’de gerçekleştirilen Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında resmen başlamıştır. Bu toplantıda, laiklik ilkesinin tehlike altında olduğu gerekçesiyle bir dizi sert önlem kararı alınmış ve hükümete kabul ettirilmiştir. MGK toplantısında alınan kararlar, eğitimden kamu sektörüne, tarikat ve cemaatlere kadar geniş bir yelpazede laiklik ilkesini korumaya yönelik düzenlemeleri kapsamaktadır. Refah Partisi’nin siyasi İslamcı söylemi ve başörtüsü serbestliği vb. uygulamaları, toplumun bazı kesimlerinin rahatsız etmiş ve laiklik ilkesine yönelik bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Medya da RP’nin şeriat yanlısı bir rejim kurma amacı güttüğüne dair kapsamlı bir kampanya yürütmüştür. 28 Şubat süreci Refah-Yol hükümetinin istifasına, Refah Partisi’nin kapatılmasına ve Necmettin Erbakan’ın siyasi yasaklı hale gelmesine neden olmuştur. Bu süreç, askerin doğrudan müdahalede bulunmadan, sivil alanlardaki etkisini kullanarak hükümeti devirmesi nedeniyle "post-modern darbe" olarak adlandırılmaktadır (Yiğit vd., 2023).

1.5.5 Fazilet Partisi (1997- 2001)

Refah Partisi’nin kapatılmasının ardından, 17 Kasım 1997’de milletvekilleri Fazilet Partisi’ni (FP) kurmuşlardır. Genel başkanlık görevine, Necmettin Erbakan’ın yakın arkadaşlarından Recai Kutan’ın getirildiği (Türk, 2015) parti de Oğuzhan Asiltürk, Abdullah Gül, Bülent Arınç, İsmail Kahraman, Süleyman Arif, Rıza Ulucak, Bahri Zengin, Zeki Ünal, Hanefi Demirkol, Mehmet Ali Şahin, Aydın Menderes, partinin genel idare kurulu ve disiplin kurulu üyeleri olmuşlardır. Parti kuruluş sürecinin ardından 147 Refah Partisi milletvekili ve belediye başkanlarının büyük çoğunluğu Fazilet Partisine geçmişlerdir. Parti içinde bazı yenilikçi fikirler

zamanla partinin söylemini etkilemeye başlamış, FP'nin yeni bir ideolojik kimlik kazanmasına neden olmuştur. FP'nin, Avrupa Birliği (AB) yanlısı bir tutum sergileyip, demokrasiyi araç değil amaç olarak kabul ettiği ve çok kültürlülük konularında daha şeffaf bir politika izlemeye başladığı görülmektedir (Yavuz M. H., 2018).

Fazilet partisi; milletin iradesinin üstünlüğüne, laikliğin din ve vicdan özgürlüğünün bir gereği olduğuna vurgu yapmaktadır. Türkiye de barış ve huzur ortamının ancak demokratik rejim içerisinde mümkün olacağını ifade etmektedir (FP Parti Programı, 1998). Parti programında, Türkiye'nin tarihsel mirasını ve uluslararası dengeleri göz önünde bulundurarak, yeni ve acil bir dünya düzeni için aktif bir dış politika izlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Türkiye'nin milli çıkarları doğrultusunda Batı ile özellikle Avrupa Birliği ve ABD ile olan ilişkilerin önemine dikkat çekilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin Birleşmiş Milletlerde etkin bir şekilde yer alması gerektiği ifade edilmiştir (Fazilet Partisi, 1998).

Fazilet Partisi de önceki dönem Milli Görüşçü partiler de olduğu gibi ailenin önemine dikkat çekmektedir. Aileyi bireye kişiliği ve kimliğini kazandıran muhafazakâr bir kurum olarak görmektedir. Partinin 1999 seçim beyannamesi aileye verilen önemi daha net açıklamaktadır; “*Fazilet Partisi'nin sosyal politikalarının özünde aile olacak ve bütün hizmetler aile temeli üzerinden inşa edilecektir. Aile kültürümüzün, kimlik ve kişiliğimizin oluşmasında ve yaşatılmasında vazgeçilmez temel bir kurumdur. Aile geçmişle gelecek arasında bir köprüdür. Aile her çağda ve her toplumda en temel ve tabi sosyal birim olarak varola gelmiştir. Sanayileşme ve büyüyen şehirleşme hareketi, iletişim imkân ve araçlarının kazandığı ivme; sosyal değişimi yeni ihtiyaçları tutkuları ve yeni davranış kalıplarını da beraberinde getirmektedir. Bu problemlerin yer yer aile kavramı üzerinde tereddütlere ve çözümlere yol açtığı bilinmektedir. Modern toplumlarda daha yoğun olarak gözlenen bu gelişme bugün aynı toplumların varlığını tehdit eden tehlikelere yol açmış bulunmaktadır. Yalnızlık duygusu, bu duygunun yarattığı şiddet ve intihar eğilimleri, stres, alkol ve uyuşturucu alışkanlıkları ve benzeri sorunlar, modern toplumlarda gözlenen olumsuz gelişmelerin en çarpıcı yansımalarıdır. Modern Şartların doğurduğu ve modern toplumların önünde duran bu temel sorun insanlığı aile müessesesinin vazgeçilmezliği üzerinde ortak bir bilince sevk etmektir.*” (Fazilet Partisi Seçim Beyannamesi, 1999)

Fazilet partisi ayakta kalma çabaları sırasında 1999 genel seçimlerine katılmak zorunda kalmış % 15, 4 oy alarak mecliste 109 sandalye kazanmış, seçimden 3. Büyük parti olarak çıkmayı başarmıştır (Aydın & Taşkın, 2017). Refah partisiyle karşılaştırıldığında oy oranlarındaki önemli düşüş, partinin daha ılımlı ve uzlaşmacı bir yaklaşım benimsemesine veya Refah Partisi'nin kapatılmasının ardından dindar-muhafazakâr seçmenlerde yaşanan zihin karışıklığına atfedilmektedir (Işık, 2023). Bu seçimlerden sonra Milli Görüş geleneğinin siyasal İslamcı düşünceden daha çok muhafazakar geleneğe atıf yaptığı ifade edilmektedir. Bu dönüşümün asıl amacı bu şekilde sistemle daha barışık bir imaj çizebileceği düşüncesine olan inançtan kaynaklanmaktadır (Yavuz M. H., 2018).

22 Haziran 2001 de Anayasa Mahkemesi Fazilet partisini, Refah Partisinin mirasçısı olduğu, laikliğe aykırı davranış ve söylemlerde bulunduğu iddiası ile kapatılmasına oy çokluğu ile karar vermiştir (Çakır, 2018). Fazilet Partisi, kapatılma kararından hemen önce içsel bir bölünme yaşamıştır. Bir yanda, Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül'ün liderlik ettiği "Yenilikçiler" grubu, diğer yanda ise Necmettin Erbakan ve Recai Kutan'ın önderlik ettiği "Gelenekçiler" grubu bulunmaktadır. Yapılan kurultay toplantısında gelenekçi grup küçük bir farkla galip gelse de, yenilikçiler Milli Görüş geleneğinden ayrılarak Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) kurmuşlardır. Gelenekçi grup ise Milli Görüşçü çizgilerini sürdürerek Saadet Partisi'ni (SP) kurarak yoluna devam etmiştir (Fedayi, 2019).

1.5.6 Saadet Partisi (2001-)

Fazilet partisinin kapatılmasının ardından Milli Görüş geleneğine bağlı olan gelenekçi grup tarafından 20 Temmuz 2001 tarihinde Saadet Partisi kurulmuştur (Işık, 2023). Saadet Partisi'nin parti programında, temel ilke olarak yapısal ve manevi değerler ile hak ve adaleti esas alan "yeniden büyük Türkiye" ideali yer almaktadır. Partinin nihai amacı ise, hak ve adalet doğrultusunda "yeni bir dünya" inşa etmektir. Parti tüzüğü'nün 2. Maddesine göre: “ *Partinin amacı programında yazılı hedefleri gerçekleştirmektir. Evrensel insan hakları beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ki kıstasların, Anayasa'nın 2. Maddesinde yazılı temel niteliklerin, bireysel hak ve hürriyetlerin gerçek manasıyla ve evrensel esaslara uygun olarak*

uygulanmasına ve ülkemizin maddi ve manevi kalkınmasının ‘Önce Ahlak ve Maneviyat’ anlayışıyla sağlanmasına gayret gösterir. Millettin huzur, saadet ve özgürlüğünü, refah ve itibarını artırmaya gayret eder. Adaletin mülkün temeli olduğu ilkesi doğrultusunda bir hukuk devleti oluşmasını hedefler”. (SP Parti Tüzüğü, 2001) Saadet Partisi Avrupa Birliğine tam üyelik yerine eşit koşullar altında karşılıklı ilişkiler içerisinde olmanın daha doğru olacağını savunmaktadır. Türkiye’nin Avrupa ülkeleriyle olduğu gibi ABD ile de barış, eşitlik, adalet ekseninde ilişkiler yürütmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bunlara ek olarak Türkiye’nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin daimi üyesi olması gerektiğini belirtmektedir. Dış politikada makul ilişkiler geliştirme taraftarı olan Saadet Partisi iç politikada diğer Milli Görüş partilerinde olduğu gibi ailenin önemine vurgu yapmaktadır(SP Parti Programı,2019). Ahlak ve maneviyata önem veren parti, maddi kalkınma ve evrensel esasları da göz ardı etmemiştir.

3 Kasım 2002 seçimleri öncesi yayınladığı beyannamede kendisi ve diğer partiler arasındaki farkı şöyle ifade etmektedir: “ *Seçimlere girecek 18 partiden Saadet Partisi hariç diğer 17 parti arasında hiçbir fark yoktur. Bunların hepsi taklitçi, rantiyeci, baskıcı, dışa bağımlı, hakları değil gücü üstün tutan partilerdir. Bu partilerin iktidarlara arasında bir fark olmayacaktır. Hepsi IMF politikalarını uygulayacaklarına dair sıraya girerek ant içmişlerdir. İşte bu nedenle bu seçimlere biri Saadet Partisi öteki de diğer 17 parti olmak üzere iki parti girecektir. Bu ekonomik politikaları iptal edecek olan yegâne parti Saadet Partisidir”* (SP Seçim Beyannamesi, 2002).

Saadet Partisi 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde aldığı %2 oy oranı ile baraj altı kalmış meclise girememiştir. Bu seçimlerde Milli görüşten kopan Adalet ve Kalkınma Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi dışındaki bütün partiler baraj altı kalarak parlamento dışında kalmışlardır. 2007 yılında genel seçimlere katılan parti, aldığı %5,18 oy oranıyla baraj altı kalmış meclise girmeyi başaramamıştır. 2014 yılında Mustafa Kamalak’ı aday göstererek Cumhurbaşkanlığı seçimine katılsa da aldığı %2.67 oy oranıyla yine seçimden başarısız ayrılmıştır. 2015 genel seçimlerinde %2.9 oy, 2018 genel seçimlerinde de %1.3 oy alarak meclise girmeyi

başaramayan parti son olarak 2023 genel seçimlerine “ Millet İttifakı” ortağı olarak katılmış ve 20 milletvekili ile meclise girmeyi başarmıştır(Işık, 2023).

1.5.7 Yeniden Refah Partisi (2018-)

Yeniden Refah Partisi, Milli Görüş hareketinin lideri Necmettin Erbakan'ın oğlu Fatih Erbakan tarafından 23 Kasım 2018 tarihinde kurulmuştur. Parti, Milli Görüş'ün temel ilkelerine bağlı kalarak Türk siyasetinde yeni bir yol açma amacını taşımaktadır.Kurumsal yapısı 2013 yılında kurulan Necmettin Erbakan Vakfı çevresinde biçimlenen Yeniden Refah Partisi, Milli Görüş çizgisinde ilerleyerek "Milletimiz İçin Biz Varız" sloganıyla siyaset sahnesine adım atmıştır. Parti, Milli Görüş stratejilerini savunarak, toplumsal değerler ve adaleti ön planda tutan bir siyasi anlayışla yoluna devam etmektedir (Baykal, 2024).

Partinin milli görüş çizgisinde ele aldığı temel ilkeler şunlardır:

• *“Milletimiz tarafından yüzyıllardır özümsemiş bulunan milli görüş zihniyetini temel alacağız*

• *Hak ve adaleti üstün tutacağız*

• *"Önce ahlak ve maneviyat"anlayışını esas alacağız*

• *Bütün insanlığa ve mahlûkataşefkatle muameleyi esas alacağız*

• *Güçlü olanın haklı sayıldığı değil, haklı olanın güçlü olduğu bir dünyanın kurulması temel idealimiz olacaktır.*

• *Her türlü zulmü ve haksızlığı önlemek ve iyinin, güzelin, faydalının, adaletin, doğrunun hâkim olmasını temin etmek için çalışacağız.*

• *Öncelikle milletimize olmak üzeretüm insanlığa adalet, refah, huzur ve barış, insan hakları, izzet ve onursağlamak için çalışacağız.*

• *Milletimize karşı daima dürüst, güvenilir ve şeffaf olacağız*

• *Ülkemizin ve milletimizin menfaatlerini daima ön planda tutacağız.*

• " 'millet iradesi üzerinde hiçbir beşeri güç yoktur' ilkesi ile hareket edeceğiz." (YRP, Parti Programı, 2024)

Milli Görüş geleneğinin diğer temsilcileri gibi Yeniden Refah Partisi de "ahlak ve maneviyat" ile "yeniden büyük Türkiye" politikalarını benimsemektedir. Parti, bu ilkelere uygun olarak adil bir ekonomik düzen, güçlü bir milli savunma, bağımsız bir dış politika ve milli değerlere dayalı bir toplumsal yapı inşa etme amacını gütmektedir (Demir & Kıvrak, 2024, s.469). Bu doğrultuda partinin ana hedefi şöyle: *"milletimizin manevi ve maddi alanlarda kalkınmasını gerçekleştirerek huzur ve refaha ulaşmasını sağlamaktır. Bununla birlikte, ülkemizin öncülüğünde, tüm insanlığın kurtuluşu için ilmi, iktisadi, siyasi ve ahlaki alanlarda gerekli adımların atılmasıdır"* ifade edilmektedir (YRP, parti programı 2024).

Yeniden Refah Partisi, 2020 yılında ilk mitingini Sakarya Demokrasi Meydanı'nda "Seninleyiz Kudüs" sloganıyla gerçekleştirerek kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Aynı yıl yapılan ilk büyük kongrede, 44 bini aşan katılımcı sayısı ile Türk siyasi tarihinde en geniş katılımlı kongrelerden birine imza atmış, bu özelliğiyle varlığından söz ettirmiştir. Bu miting ve kongre, partinin kısa sürede geniş bir kitleye ulaşabilmesini sağlamıştır (YRP, 2020). Bu dönemde Milli Görüş hareketine ait partilerin genel merkezi olan ve Saadet Partisi tarafından kullanılan bina, hukuki süreç başlatılarak Yeniden Refah Partisi tarafından geri alınmıştır (Şahin S. , 2019). Bu gelişme, partinin özüne sahip olma değerini arttırırken, Milli Görüşün sahiplenilmesi açısından da önemli bir adım olmuştur (Demir & Kıvrak, 2024).

Kuruluş ve örgütlenme süreci 2023 yılına kadar tamamlayan Yeniden Refah, 2023 genel seçimlerinde Cumhur İttifakı'na bazı şartlar öne sürerek katılmayı kabul etmiştir. Bu karar, partinin Milli Görüş çizgisini koruyarak siyaset sahnesinde etkin bir rol üstlenme ve Türkiye'nin yönetiminde söz sahibi olma isteğini göstermektedir. Yeniden Refah Partisi'nin Cumhur İttifakı'na katılma şartları, partinin milli görüş geleneğine sadakatini göstermektedir (Baykal, 2024). Özellikle *"Dil, din, ırk ayrımının yapılmaması, herkes için adaletin tesis edilmesi, sapkınlıkların önlenmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin düzenlerden vazgeçilmesi, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde İslam kardeşliği esas olarak devlet-millet kaynaşmasının*

sağlanması, Kudüs ile ilgili kırmızı çizginin korunması, zinanın suç sayılması, D-8'in canlandırılması ve D-60'ın temellerinin atılması” (Akit, 2023) gibi hususlara dikkat çekilmektedir. Bu koşullar, manevi değerlerin savunulması, adaletin sağlanması ve uluslararası arenada yeniden inşa adımları atılmasına yönelik kararlılığı göstermektedir. Bu talepler, Yeniden Refah Partisi'nin Milli Görüş geleneğini koruyarak siyaset sahnesinde kendi çizgisini sürdürme ve etkili bir rol oynama isteğini göstermektedir (Demir & Kıvrak, 2024).

Cumhur ittifakı çatısı altında seçime katılan parti %2.8 oy oranı ile seçimden altıncı parti olarak ayrılmış 5 milletvekili ile meclise girmeyi başarmıştır. YRP, 2024 yerel seçimlerine hiçbir ittifaka dahil olmadankatılmış, %6.15 oy oranı alarak Türkiye genelinde üçüncü parti olmuştur. Seçimin ardından genel başkan Fatih Erbakan’a Cumhuriyet ittifakı içerisinde misiniz diye sorulduğunda “ *değiliz herhalde onlar öyle söylüyor, biz her zaman Milli Görüş içerisindeydik*” (Cumhuriyet, 2024) sözleri ile karşılık vererek çizgisini belirtmiştir.

2024 yerel seçim beyannamesi incelendiğinde Yeniden Refah’ın Milli Görüş geleneğine olan sadakati daha net görülmektedir; “*Halka hizmet, hakka hizmettir” düsturuyla yıllar önce ortaya koyduğumuz siyaset anlayışımız, en zor günlerinde Türkiye’ye refah ve huzur kapılarını araladı. Milletimizin istiklal ve istikbali için yarım asırdan uzun zamandır sürdürdüğümüz bu yürüyüş, bugün inanmış kadrolarımızla devam ediyor. En zor zamanlarda sorumluluk üstlenen, milletini canından aziz bilen kadrolarımız, tarihi bir dönemeçte yeniden refah için ayağa kalktı. Millî Görüş, sadece bir siyasi hareket, sadece bir siyasi görüş değil, aynı zamanda bir yaşam felsefesidir. Millî Görüş’ün temel taşları “ahlak, fazilet, merhamet, liyakat, feraset, hidayet, dirayet ve gayret”tir. Bu sebeple Millî Görüş, maneviyatı önceleyen ve tarihimize sahip çıkan bir bakış açısı sunmaktadır. Millî Görüş, Türkiye’de siyaset sahnesine çıktığı ilk günden itibaren birçok değişimi beraberinde getirdi. Türkiye, ahlaki merkezine alan bir yönetim anlayışını Millî Görüş ile tanıdı.*” (YRP Seçim Beyannamesi, 2024)

Milli görüş geleneğinin diğer partileri gibi kemalist bloğun karşısında duran Yeniden Refah Partisi, milli görüş geleneğinin diğer temsilcisi olan Saadet Partisi ile

bu noktada ayrılmaktadır. Ayrıştıkları bir diğer noktaları ise; *“Yaşadığımız zorluklar karşısında Millî Görüş’ü terk edenler oldu. Terk ettiler ama Millî Görüş’ün başarısını sahiplenmekten de geri durmadılar; buna bütün Türkiye şahitlik etti. Ancak başarıyı sahiplenenler, Millî Görüş’ün temel ilkelerini zamanla unutarak milletimizin teveccühüne kibirle karşılık verir hale geldiler. Paylaşımında, yargıda ve yönetiminde adalet prensibimizi ihmal ederken, ahlak yerine de rant ve kazancı öne çıkardılar.”* (YRP, Seçim Beyannamesi, 2024), şeklinde açıklamaktadır.

Geleneksel değerlere bağlı kalarak hareket ettiğini iddia eden YRP, İstanbul sözleşmesi, LGBT, faiz ve aşı karşıtlığı ile sadece milli görüş çizgisindeki seçmenden değil, toplumun diğer kesimlerinden de karşılık bulmuştur.

Yeniden Refah partisi, milli görüş hareketinin değerlerini benimsediğini ve bu değerleri savunduğunu iddia etmektedir. YRP, adalet, refah, milli bağımsızlık, güçlü bir Türkiye, ahlak ve manevi değerler gibi ilkeleri ön planda tutmaktadır. Özellikle ekonomik kalkınma, yerli ve milli üretim, adil bir düzen ve toplumda ahlaki bir dönüşüm hedefleriyle dikkat çekmektedir. Yeniden Refah Partisi, genç bir parti olmasına rağmen yerel seçimlerde ve genel seçimlerde adaylar göstererek siyasi arenada aktif rol almaktadır. Parti, genellikle muhafazakâr, milliyetçi ve milli görüş tabanından destek almaktadır. Seçim sonuçları itibarıyla Partinin, diğer milli görüş partileri gibi güçlü bir tabana sahip olduğu, özellikle Erbakan soyadının etkisiyle önemli bir kitleye hitap ettiği söylenebilir (Demir & Kıvrak., 2024)

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ BAĞLAMINDA AK PARTİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), 14 Ağustos 2001 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Bülent Arınç gibi isimlerin liderliğinde kurulmuş, Türkiye'de 22 yıldır iktidarda olan bir siyasi partidir. AK Parti, özellikle muhafazakâr-demokrat kimliğiyle öne çıkmış, dinî özgürlükler, ekonomik reformlar, altyapı projeleri ve sosyal yardım odaklı önemli politikalar hayata geçirmiştir. Partinin kurucu kadrosu Milli Görüş hareketi içerisinde gelmiştir. Ancak özellikle 28 Şubat sürecinde yaşananların AK Parti'nin Milli Görüş geleneğinden ayrılmasına neden olduğu öne sürülmektedir. Partinin kurucuları, özellikle Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül ve Bülent Arınç, Milli Görüş hareketinin temsil ettiği siyasi İslam'dan, daha geniş bir tabana hitap ettiğini düşündükleri, merkez sağ ile muhafazakâr-demokrat bir çizgi izlemeyi tercih etmişlerdir. Ancak Parti her ne ideolojik kimliğinin muhafazakâr-demokrat olarak nitelendirse de, milli görüş geleneğinden kopamamış, siyasal İslamcılığın, tarihe, geleneğe, dine ve aileye verdiği önemi, muhafazakâr ideolojiyle harmanlayarak yaşatmaya devam etmiştir.

2.1 Recep Tayyip Erdoğan ve AK Parti'nin Kuruluşu

Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasete ilk adımını Milli Selamet Partisi (MSP) ile atmıştır. 1976 yılında MSP Beyoğlu gençlik kolları başkanlığı ve aynı yıl İstanbul il gençlik kolları başkanlığını yapmıştır. 1982 yılında Aksaray İktisadi ve Ticari İlimler fakültesinden mezun olan Erdoğan, aynı yıl MSP'nin kapatılmasının ardından siyasi hayatına Refah Partisi ile devam etmiştir. Recep Tayyip Erdoğan, milli görüş içerisinde yer edinmiş, siyasetin tabanında aktif roller üstlenmiştir. Bu özellikleri ona 1994 yılında %25, 19 oy oranı ile İstanbul Büyükşehir Belediye başkanlığını kazandırmıştır. Refah Partisine “ laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline gelme” suçlamasıyla Anayasa Mahkemesi tarafından kapatma davası açılınca, parti üyeleri tarafından Fazilet Partisi kurulmuştur. Refah partisinin diğer üyeleri gibi Tayyip Erdoğan'da fazilet partisine geçmiştir (Özçelik, 2016).

6 Aralık 1997 de eski Refah Partisi milletvekilleri ve Müstakil Sanayi ve İş Adamları Derneği (MÜSİAD) üyeleri ile birlikte Siirt' e giden Erdoğan, bir açık hava toplantısında yaptığı konuşmada kullandığı ifadeler nedeniyle “ *halkı, sınıf, ırk, din, mezhep farklılığı*” gözeterek kin ve düşmanlığa sürüklediği gerekçesi ile 10 ay hapis cezasına mahkûm edilmiştir. Erdoğan'ın da içerisinde bulunduğu Fazilet Partisinde ise yenilikçi ve gelenekçi grup arasındaki gerilim giderek artmıştır (Akdoğan, 2004).

Fazilet Partisi'nin 1. olağan kongresinde, partinin içindeki "Yenilikçi Kanat"Erbakan'ın desteğini alan Recai Kutan'ın karşısına Abdullah Gül'ü aday olarak çıkarmıştır. Gül, az bir farkla kongre başkanlığını kaybetse de, aldığı yüksek oy oranı partinin değişim talebinin ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymuştur. Yenilikçi grubun parti içerisinde ki tutumu merak edilirken, Fazilet Partisi 22 Haziran 2001 tarihinde ‘*laik cumhuriyetin ilkelerine aykırılığı*’ gerekçesi ile kapatılmıştır (Turhan, 2002). İlerleyen zamanda parti içerisinde gelenekçi grup Saadet Partisini kurmuş, yenilikçi grup ise 14 ağustos 2001 tarihinde Adalet ve Kalkınma Partisini kurmuştur. Adalet ve kalkınma Partisinin tüzüğü 3. Maddesinde partinin kısaltılmış adı “AK Parti” olarak ifade edilmiştir (AK Parti, 2002). AK Parti geniş bir siyasal tabana sahiptir. Muhafazakâr, milliyetçi, liberal ve sosyal demokrat kimliği ile bilinen birçok farklı kişi AK Partinin çatısı altında bir araya gelmiştir (Akdoğan, 2004). AK Parti, Türkiye tarihindeki önemli değişim ve dönüşümlerin taşıyıcısı olarak ortaya çıkmıştır. 28 Şubat sürecinde yaşanan post-modern darbenin ardından siyasi yeniden yapılanmanın bir ürünü olarak kurulmuştur. İslamcılık ideolojisini benimseyen ve 28 Şubat sürecinden etkilenen halkın temsilcisi olarak görülmektedir (Demir, 2012).

Kuruluşundan kısa bir süre sonra ilk seçim başarısını elde eden Ak Parti 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde %34, 28 oy oranı ile birinci parti olmuş, 363 milletvekilini meclise taşımıştır (Özçelik, 2016).AK Parti'nin kurulduğu dönem incelendiğinde, toplumun bir dizi olumsuzlukla mücadele ettiği açıkça görülmektedir. Koalisyon hükümetlerinin yarattığı istikrarsızlıkla yıpranan siyasi hayat, yolsuzluk ve kötü yönetim nedeniyle çöken bir ekonomi, bununla birlikte

derinleşen sosyal krizler ve uluslararası alanda zayıflayan bir ülke imajı, geleceğe ümitsiz bakan ve tepkileri gittikçe büyüyen seçmen vardır. Tüm bunların yanında 28 Şubat sürecini yaşamış, siyasi alana yönelik müdahaleler hayatın farklı noktalarında kendisini göstermiştir. Tam da böyle bir dönemde ortaya çıkan bu yeni partinin seçim başarısı hiç de tesadüf görülmemektedir (Akdoğan, 2010, s.63). Seçimin ardından Erdoğan, siyasi yasaklı olmasından dolayı meclise girememiş, 58. Hükümeti kurma görevini AK Parti Kayseri milletvekili Abdullah Gül üstlenmiştir. Meclis çalışmalarına başladıktan kısa bir süre sonra Erdoğan'ın siyasi yasağını kaldırmak için anayasa değişikliği teklifinde bulunulmuş, dönemin CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın da desteği ile değişiklik kabul edilmiştir. Ardından 3 Kasım milletvekili seçimlerinin Siirt'te usulüne uygun yapılmadığı gerekçesiyle seçimler yenilenmiş AK Parti'nin Siirt'te 1. Sıra milletvekili adayı olan Tayyip Erdoğan meclise girmeyi başarmıştır. 58. Hükümetin istifa etmesi üzerine Erdoğan 59. Hükümeti kurarak Başbakan olmuştur (Özçelik, 2016). 11 yıllık Başbakanlığının ardından 2014'ten günümüze Cumhurbaşkanı olarak görevini sürdürmektedir.

2.2 AK Parti'nin İslamcı Kimliği

AK Parti, siyasal İslamcı kökenden gelen bir parti olarak, ideolojik kökleri itibarıyla İslami değerlere dayalı bir siyasi çizgide konumlanmıştır. Ancak partinin kuruluş aşamasından itibaren kendisini bu çizgiden farklı olarak "muhafazakâr demokrat" kimliğiyle tanımlaması, İslamcı bir parti olarak algılanmasını yumuşatmıştır. Yine de, söylemleri ve uyguladığı politikalar dikkatle incelendiğinde AK Parti'nin İslami bir görünüm sergilediği söylenebilir. Parti, muhafazakâr kimliğini belirgin şekilde dini referanslarla zenginleştirerek, toplumda İslami değerlere önem veren kesimlerle güçlü bir bağ kurduğu ifade edilmektedir (Aktay, 2005)

AK Parti'nin söylemleri incelendiğinde, İslami referansların ve dini sembollerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Partinin lideri Recep Tayyip Erdoğan, zaman zaman dini söylemlere başvurarak toplumsal dayanışmayı pekiştirme, seçmenle daha güçlü bir bağ kurma amacıyla olduğu söylenebilir. Örneğin, faiz açıklamasında Nas'a bağlı kalarak faiz indirimleri yapılacağını ifade

etmesi, dini bayramlarda, dini günlerde hutbelerde İslam dinine ve değerlerine vurgu yapılması, İslam'ın sosyal ve kültürel bağlamda güçlü bir konumda tutulduğunu göstermektedir (Demirkol, 2023).

AK Parti'nin uyguladığı politikalarda da İslami etkilerin görüldüğü pek çok örnek mevcuttur. Özellikle din, eğitim, sosyal politikalar ve toplumsal yaşamda İslami değerlerin artan görünürlüğü ve etkisi dikkat çekicidir. Bu politikalardan biri başörtüsü yasağının kaldırılmasıdır. Türkiye'de kamusal alanda başörtüsü yasağı, laiklik ilkesi adına uygulanmıştır, ancak bu durum dindar- muhafazakâr kadınların eğitim ve çalışma hakkını sınırlayan bir uygulama olarak eleştirilmiştir. AK Parti, bu yasağın kaldırılması yönünde adımlar atarak başörtüsünün üniversiteler, kamu kurumları ve mecliste serbest bırakılmasını sağlamıştır (Akyüz, 2016). AK Parti döneminde İmam Hatip liselerinin sayısı da önemli ölçüde artmış ve bu okullara yönelik teşvikler genişletilmiştir. AK Parti hükümetleri, bu okulların ortaokul kademesine de dönmesi ve eğitiminin güçlendirilmesi için çeşitli düzenlemeler yaparak İslami eğitimin yaygınlaştırılmasını sağlamıştır. Bu politika, eğitim sistemindeki İslami etkilerin artması olarak yorumlanmıştır (Yalanız & Zabun, 2021). AK Parti'nin aile politikaları da İslami değerlerin etkilerini yansıtan bir başka alandır. Aile yapısının korunması, evlilik ve boşanma süreçlerinde geleneksel ve dini değerlere uygun düzenlemeler yapılması, dindar aile yapısını teşvik eden politikaların uygulanması bu kapsamda ele alınabilir (Doğanay, 2007). AK Parti, iktidarı süresince Türkiye genelinde cami sayısının artmasına yönelik politikalar izlemiştir. Büyük cami projeleri, Türkiye'nin hem İslami kimliğini vurgulayan hem de sosyal ve kültürel yaşamın bir parçası haline gelen sembolik yapılar olarak değerlendirilebilir (Yazıcı, 2007). Aynı zamanda dini günlerde camilerde yapılan organizasyonlar ve hutbelerde devlet politikalarının dini söylemle desteklenmesi, AK Parti'nin İslami sembollerle ilişkisini güçlendirmiştir. AK Parti'nin dış politikasında da İslami referanslara vurgu yapıldığı gözlemlenmektedir. Özellikle Orta Doğu ve İslam dünyasıyla ilişkilerde, İslam coğrafyasındaki ülkelerle dayanışma ve işbirliği politikaları ön planda tutulmuştur. Arap Baharı sürecinde AK Parti, İslami değerlere dayalı demokrasi modelini savunmuş ve İslam dünyasında etkili bir aktör olma amacını sürdürmüştür (Efegil, 2016). Özellikle günümüzde, Filistin halkı ve Gazze

konusunda uzun süredir aktif bir destekçi konumundadır. Türkiye'nin Filistin politikasını büyük ölçüde şekillendiren AK Parti, Filistin davasına uluslararası platformlarda güçlü bir şekilde destek vermiştir (Boran, 2020). AK Parti döneminde medya ve kültür politikalarında da İslami etkiler artmıştır. Dini programların televizyonlarda yaygınlaştırılması, İslami değerleri içeren dizilerin ve yapımların teşvik edilmesi bu etkilerin bir yansımasıdır. Ayrıca, dini içerikli yayınların artması ve Ramazan ayı boyunca dini programların öne çıkarılması, İslami etkilerin medya alanında da belirginleştiğini göstermektedir (Erkal, 2022).

2.3 AK Parti'nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği

Muhafazakârlık, temel olarak gelenek, toplumsal düzen ve istikrar gibi değerlere vurgu yapan bir ideoloji olarak tanımlanmaktadır. Muhafazakârlığın esas amacının, var olan düzenin korunması ve ani, sürekli değişimlerden kaçınarak toplumun sürekliliğinin sağlanması olduğu ifade edilmektedir. Buna göre, muhafazakârlık, geçmişten gelen değerlere bağlı, toplumun yavaş, doğal bir gelişim süreci içinde ilerlemesini sağlamaktır. Bu düşünce tarzı, toplumsal yapıdaki ani devrim ve radikal değişimlerin toplumun vücuduna zarar vereceğine inanmaktadır. Muhafazakârlık, modernizmin hızlı tüketim ve köklerden kopuk yapısına karşı bir duruş sergileyerek, insanların geleneksel değerleri içinde kimlik bulmalarını ve kendilerini güvende hissetmelerini sağlar. Bu nedenle muhafazakârlık toplumsal normların, din, aile ve kültürel değerler gibi sosyal kurumların korunmasını içermektedir. Muhafazakâr düşünce; İnsan özelliklerinin zayıflıklarını kabul eder, mükemmel bir toplum ideali peşinde koşmaz ve kusursuz toplum ütopyalarına karşı mesafeli durur (Özipek, 2004).

AK Parti, kuruluş aşamasında kendisini muhafazakâr-demokrat bir kitle partisi olarak tanımlamıştır. Bu kimliğini “*gelenegi dışlamayan, bir modernlik, yerelliği kabul eden bir evrensellik, manayı reddetmeyen bir rasyonellik, köktenci olmayan bir değişim*” sözleriyle ifade etmektedir (Erdoğan, 2004). Ancak bu dönem partinin, Milli Görüş hareketinin bir devamı olup olmadığı konusu üzerinde birçok tartışma ortaya çıkmıştır. Parti, Milli Görüş'ün temel ideolojik çizgilerinden farklılaşarak yeni bir siyasi anlayış benimsemiş olsa da, köklerinin bu harekete dayandığı yönündeki

tartışmaların odağı olmaktan kurtulamamıştır. Bu tartışmalar doğrultusunda partinin Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, AK Partinin Milli Görüş hareketinin devamı olup olmadığına dair yöneltilen sorulara şöyle cevap vermiştir (Özköylü, 2002): “*Şu anda bizim bu noktada AK Parti olarak böyle bir markaya ihtiyacımız yok. Biz şu anda farklı bir markanın peşindeyiz bunu oluşturmanın gayreti içindeyiz. Bu da nedir ‘ muhafazakâr demokrasi’ diyoruz. Kimlik olarak bizim markamız bu, bizim kimliğimiz bu. Bizde bu kimlik içerisinde bu kimlik altında geleceğe yönelik yürüyeceğiz ve bu çalışmanın neticesinde biz de bir marka oluşturacağız siyasette. Ha bunun adı ne olur bunu zaman gösterecek ama şu anda bir muhafazakâr demokrat kimliğiyle yürüyoruz.*” Bu durumdan anlaşılacağı üzere, AK Parti, kuruluş yıllarında net bir siyasi kimlik belirleme konusunda temkinli bir yaklaşım sergilemiştir. Erdoğan’ın sözlerinde de ifade ettiği gibi, parti kimliğinin şekillenmesi zamana bırakılmıştır.

Milli Görüş geleneği içerisinde gelen AK Parti’nin siyasete girişi tehlike olarak görülmüştür. Milli Görüş çizgisinde olan MNP, MSP, RP ve FP gibi siyasal partilerin kapatılma tecrübesiyle karşılaşmak istemeyen Adalet ve Kalkınma Partisi, bu süreçte yeni bir kimlik arayışında olmuştur (Kayıral, 2024). Muhafazakâr-demokrat bir kimlik inşa etme sürecinde AK Parti, bu doğrultuda çeşitli adımlar atmıştır. Bu çalışmaların önemli örneklerinden biri de “*Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi*” sempozyumudur. Sempozyumda konuşmacı olarak yer alan Tayyip Erdoğan, şu ifadelerle yer vermiştir:

“*[...] AK Parti Türk siyasal yaşamında yeni bir siyaset tarzını, yeni bir anlayışı temsil ediyor. Muhafazakâr demokrasi olarak ifade ettiğimiz siyasal kimlik altında ortaya koyduğumuz siyaset üslubu, siyaset tarzı ve siyaset kültürü sadece Türkiye açısından değil Dünya siyaseti açısından da çok önemli bir açılımdır [...]* Biz AK Parti olarak muhafazakâr- demokrasi anlayışına önem atfediyoruz çünkü bu çabanın siyasetin yenilenmesi ve güçlenmesi için ne anlam ifade ettiğini çok iyi biliyoruz. [...] AK Parti yeni muhafazakâr demokrat çizgiyi muhafazakârlığın genlerine ve tarihi kodlarına uygun şekilde ortaya koymaktadır. [...] Muhafazakâr demokrasiye göre siyaset bir uzlaş alanıdır; toplumsal ve kültürel çeşitlilikler

*demokratik çoğulculuğun üreteceği tolerans ve hoşgörü zemininde siyasete bir renklilik olarak katılırlar.[...]Muhafazakâr demokrasiye göre sınırlandırılmayan, keyfiliğe ve hukuksuzluğa olanak sağlayan, katılımı ve temsili önemsemeyen, bireysel ve kolektif hak ve özgürlükleri hiçe sayan totaliter ve otoriter anlayışlar sivil ve demokratik siyasetin en büyük düşmanıdır. [...]" Sempozyumdaki konuşmasından Tayyip Erdoğan'ın AK Partinin kimliği olarak Muhafazakâr- demokratlığı benimsediği daha net anlaşılmaktadır(Erdoğan, Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu Açılış Konuşması, 2004, s. 7-18). AK Parti'nin muhafazakârlık anlayışı değişime karşı tedrici bir ilerlemeyi savunmaktadır. Parti'nin tedrici ilerleme anlayışını Erdoğan şöyle ifade etmektedir; “ *Toplumsal dönüşüm en temel ve kalıcı değişim şeklidir. Değişimden maksat tedrici bir sürecin gerçekleşmesi ve doğal gelişimin sağlanabilmesidir [...] Tedrici bir süreç şeklinde gerçekleşmeyen değişimlerin kalıcılığı söz konusu olmamaktadır. Değişim ve dönüşüm doğal akışına bırakılması gerektiğinden radikalizm ve toplum mühendisliği girişimleri reddedilmekte ve geleneksel yapının bazı değerlerini ve kazanımlarını koruyarak değişimi sağlamak gereklidir.*(Erdoğan, 2004)*

AK Parti, Milli Görüş geleneğinden doğmasına rağmen, bu geleneğin İslamcı yaklaşımının sorunlarla karşılaşmasından dolayı kendisini farklı bir kimlikle konumlandırmıştır. Partinin kurucusu Recep Tayyip Erdoğan ve lider kadrosu, özellikle 28 Şubat sürecinin seçmenler üzerinde yarattığı olumsuz etkileri göz önünde bulundurarak farklı bir strateji izlemiş ve muhafazakâr demokrat kimliğini ön plana çıkarmayı amaçlamıştır. AK Parti kadrosu, siyasal alanda varlığını sürdürebilmek için sıklıkla “milli görüş gömleğini çıkardık” ifadesiyle Milli Görüş hareketinden ayrıldıklarını vurgulamışlardır. Dini değerlere önem veren, geçmiş i inkâr etmeden çağa uyum sağlayan yeni bir siyasi hareket olduklarını iddia etmişlerdir (Akgün, 2006). Genel olarak parti, yeniden İslamcılığın herhangi bir alanında bulunmasının, siyasi bir gerilime neden olacağını düşünmekte, bu nedenle kendisini İslamcılıkla ilişkilendirmek yerine dini değerleri önemseyen kişilerden oluşan muhafazakâr demokrat parti olarak tanımlamaktadır. Ancak söylemleri ve uyguladığı politikalar incelendiğinde, Milli Görüş hareketi ile birçok noktada benzerlik göstermektedir. Özellikle toplumsal değerlere, geleneğe, tarihe, dine karşı

yaklaşımı ve aileye verdiği önem, Milli Görüş geleneğiyle olan benzerliği açısından dikkat çekmektedir.

2.3.1 Milli Görüş Geleneği ve AK Parti'nin Tarihe ve Geleneğe Bakışı

AK Parti kuruluşundan bugüne tarihe ve geleneklere önem veren, bir siyasi parti olarak bilinmektedir. 2001 yılında Tayyip Erdoğan liderliğinde kurulan parti, politikalarını Türkiye'nin siyasi ve toplumsal geçmişini göz önünde bulundurarak oluşturduğunu iddia etmekte ve bu konuda kendisini, Yahya Kemal'in ifade ettiği gibi “ kökü mazide olan ati” olarak tanımlamaktadır (AK Parti, Seçim Beyannamesi, 2023).Partinin ana kadrosu tarafından sıklıkla Selçuklu ve Osmanlı devletine atıfta bulunmaktadır. Milli görüş geleneğinde olduğu gibi muhafazakâr ideolojide geçmişin tecrübelerinden faydalanmak, geleneğe saygı duymak, geçmişle bugünü harmanlayarak geleceği inşa etme düşüncesi yer almaktadır (Özçelik, 2016). AK Parti kabul ettiği muhafazakâr demokrasi kimliğiyle aslında milli görüş geleneğini de yaşatmaktadır.

AK Parti'ye göre, Türkiye Cumhuriyeti, yalnızca Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin mirasçısı değil, kökleri derinlere uzanan kadim bir medeniyetin en son ve en parlak halkasıdır. Bu perspektif, Türkiye'nin tarihsel sürekliliğini ve medeniyet tasavvurunu, çağları aşan bir aradan sonra günümüzdeki haliyle görmektedir (AK Parti, Seçim Beyannamesi, 2015).

AKParti, Türk milletinin tarihini, sadece bir miras değil, gurur ve övünç kaynağı olarak görmektedir. Batı'yı taklit etmek yerine, kendi tarihinden ilham alarak, geçmişin kazancıyla bugünü harmanlayarak geleceğe daha sağlam adım atılabileceğine inanmaktadır. Bu anlayışın, milletin tarihiyle barışık, özgün ve güçlü bir gelecek vizyonunu beslediğini iddia etmektedir.Bu doğrultuda 2014 yılında Başbakan olan Davutoğlu: “Biz, köklü tarihimizden ve medeniyetimizden aldığımız özgüvenle hareket ettik ve insanımızın özgüvenini pekiştirdik. Ülkemizin sahip olduğu muazzam potansiyeli harekete geçirmek üzere şeffaf, ülke gerçekleri ile tutarlı ve güven verici politikalar ile milletimizin huzuruna çıkmayı en önemli ilke

olarak benimsedik” sözleriyle tarihe ve geleneğe olan bağlılığı daha net ifade etmektedir(Davutoğlu, 62. Hükümet Programı, 2014).

Davutoğlu, tarihin ve geleneğin önemini vurguladığı 62. Hükümet programında ise; *“tarihi ve kültürel mirasımızı korumak, bizi biz yapan, bizi başkalarından ayıran, bize has özelliklerimizi ve güzelliklerimizi bizden sonraki nesillere aktarmak çok önem verdiğimiz bir meseledir”* (Davutoğlu, 2014) ifadeleriyle hem muhafazakâr ideolojinin hem de milli görüşün, geleneğe olan yaklaşımını özetlemektedir.

AK Parti'nin gelişimindeki hedefler arasında kalkınma ve demokratikleşme programı önemli bir yer tutmuştur. Bu programın bir parçası olarak, Türkiye'nin tarihsel ve kültürel birikimini gün yüzüne çıkarmak ve sosyolojik gerçeklerini araştırmak hedeflenmiştir.Yerli ve milli bir anlayışla, sosyal ve ekonomik reformların gerçekleştirilmesi, geleneksel değerlerin korunarak modernleştirilmesi amaçlanmıştır.Bu hedef, Türkiye'nin kendi tarihsel değerlerini, özgün politikası ile stratejilerinin geliştirilmesine yönelik bir çabayı ifade etmektedir. Hem kalkınmanın hem de demokratikleşmenin, yerel ve kültürel ürünleri göz önünde bulundurularak şekillendirilmesi, AK Parti'nin ideolojik ve siyasi vizyonunun bir parçası olarak ifade edilmektedir (AK Parti, Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, 2002).

AK Parti'nin Milli görüş geleneğiyle olan bir diğer ortak noktası ise vakıf kültürüdür. Milli Görüş geleneği, toplumsal dayanışma ve yardımlaşmayı temel alan bir anlayışa sahiptir ve bu çerçevede vakıf kültürüne büyük önem verdiğini ifade etmektedir. Vakıflar, İslam tarihindeki sosyal adaletin sağlanması, ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesi ve kültürel mirasın korunması gibi işlevleri nedeniyle Milli Görüş hareketinin değerleriyle uyumludur.Milli Görüş'ün kurucu lideri Necmettin Erbakan ve onun takipçileri, vakıfların toplumsal kalkınmanın bir aracı olduğunu savunmuşlardır (Türk, 2015). Bu bağlamda, Milli Görüş çizgisinde yer alan partiler dönemlerinde vakıf kültürünün geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapmışlardır. İslami değerler doğrultusunda hizmet veren vakıflar, özellikle eğitim, sağlık, sosyal yardımlaşma ve dini hizmetlerde önemli bir rol üstlenmiştir.Ayrıca, Milli Görüş hareketi, devletin sosyal sorumluluklarının bir kısmının vakıflar aracılığıyla yerine

getirilmesi gerektiğini de savunmuştur. Bu anlayış, bireylerin ve sivil toplum kuruluşlarının sosyal sorumluluklarını vurgulamakta ve devletle toplum arasında bir denge kurulmasını hedeflemektedir. Bu nedenle, vakıflar Milli Görüş ideolojisinin, hem sosyal adaletin sağlanması hem de İslami değerlerin korunup yaygınlaştırılması için önemli bir araç olarak görülmüştür. AK Parti, bu geleneği sürdürmeyi ve modern koşullarda geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, AK Parti, vakıf kültürünü daha yaygın ve etkin hale getirerek sosyal adaletin sağlanması, dayanışmanın güçlendirilmesi ve medeniyet değerlerinin korunmasını amaçlamaktadır (Özçelik, 2016). 2011 yılında 61. Hükümet programını açıklayan Erdoğan, Türkiye'nin güçlü bir vakıf geleneğine sahip olduğunu belirterek, vakıfları ve vakıf eserlerini yaşatmak için 2002- 2011 yılları arasında onarılan eserlerin sayısını 70 kat arttırdıklarını ifade etmiştir (Erdoğan, 61. Hükümet Programı, 2011).

AK Parti, seçim beyannameleri ve parti programlarında da açıkça görüldüğü üzere, Türk milletinin tarihine ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlı bir parti olarak tanımlanmaktadır. Ne Selçuklu ne de Osmanlı Devleti'nin mirasını reddetmeden, bu kadim medeniyetlerin birikim ve tecrübelerine sahip çıkarak gelenek ve yenilik arasında bir köprü konumunda olduğunu iddia etmektedir (AK Parti, Seçim Beyannamesi, 2007). CHP'nin tek parti dönemi boyunca İslami rejimleri dışlayan, Osmanlı Devleti'ni olumsuz bir şekilde ele alan ve muhafazakâr kesimleri ötekileştiren görünümünün tersine, AK Parti bu değer ve kurumlara sahip çıkan bir politika izlemektedir. AK Parti, Milli görüşün kuruluş gerekçesinde Erbakan'ın belirttiği gibi batı taklitçisi partilerden olmamış (Işık, 2023), Osmanlı ve İslam mirasını bir yük olarak değil, aksine toplumsal birlik ve kültürel zenginliğin önemli unsurları olarak gördüğünü iddia etmektedir.

2.3.2 Milli Görüş Geleneği ve AK Parti'nin Dine Bakışı

Adalet ve Kalkınma Partisi ile din arasındaki ilişki, Türkiye'de laiklik ilkesi çerçevesinde sürekli bir tartışma konusu olmuştur. AK Parti, resmi olarak kendini muhafazakâr-demokrat bir parti olarak nitelendirmekte ve dinî referanslarını doğrudan siyasi alana taşımadığını belirtmektedir. Ancak partinin kurucularının geçmişteki İslami hareketlerle ilişkileri, özellikle Refah Partisinin kökenleri ve

Türkiye'nin İslami kimliğini vurgulamaları, AK Parti'nin İslam ile olan bağına dair çeşitli yorumlara neden olmuştur (Demir, 2012).

AK Parti için din, Türkiye'deki toplumun büyük bir bölümünün yaşam biçimi ve değerleri üzerinde etkili olduğu için üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir kavramdır (AK Parti, Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, 2002). AK Parti, muhafazakâr-demokrat bir parti olarak, özellikle dindar kesimlerin partisi olma iddiasıyla hareket ederken, dinî özgürlüklerin korunması ve genişletilmesi gerektiği savunmaktadır.

Türkiye'deki önemli bir seçmen kitlesi, dinî inanç ve değerlere bağlıdır. AK Parti'nin iktidara gelişinde ve uzun süre iktidarda kalmasında, bu kitleyle kurulan güçlü bağ önemli rol oynamıştır (Akyüz, 2016). Parti, özellikle 28 Şubat süreci gibi laik-dindar gerilimin yaşandığı dönemlerden sonra, dindar seçmenin taleplerine cevap verme vaadiyle kurulmuştur. Bu nedenle din üzerinde hassasiyetle durma, parti için siyasi bir gereklilik olmuştur (Özçelik, 2016). AK Parti, Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısında dinin önemli bir yer tuttuğunu belirtip, bunu siyaset sahnesine taşıırken aynı zamanda laiklik ilkesine bağlı olduğunu da savunmaktadır. Ancak partiye yönelik eleştiriler, laikliğin aşındırılması ve dinin siyasette daha fazla kullanılması üzerine yoğunlaşmıştır. Diğer yandan AK Parti dinin siyasete malzeme edilmesine karşı olduğunu iddia etmektedir (AK Parti, 2002). Parti, dinin toplumun temel değerlerinden biri olduğunu kabul ederken, aynı zamanda dinî inançların siyasi kazançlar için kullanılmasının da doğru olmadığını savunmaktadır. Dinin bireysel ve toplumsal hayatta önemli bir yer tuttuğunu kabul ederken, dini siyasi çıkarlar için araç haline getirmenin hem demokrasiye hem de toplumsal barışa zarar vereceğinin düşünmektedir. Bireylerin dinî inançları nedeniyle dışlanması veya farklı muameleye tabi tutulmasının temel insan haklarına ve özgürlüklere aykırı olduğunu savunmaktadır (AK Parti, 1 Kasım 2015 Seçim Beyannamesi, 2015).

Partinin dini alandaki en önemli uygulamalarından biri kamusal alanda kadınlara başörtüsü serbestisi getirmesidir. AK Parti, başörtüsü takan kadınların kamusal alanda yer bulamamasını, eğitim ve çalışma hayatında ayrımcılığa uğramasını demokrasiye ve insan haklarına aykırı olarak değerlendirmiştir. 28 Şubat

sürecinin önemli sorularından biri olan başörtüsü yasağının kaldırılması hem insan hakları hem de dini özgürlükler açısından büyük önem taşımaktadır (Akyüz, 2016).

AK Parti, muhafazakâr değerleri, aile ve toplumsal kesimlerin temel taşı olarak görmektedir. Dinî değerlerin korunması ve yaşatılması, eğitimde de kendini göstermiştir. Milli Görüş geleneği, İslam'ı toplumsal hayatın merkezine alan bir hareket olarak eğitimde de İslami değerleri ve prensipleri ön planda tutmuştur. Bu bağlamda İmam Hatip okulları, Milli Görüş'ün eğitim politikalarında özel bir yere sahiptir. İmam Hatip okulları, İslami ilimlerin öğretildiği ve öğrencilerin dini bilgilerle donatıldığı kurumlar olarak görülmüş, aynı zamanda bu okullar, Milli Görüş'ün topluma kazandırmayı hedeflediği "milli ve manevi değerlere sahip" bireylerin yetiştirilmesi açısından stratejik bir öneme sahip olmuştur. Milli Görüş hareketinin kurucusu Necmettin Erbakan, İmam Hatip okullarını desteklemiş ve bu okulların Türkiye'deki eğitim sistemi içerisinde daha güçlü bir yer edinmesi için çaba sarf etmiştir. Milli Görüş partileri, İmam Hatip okullarının sayısının artmasını, bu okullara daha fazla imkân tanınmasını ve mezunlarının yükseköğrenime erişimlerinin önünün açılmasını önemli politik hedefler olarak benimsemiştir. Özellikle 1990'lar ve 2000'lerin başında, İmam Hatip liselerinin mezunlarının üniversitelere girişini zorlaştıran katsayı uygulamaları gibi kısıtlamalar Milli Görüş geleneğine mensup siyasi hareketler tarafından eleştirilmiş ve bu durum, hareketin eğitim politikalarının temel mücadele alanlarından biri olmuştur (Yalanız & Zabun, 2021). AK Parti döneminde ise Milli Görüş kökenine sahip bir siyasi anlayışın iktidara gelmesiyle, İmam Hatip okullarının sayısında ve bu okullara verilen destekte önemli artışlar gözlemlenmiştir. Üniversiteye girişlerde sorun olan katsayı problemi ortadan kaldırılmıştır. Yine bu dönem Kur'an-ı Kerim, Temel Dini Bilgiler ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in hayatı gibi dersler isteğe bağlı seçmeli ders olarak eğitim müfredatına katılmıştır (Davutoğlu, 62. Hükümet Programı, 2014).

AK Parti, din hizmetlerini, ahlaki ve manevi değerlerin yaşatılması, milli dayanışma ve bütünleşmenin sağlanması için önemli bir araç olarak görmektedir. Bu doğrultuda AK Parti döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı, hem bütçe hem de faaliyet açısından önemli bir büyüme yaşamıştır. Diyanet, toplumu din konusunda

aydınlatma görevini üstlenmiş, çocuklar, gençler, aileler için çeşitli faaliyetler sergilemiştir (AK Parti, Seçim Beyannamesi, 2007).

Sonuç olarak AK Parti, iktidar boyunca dini özgürlükler konusunda yaptığı reformlarla muhafazakâr bireylerin haklarını genişletmiş, dini kimliklerin kamusal alanda daha fazla görünmesini sağlamıştır. Ancak bunu yaparken, dinin siyasi bir rekabet unsuru haline getirilmemesine dikkat edilmektedir. Parti, dinî değerlerin korunmasını, ancak siyasette araçsallaştırılmamasını savunarak, bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasına önem verilmesini vurgulamaktadır.

2.3.3 Milli Görüş Geleneği ve AK Parti'nin Aileye Bakışı

Siyasal İslamcı kimliğin Türkiye’de ki savunuculuğunu üstlenen milli görüş hareketi içerisinde oluşan bütün siyasi partiler ailenin toplum için önemini vurgulamışlardır. Aile, Milli Görüş ideolojisinde merkezi bir yere sahiptir. Bu bağlamda, ailenin toplumsal yapının temel taşı olduğu vurgulanmıştır. Aile, sadece bireylerin huzur ve mutluluğu için değil, aynı zamanda İslam toplumunun sağlam temeller üzerinde yükselmesi için de önemlidir. Milli Görüş anlayışına göre güçlü bir aile yapısı, ahlaki değerlerin korunması ve gelecek nesillerin bu değerlere uygun şekilde yetiştirilmesi açısından hayati bir role sahiptir.

Muhafazakâr düşüncede toplumun temel taşı olarak aileyi görmektedir. Toplumsal düzenin sağlanması, toplumun kargaşa ortamından kurtulması için aileyi ön plana çıkarmaktadır. Aile otoritenin ilk öğrenildiği yerdir. Muhafazakâr düşünce aileyi toplumsallaşmanın bir aracı olarak görmektedir. Gelenek ve göreneklerin nesiller boyu yaşatılmasında aile önemli bir araçtır. AK Parti de muhafazakâr demokrat kimliği altında aileye büyük önem vermektedir. Geleneğin ve toplumsal değerlerin nesiller boyu aktarılmasında aileye büyük sorumluluk yükleyen parti, ailenin önemi yönelik şu ifadelerle yer vermiştir: *“AK Parti, aileyi Türk toplumunun temeli kabul eder. Geçmişle gelecek arasında köprü görevini yerine getiren aile kurumunun; milli değerlerimizin, duygularımızın, düşüncelerimizin ve ülkemize has adet ve geleneklerimizin yeni kuşaklara aktarılmasında en temel, en vazgeçilmez sosyal bir kurum olduğuna inanır.”* (Ak Parti Tüzüğü, 2002)

AK Parti, aileyi bir sosyal güvenlik kurumu gibi görerek, toplumun temel yapı taşı olarak kabul etmektedir. Partiye göre, Türk toplumunun yaşadığı sosyal ve ekonomik sıkıntılardan korumasının en önemli nedenlerinden biri, sağlam aile yapısına sahip olmasıdır. Bu perspektiften, aile, sadece maddi ve manevi ihtiyaçları karşılayan bir kurum olarak değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmanın ve milli dayanıklılığın devamlılığını sağlayan bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir.

AK Parti, politikalarında aileyi güçlendirmeyi, korumayı ve desteklemeyi hedefleyerek, toplumsal refahın ve sosyal barışın sürdürülmesi amaçlamaktadır. Ailenin güçlendirilmesine yönelik hedeflerinin ise şöyle belirtmiştir: *“Aile yapısı, özellikleri, durum ve sorunlarının tespiti ile ilgili araştırmalar desteklenecek, ailelerle ilgili istatistiki verilerin alınabileceği veri tabanları oluşturulacak, bu alanda görev yapan kurumlar arasında iletişim ağı tesis edilecektir. Görsel, yazılı medya ve internet yoluyla yapılan ve özellikle genç nüfusa yönelik olan yayınların Türk aile yapısını koruyucu özellikte olması özendirilecektir. Aileye yönelik hizmet veren kuruluşların teşkilat yapıları yenilenecek, personel ihtiyaçları karşılanacak, mevzuatları şartlara uygun hale getirilecektir. Eşlerin her ikisinin de çalıştığı ailelerde çocukların bakımına ilişkin hizmetler geliştirilecektir. Yerel yönetimlerin aile ile ilgili politikaların uygulanmasına katılımını sağlayacak düzenlemeler yapılacaktır”*. (AK Parti, Seçim Beyannamesi, 2002)

AK Parti, toplumun temeli olarak görülen aileye sürekli vurgu yaparak, Türk halkının bütünlüğünü korumak amacıyla pek çok reformu hayata geçirmiştir. Aileyi merkeze alan politikalarla, hem sosyal hem de kültürel değerlerin sürekliliğini sağlamayı hedeflemiş, aile kurumuna yönelik çalışmaları desteklemiştir (Akyüz, 2016). Bu bağlamda, ailelerin ekonomik, sosyal ve psikolojik refahını arttırmayı amaçlayan adımlar atarak, aile kurumunu daha da güçlendirmek için aile merkezli politikalar izlemiştir. 2007 yılı seçim beyannamesinde “ Güçlü birey, güçlü aile, güçlü toplum” inşasına yönelik bu politikaları kararlılıkla yürüteceğini belirtmektedir. Bireysel ekonomik ve sosyal refahını artırmak için geniş kapsamlı sosyal yardım programları geliştirmiştir. Aile yardımları, çocuk yardımları, engelli bireyler için destek ve doğum yardımları gibi teşviklerle aileleri maddi olarak

rahatlatmayı hedeflemiştir. Yine kadınlara karşı aile içi şiddetle mücadele konusunda kapsamlı yasal düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bu düzenlemelerin hayata geçirilmesinin de takipçisi olan parti, aile içi şiddet, töre ve namus cinayetleri ile mücadelede “sıfır tolerans” yaklaşımıyla hareket etmektedir. AK Parti iktidarında, bu soruna karşı kalıcı ve gerçekçi bir çözüme ulaşılması için bir seferberlik başlatılmıştır. Kadına Yönelik Şiddeti İzleme Komisyonu kurulmuş, 2006-2010 Şiddet Eylem Planı hazırlanmış, ülke çapında alan araştırması yapılmış, eğitim ve bilinçlendirme çalışmalarına hız verilmiştir (AK Parti, Seçim Beyannamesi, 2007).

Bu süreçte, genel kapsamlı saha araştırmaları gerçekleştirilmiş ve kadınlara yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla çeşitli eğitim ve aralıklarla çalışmalar başlatılmıştır. AK Parti, kadına yönelik güçlü mücadele konusunda hem hukuki altyapıyı güçlendirmiş hem de toplumsal bilinçlendirme gücüne hız kazandırmıştır. Aile ve topluma yönelik daha etkin ve koordineli politikalar yürütebilmek amacıyla 2011 yılında “ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı” kurulmuştur. Bakanlığın vizyonu şöyle ifade edilmiştir: “ *Türkiye’nin 2023’e doğru tarihsel yürüyüşünde, mutlu birey ve güçlü ailelerden oluşan müreffeh bir toplum için, zamanın ruhunu yakalayan, değişimi yönetebilen ve buna yönelik dönüşümü gerçekleştirebilen, sosyal riskleri önleyici, sosyal politikalar geliştiren ve uygulayan bir bakanlık olmak*” (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2016). Günümüzde ise bu bakanlık yerine Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı faaliyet göstermektedir. Bakanlığın misyon ve vizyonu incelendiğinde: “*Bireyin, ailenin ve toplumsal değerlerimizin korunması, güçlendirilmesi ve geliştirilmesine yönelik bütüncül ve adil sosyal hizmet modelleri geliştirmek ve uygulamak. Toplumun her bir ferdine ulaşarak etkin sosyal hizmet sunumuyla ülkemizin sosyal kalkınmasında öncü kurum olmak*” ifadeleri yer almaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2024).

Ailenin korunması ve güçlenmesine yönelik bir diğer çalışmada, aile ve bireylerin sosyal yardım ve sosyal hizmet modelini planlaması ve uygulaması, gerektiğinde diğer kamu hizmetlerinden yararlanılmasının sağlanması, rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin sunulması, yaşam koşullarının iyileştirilmesi amacıyla oluşturulan Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP)’ dır (Davutoğlu, 2015).

Tüm bunlara ek olarak AK Parti iktidarında, Kadın- Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu kurulmuş, suç mağduru, suça sürüklenen sokakta risk altında bulunan çocuklar için Çocuk Destek Merkezleri oluşturulmuştur. Çocukların yaşadığı travmalara yönelik ANKA psiko- sosyal destek programları geliştirilmiş, evlilik çağına gelmiş, aile kurmak için bir araya gelen gençler için Evlilik Öncesi eğitim programları gibi uygulamalar hayata geçirilerek aile, kadın ve çocukların korunmasına yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır (Ak Parti, AK İcraatler Arşivi, 2016).

2.4 Siyasal İslamcılık, Milli Görüş ve AK Parti

1970, 1980 ve 1990'lı yıllar, Türkiye'deki siyasal İslamcı hareketlerin gelişiminde önemli kırılma noktalarına sahne olmuştur. Bu dönemde yaşanan yerel ve uluslararası olaylar, siyasal İslamcı hareketlerin ideolojik ve pratik olarak şekillenmesine ve yeni stratejiler geliştirmelerini sağlamıştır (Demirkol, 2023). 1970'ler, özellikle Orta Doğu ve Türkiye'de İslami uyanışın hız kazandığı bir dönemdir. Bu dönemde *Afganistan Cihadı* (Katılmış & Güven, 2022) ve *İran İslam Devrimi*, küresel çapta İslamcı hareketlerin ilham kaynağı olmuştur. 1979 İran İslam Devrimi, Şii temelli bir hareket olmasına rağmen, Türkiye'deki ve diğer Sünni coğrafyalardaki İslamcı gruplar üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Bu devrim, İslam'ın siyasal bir sistem olarak uygulanabileceği fikrini güçlendirmiştir. İran Devrimi, siyasal İslamcı hareketlere ideolojik bir örnek sunmuş ve Türkiye'deki gruplar arasında da yankı bulmuştur (Acar, 2015). 1980'ler, Türkiye'de 12 Eylül Askeri Darbesi ile başlayan ve siyasal İslamcı hareketler üzerinde derin etkiler bırakan bir dönemdir. Bu dönemde, Türkiye'de ve dünya genelinde liberalleşme politikalarının da etkisiyle, bireysel hak ve özgürlükler, dinî inançlara daha fazla alan tanımaya başlamış, bu da İslamcı hareketlerin sosyo-politik alanda kendini daha rahat ifade etmesine olanak sağlamıştır. Özellikle insan hakları söylemleri ve özgürlükler üzerinden yapılan tartışmalar, İslamcı hareketlerin argümanlarını güçlendirmiştir (Özet, 2022).

1990'lar, Türkiye'deki İslamcı hareketler için bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle 28 Şubat 1997 Post-Modern Darbesi, Türkiye'deki İslamcı siyaset üzerinde

ciddi etkiler yaratmıştır. 28 Şubat süreci, askerî ve sivil bürokrasinin Refah Partisi liderliğindeki hükümete karşı başlattığı müdahaleler İslamcı hareketlerin siyasal arenada yaşadığı en büyük kırılmalardan biri olmuştur. Bu süreç, İslamcı partilerin faaliyetlerinin sınırlandırılmasına, kapatılmasına ve İslamcı kadroların baskı altına alınmasına yol açmıştır (Kaçmazoğlu, 2014). Bu dönemde, postmodernizm kavramı da Türkiye'deki siyasal tartışmalar içinde yerini almış ve özellikle toplumsal yapının farklı kesimlerinin bir arada yaşamasını savunan görüşler, İslamcı hareketlerin bu ideolojiye dair eleştirilerini doğurmuştur. Postmodernizm, İslamcı hareketler tarafından geleneksel İslami değerlerin aşındırılması olarak algılanmış, bu da hareketin içinde yeni stratejilerin ve söylemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yıllarda yaşanan bir diğer önemli gelişme, 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi ve sonrasında Müslüman savaşçıların cihat ilan ederek bu işgale karşı savaşmalarıdır. Afganistan cihadı, Türkiye'deki bazı İslamcı gruplar üzerinde de etkili olmuş ve cihat ideolojisinin küresel çapta bir direniş hareketi olarak algılanmasına katkı sağlamıştır (Katılmış & Güven 2022).

Türkiye'den bazı İslamcı gruplar da bu savaşa destek vermiş ya da bizzat savaşçı göndermiştir. Bu gelişmeler, Türkiye'deki siyasal İslamcı hareketlerin hem yerel hem de uluslararası arenada büyümesini sağlamış, ideolojik olarak çeşitlenmelerine ve yeni stratejiler geliştirmelerine zemin hazırlamıştır. Özellikle 1990'ların sonunda AK Parti'nin ortaya çıkışı, bu dönemde yaşanan dönüşümlerin siyasal bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemlerde demokrasiye bakışları daha katı olan İslamcı grupların, zamanla pragmatik bir yaklaşımla demokrasiyle olan ilişkilerinde yumuşama meydana gelmiştir (Demirkol, 2023). Başlangıçta siyasal İslamcı hareketlerin büyük bir kısmı, demokrasiyi Batı'ya ait bir kavram olarak görmüş ve İslam'la uyummadığını savunmuştur. İslamcıların ideolojisine göre, Allah'ın hâkimiyeti en üstündür ve demokratik sistemin ürünü olan yasaların, İslami bir sistemin yerini alması kabul edilemezdir (Yıldırım, 2018).

Siyasal İslamcı hareketler, İslam'ın kendi hukuk sistemi olduğuna inanarak, Batı'nın ürettiği demokratik sistemlerin İslam toplumlarında uygulanmasına şüpheyle yaklaşmışlardır. Ancak zamanla siyasal İslamcı hareketler içinde, demokrasinin

reddedilmesi yerine, onun bir araç olarak kullanılabileceği fikri gelişmeye başlamıştır. Bu değişim özellikle 1980'ler ve 1990'lar sürecinde belirginleşmiştir. Demokrasinin "kutsallaştırılmadığı" sürece, İslami bir düzenin kurulması için kullanılabilecek bir mekanizma olduğu fikri ortaya çıkmıştır (Karaman, 2006). Bu bağlamda, demokrasi, İslami değerlerin ve politikaların halka sunulup, halkın bu değerlere oy vermesi yoluyla meşruiyet kazanması için bir araç olarak görülmüştür. Siyasal İslamcı hareketler, demokrasiyi kullanarak iktidara gelebilecekleri ve sonrasında İslami düzeni daha kolay kurabilecekleri bir ortam yaratabileceklerini düşünmeye başlamışlardır. Bu süreçte özellikle Refah Partisi önemli bir rol oynamıştır. Refah Partisi, İslamcı ideolojiyi benimsemesine rağmen, demokratik seçimleryoluyla iktidara gelme stratejisini benimsemiştir. Partinin lideri Necmettin Erbakan, demokrasiyi açıkça eleştirmese de, İslami bir düzenin nihai hedef olduğunu her zaman vurgulamıştır (Maviş, 2023). Bu, İslamcı kesimler içinde demokrasiye daha esnek ve pragmatik bir bakışın gelişmesine yol açmıştır. Bu bakış açısını bir konuşmasında Tayyip Erdoğan da dile getirmiş, demokrasinin amaç değil bir araç olduğundan bahsetmiştir (Anadolu Ajansı, 2011).

AK Parti, geleneksel İslamcı ideolojiden bir ölçüde koparak, daha geniş kitlelere hitap eden bir "muhafazakâr demokrasi" anlayışını benimsemiştir. Bu anlayış, demokrasiyi bir amaç olarak değil, aynı zamanda halkın iradesinin tecelli ettiği bir sistem olarak kabul etmiştir. Ancak İslami değerlere dayalı bir siyaset anlayışını korumaya çalışmıştır. AK Parti her ne kadar milli görüş gömleğini çıkardığını ifade etse de bu durum siyasal İslamcı felsefenin AK Partinin kimliği etkilediğini göstermektedir (Demirkol,2023). Başlangıçta demokrasiyi eleştiren ve şüpheyile yaklaşan İslamcı hareketler, zamanla demokrasiye pragmatik bir araç olarak bakmaya başlamış, ardından bu süreci siyasal ve toplumsal hedeflerine ulaşmak için kullanabilecekleri bir araç olarak değerlendirmişlerdir. AK Parti'nin kuruluşu ve gelişimi, Türkiye'deki siyasal İslamcı hareketlerin değişen şartlara ayak uydurarak yeni nesil bir muhafazakârlık anlayışı geliştirdiklerini göstermektedir.

AK Parti, geleneksel siyasal İslamcı çizgiden kopmadan daha geniş bir kitleye hitap eden muhafazakâr demokrat bir parti haline gelmiş, sınırlı devlet anlayışı ve

piyasa ekonomisini benimseyerek bu dönüşümü tamamlamıştır (Akdoğan, 2010). Bu yaklaşım dindar kesimlerin üzerindeki baskının ancak demokratikleşme adımı ile azalacağı görüşünden kaynaklanmaktadır. Ayrıca AK Parti'nin bu yaklaşımı, partiye muhafazakâr tabanın dışında da geniş bir destek kazandırmış ve partiyi 2000'li yıllar boyunca Türkiye'nin en güçlü siyasi gücü haline getirmiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ile Milli Görüş hareketi, benzer bir kökenden gelseler de bazı temel farklılıklarla ayrıldıkları da görülmektedir. Bu ayrılık, bazı siyasi söylemler, ideolojik yaklaşımlar, dünya görüşü ve uygulamalarda kendini göstermektedir. Milli Görüş, Batı ve NATO'ya eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmakta, Batı'yı genellikle sömürgeci bir tehdit olarak görmektedir. AK Parti ise Avrupa Birliği'ne yönelik uyum yasalarını çıkararak, Batı ile yakınlaşmayı bir strateji olarak görmüş ve Türkiye'yi uluslararası alanda daha fazla söz sahibi yapma hedefiyle Batı'yla işbirliğini öncelemektedir (Sancak, 2024). Milli Görüş, “Adil Ekonomik Düzen” olarak tanımladığı ve faizsiz bir yapıya dayanan bir ekonomi modelini savunmaktadır. Bu model, İslam ekonomisinin adaleti, paylaşımı ve sosyal dayanışması gibi temel varsayımlara dayanır. Bu anlayışta, ekonomik sistemin refahını gözetmesi, adaleti tesis etmesi esastır. AK Parti ise serbest piyasa ekonomisini benimseyerek, uluslararası yatırım ve özel sektöre önem vermektedir. Ekonomik büyüme ve altyapı yatırımlarına ağırlık vermiştir (Karagöl, 2013). AK Parti, 2000'li yıllarda “komşularla sıfır sorun” politikasıyla başlattığı, barışçıl ve işbirliğine dayalı bir dış politika benimsemiştir. Milli Görüş partileri İslam ülkeleriyle işbirliğini vurgularken, Batı ve İsrail gibi ülkelerle olan pazarlarda daha eleştirel ve mesafeli bir duruş sergilenmiştir. AK Parti ise İslam İşbirliği Teşkilatı gibi alanlarda ilişkileri sürdürürken, Batılı kurumlarla bağlantıyı ihmal etmemiş, daha aktif bir dış politika yürütmüştür (Davutoğlu, 2013). AK Parti, iktidara geldiğinden bugüne Türkiye'deki çeşitli alanlarda reformları başlatmış, değişiklikler yapmaya çalışmıştır. Bu değişiklikler arasında hukuk, eğitim, sağlık ve bürokrasi alanında yapılan düzenlemeler vardır. Bu reformist ve modernleşmeci tavır, Milli Görüş hareketinin daha gelenekçi ve durağan yapısıyla tezat oluşturmaktadır.

AK Parti'nin iktidara geldiği dönemde, sivil toplum hareketlerine verdiği destek, İslamcı çevreler içinde tartışmalara yol açmış olsa da uzun vadede partiye geniş bir toplumsal taban kazandırmıştır. Bu strateji, İslamcı hareketlerin geleneksel yaklaşımlarından farklı olarak, siyasetin toplumsal alanda yayılmasına, kitlelerle daha yakın ilişki kurulmasına ve partiye olan desteğin artmasına katkı sağlamıştır. AK Parti'nin sivil toplum hareketlerine destek vermesi, toplumsal tabanın genişletilmesi ve güçlendirilmesi açısından kritik bir stratejidir (Koyuncu, 2018). AK Parti, geleneksel İslamcı söylemden farklı olarak, daha geniş kesimlere hitap eden ve "demokratik muhafazakârlık" çizgisinde ilerleyen bir strateji izleyerek Milli Görüş hareketine sadık olan birçok seçmenin AK Parti'ye yönelmesine neden olmuştur (Şahin & Akboğa, 2019).

AK Parti'nin iktidara gelmesinden sonra, özellikle kurucularının "Milli Görüş gömleğini çıkardık" söylemi, İslamcı çevrelerde önemli bir tartışmaya yol açmıştır. Bu söylem, parti içinde İslamcı kökenlerden gelen ancak yeni bir siyaset çizgisi benimseyen kadroların, geleneksel İslamcı ideolojiden uzaklaştığı anlamına gelmektedir. AK Parti'nin bu yeni yaklaşımı, bazı İslamcı gruplar tarafından "sekülerleşme" ve "ehlileşme" olarak yorumlanmış ve bu nedenle partiye eleştiriler yöneltmiştir (Koyuncu, 2018). Ancak AK Parti'nin bu tutumunun temel nedeni, hem geniş bir kitleyi kucaklayarak farklı kesimlerin desteğini almak hem de demokratikleşme süreciyle kendisine siyasal alan açmaktır. Değişime kapalı bir bakış açısının aksine değişimi öngören politikalar ile siyasette yerini almıştır. Bu durumun AK Partinin kurucularından olan Abdullah Gül "sessiz devrim" olarak ifade etmektedir (Gül, 2013).

Siyasal İslamcılar arasında zaman zaman ayrılıklar olsa da Milli Görüş hareketi ve Necmettin Erbakan, bu düşünce yapısının önemli referans kaynakları olmuştur. Milli Görüş, Cumhuriyet döneminde merkezden uzaklaşan, genellikle kırsal Anadolu seçmeninin oylarını hedeflemiş, onların dini ve kültürel değerlerini siyasete taşımayı amaçlamıştır. Ancak yine de demokrasi talebi olan ve mevcut sistemden memnun olmayan halkın desteğinin alınabilmesi için milli egemenlik kavramı üzerinde de titizlikle durulmuştur (Aksakal, 2022). Necmettin Erbakan, mevcut sistemi sık sık

"güdümlü demokrasi" olarak eleştirmiş ve bu sistemin temel sorunlarının halka güvenmemek olduğunu dile getirmiştir. Erbakan'a göre güdümlü demokrasi, halkın iradesinin tam olarak yansıtılmadığı, kararların belirleyici elitler veya dış güçler tarafından yönlendirildiği bir yapıyı ifade etmektedir. Bu çerçevede Başkanlık sistemi ve referandum ile sistemin doğrudan halkın iradesine bırakılması gerektiğini savunmuştur (Erbakan, 1991). Erbakan'ın da sıkça vurguladığı bu husus kapatılan Milli Selamet Partisi'nin ilk genel başkanı Süleyman A. Emre tarafından da dile getirilmiş " hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" sözünün hayata geçirilmesi için başkanlık sistemine geçilmesinin şart olduğunu ifade etmiştir (Milli Gazete, 1973). AK Parti iktidarı ve Erdoğan'ın ifadelerinde de sıklıkla yer bulan bu düşünce, 2017 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemi olarak hayata geçirilmiştir. Bu durum AK Parti ve Milli görüş hareketi arasındaki ideolojik bağı daha net biçimde göstermektedir (Demirkol, 2023).

AK Parti ve Milli Görüş geleneğinin bir diğer ortak noktası ise faize karşı oluşturulan tutumdur. Faiz dinen haram kılındığı için anadolu halkı için modern finans sistemi uygun değildir. Bu doğrultuda Batı tarzı olmayan bir sermaye ve finans sistemi geliştirilmesi amaçlanmıştır. İslami hassasiyetleri göz önünde bulunduran bir nevi yardımlaşma ve dayanışma sistemi gibi çalışan faizsiz uzun dönem borçlanma sistemi olan Karz- ı Hasen bu dönem geliştirilmiştir (Gürdoğan, 1991). AK Parti'nin faiz politikası yaklaşımı, özellikle son yıllarda Türkiye'deki ekonomik tartışmaların merkezinde yer almıştır. Parti, İslam'daki faiz yasağına dayanarak, faizin ekonomik istikrarı ve büyüme üzerindeki olumsuz etkilerini savunmaktadır. Bu arada, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan başta olmak üzere parti, faizi "enflasyon nedeni" olarak tanımlamış ve faiz oranlarının düşürülmesi gerektiğini sıklıkla vurgulamıştır (Eğilmez, 2016).

AK Parti'nin ismi belirlenirken de tarihsel ve ideolojik bir süreklilik bulunmaktadır. Adalet ve Kalkınma kelimeleri sebepsiz seçilmemiş, AK kısaltması da tesadüfen yapılmamıştır. Ak siyasal İslam'da sıklıkla kullanılan bir kavramdır. "Ak", İslam'da hem maddi hem de manevi temizlik ve saflık anlamlarıyla önemli bir yere sahiptir. Kur'an'da ve İslam kültüründe, "aklık" genellikle ruhsal saflık,

dürüstlük, adalet ve doğrulukla ilişkilidir. Müslüman toplumlarda "ak", günah ve kirlilikten arınmayı, kalp temizliğini ve manevi aydınlığı ifade etmektedir. İslam'da ak, temizlik ve saflıkla ilgili olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle Müslümanlar genellikle ibadetlerde beyaz giymeye özen gösterirler. Ayrıca "ak" kelimesi Allah'a sadakati ifade etmek için de kullanılır. AK Parti'nin ismindeki "AK" beyanı da, bu İslami anlamlara atıfla, dürüstlük, şeffaflık ve temizlik vurgusu yapmaktadır. Parti, bu kelimeyi, halk nezdinde güven, adalet ve ahlakla bağdaştırarak kullanmaktadır. Ayrıca, Adalet ve Kalkınma ifadesi de 1996 yılında yemende bir grup İslamcı genç tarafından parti ismi olarak kullanılmıştır (Nafi, 2012)

Merkez sağ seçmenini Özal'dan sonra AK Parti iktidarının bir araya getirdiği düşünülmektedir. Bu durum sadece seçmenlerin değil birçok RP ve ANAP kökenli isimlerinde AK Parti çatısı altında toplanmasından da kaynaklanmaktadır. Özal'ın ilk namaz kılan Cumhurbaşkanı sıfatı, Erdoğan ile daha da ileriye giderek İmam Hatipli, eşi ve kızları başörtülü Cumhurbaşkanı olarak dindar seçmenin gözünde önemli bir siyasi figür halini almıştır (Demirkol, 2023).

AK Parti kendisini muhafazakâr demokrat olarak adlandırılmaktadır. Eski Ak Parti genel başkan yardımcılarında olan Nihat Ergün muhafazakârlığı tedrici değişim yolu ile toplumsal değerleri muhafaza ederek kaynağını millettten alan bir değişim modeli olarak tanımlanmıştır. İslam coğrafyasına modernizm dalgası diğer bölgelere göre daha geç ulaşmıştır ve bazı toplumlarda tepeden inmeci bir yaklaşımla uygulamaya tabi tutulmaktadır. Bu tür dayatmalar, toplumda bazen aşırı batılılaşıma eğilimlerine yol açmış ve geleneksel değerlere sahip olan bireylerin tepkisini çekmiştir. Bu durum, İslamcı hareketlerin güçlenmesini zorlaştırmış ve onların toplumsal ve siyasal düzende yer bulmalarını engellemiştir.

Türkiye'de de benzer bir tablo görülmüştür. AK Parti, bu bağlamda siyasal İslamcı çizgiyi doğrudan terk etmeden, ancak açık bir şekilde de vurgulamadan, kendisini yenileyerek daha geniş bir kitleye hitap etmeyi başarmıştır. Parti, ideolojik söylemlerini arka planda tutarken, muhafazakâr demokrat bir kimlikle toplumun farklı kesimlerinin desteğini hedeflemiştir. Bu strateji sayesinde AK Parti, hem geleneksel İslamcı kesimlerin desteğini kaybetmemiş, hem de daha seküler,

merkezdeki seçmene erişerek kitlesel tabanını genişletmiştir. Böylece parti kendisini sadece bir ideoloji partisi olarak değil, geniş halk kesimlerinin temsilcisi olarak konumlandırmaktadır.

SONUÇ

Siyasal İslamcılık, II. Meşrutiyetin ilanından itibaren Türk siyasi hayatında varlık göstermeye başlamıştır. Bu dönem birinci nesil siyasi İslamcılık olarak ifade edilmektedir. Cumhuriyet döneminde devletin temelleri ulus devleti ekseninde şekillenmiştir ve Cumhuriyet öncesi dönemde olduğu gibi ortak payda din değildir. Zaman içerisinde dinin, kamusal alan ve siyasi yaşamın dışına çıkartılmış olduğu görülmektedir. 1920- 1928 yılları içerisinde CHP'nin siyasi sistem içerisinde yaptığı inkılaplarla saltanat rejimine son verilmiş, halifelik kaldırılmış, akabinde tekke ve zaviyeler, medreseler kapatılmış diğer din kuruluşları ise devlet kontrolüne alınmıştır. Bu dönem siyasi İslamcılık dâbir şekilde siyaset sisteminden tasfiye edilmiştir

Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara gelmesiyle birlikte siyasi İslamcılık kendisine yerve ifade etme olanağı bulmuştur. Cumhuriyet tarihinde ilk kez siyasi hayatta, siyasi İslam'ın söz sahibi olduğu bir alan açılmıştır. Tarikat ve cemaatler siyasi sisteme dâhil olarak diğer muhalif gruplar gibi Demokrat parti çevresinde toplanmışlardır. Demokrat partinin iktidarı elde etmesiyle tek parti döneminde gerçekleştirilen İslam'ın kamusal alan ve siyaset sahnesinden dışarıya çıkarılma çalışmaları yerini İslam'ın devlet eliyle kurumsallaşmasına ve toplumun istekleri doğrultusunda düzenlemesine bırakmıştır. 1970 ve özellikle 1980'li yıllar ise siyasi

İslam'ın parlamentoda kendi kimliğiyle temsil edildiği dönemlerdir. Milli Görüş hareketi çizgisinde, Necmettin Erbakan ve etrafında toplanan arkadaşları İslami geleneği, Türkiye'nin kimlik, adalet, çağdaşlık gibi sorunlarına çözüm üretmek için modernist bir söylem olarak kabul etmektedirler. İslam'ı var olan bütün sorunlara bütünleştirici bir araç olarak görmekte ve çözümün İslamcılıktan geleceğini düşünmektedirler. Bu amaçla Milli Görüş hareketi çevresinde partileşme çalışmalarına başlamışlardır. Milli Nizam partisiyle başlayan bu süreç Milli Selamet, Refah, Fazilet, Saadet ve son olarak Yeniden Refah partisiyle devam etmektedir.

Fazilet partisinin kapatılmasının ardından parti içinde geleneksel kesim ve yenilikçi kesim olarak bölünmeler meydana gelmiştir. Fazilet partisinin devamı niteliğinde olan gelenekçi grup Saadet partisiyle siyasal İslamcı görüş ekseninde varlığına devam etmiş, yenilikçi grup ise Tayyip Erdoğan önderliğinde Adalet ve Kalkınma partisini kurmuştur. 2000'li yıllar da Türk siyasi hayatında dini öğelere yer veren ve siyasal İslam'ı temsil eden partinin Adalet ve Kalkınma Partisi olduğu söylene de Adalet ve Kalkınma Partisi Türkiye'nin yeni merkez sağ partisi olduğunu iddia etmektedir.

AK Parti, Osmanlı Devletinin son dönemlerinde beliren ancak özellikle Cumhuriyetin ilanından sonra sisteme muhalif kalmış toplumsal kesimlerin temsilcisi konumdadır. Bundan dolayı aslında uzun bir siyasi geçmişi mevcuttur. Burada özellikle siyasal İslamcılık ve Milli Görüş siyaseti ön plana çıkmaktadır. AK Parti, her ne kadar kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayıp Milli Görüş'ün gömleğini çıkardığını iddia etse de, söylemleri ve kullandığı semboller, Erbakan'ın çizgisini izlediğini göstermektedir. Partinin politikalarında ve toplumsal mesajlarında, Milli Görüş geleneğine dayanan vurgu ve temalar sıklıkla görülmektedir. Sık sık referanduma başvurulması, yerli ve milli vurgusu, yönetim sistemindeki değişiklik, Batı taklitçiliğinden uzaklaşarak gelenek ve tarihe yaklaşma söylemi, Erbakan çizgisinde ilerlediğini kanıtlar niteliktedir.

AK Parti, dünya ekonomisine entegre olmuş bir serbest piyasa ekonomisini destekleyerek özelleştirme ve özel sektör girişimlerine karşı olumlu bir tavır sergilemektedir. Yabancı sermayeyi çekme konusunda da oldukça ılımlı bir yaklaşım

benimseyen parti, ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı teşvik eden liberal politikalarla bu süreci desteklemektedir. Bu durum Erbakan çizgisinden uzaklaştığı anlamına gelmenin aksine bu sayede özellikle kendi tabanını oluşturan Anadolu sermayesinin önünü açma politikası olarak değerlendirilebilir. Türkiye'de meydana gelen modernleşme faaliyetleri, toplumsal taleplerden ziyade tepeden inmeci bir anlayışla hayata geçirilmiştir. Bu tepeden inmeci yaklaşım, İslamcılarının uzun yıllar boyunca muhalefet içinde kalması ve yasaklar yoluyla iktidardan uzaklaşmasına neden olmuştur. 1990'lı yıllarda Türkiye'de yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, toplumda ciddi bir değişim ve reform arayışını tetiklemiştir. Siyasal İslamcılar, son temsilcileri olarak gördükleri AK parti ile iktidara ulaşmış ve uzun yıllar iktidarda kalmayı başarmıştır. Erdoğan'ın sıklıkla kullandığı “ dik duracağız ama diklenmeyeceğiz” ve “ biz ancak rükû ve secdede Rabbimizin huzurunda eğiliriz” ifadeleri İslami gelenekte yer alan ifadeler olarak dikkat çekmektedir. Bu benzerlik de İslam'ın AK parti ve Erdoğan üzerindeki etkisini göstermektedir.

AK Parti kendisini muhafazakâr- demokrat olarak ifade etmektedir. AK Parti'nin kendisini "muhafazakâr demokrat" olarak tanımlaması, partinin geniş bir seçmen kitlesine hitap etme stratejisinin bir parçası olarak görülmektedir. Bu terim, AK Parti'nin hem İslamcı kökenlerinden gelen geleneksel muhafazakâr seçmeni kucaklama hem de Türkiye'deki laik ve liberal kesimlerle uzlaşma arayışını ifade etmektedir. Ancak, partinin "muhafazakâr demokrat" olarak sergilediği kimlik ile pratiği arasında zaman zaman çelişkiler olduğu görülmektedir. Özellikle, AK Parti'nin Milli Görüş hareketinden gelen siyasal İslamcılık çizgisini tamamen terk etmediği, hatta birçok konuda bu geleneği devam ettirdiği sıkça dile getirilmektedir.

Muhafazakârlık Türkiye'de çoğu kez İslamcılıkla aynı anlamda kullanılmaktadır. Türkiye'de muhafazakârlık ile İslamcılığın örtüşmesi sıkça vurgulanan bir konudur. İslamcılık, İslam'ın toplum ve devlet yönetiminde daha merkezi bir rol oynamasını savunurken, muhafazakârlık ise geleneksel değerleri koruma ve sürdürme eğilimindedir. Türkiye'de özellikle Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana laiklik politikalarıyla çelişen bu iki akım, zaman zaman farklı çizgilerde hareket etse de, çoğu zaman aynı sosyo-politik tabana hitap eder. Bu durumun tarihsel

arka planına bakıldığında, 1950'lerde Demokrat Parti'nin yükselişi ve 1980 sonrası ANAP ve Refah Partisi gibi partilerin popülerliği, muhafazakâr ve İslamcı seçmenlerin kesiştiği bir zemin oluşturmuştur. AK Parti'nin de bu geleneği sürdürerek hem muhafazakâr hem de İslamcı seçmenleri kapsayan geniş bir kitleyi temsil ettiği görülmektedir. İslamcı seçmenlerin, sosyo-politik ve kültürel alanlarda muhafazakâr partilere yönelmesi, bu iki kavramın Türkiye siyasetinde sık sık iç içe geçtiğinin bir göstergesidir.

Milli Görüş hareketi, Türkiye'de İslam'ın siyasetteki rolünü daha ön planda tutan, ekonomik ve sosyal alanda İslami değerlere dayalı bir yapıyı savunan bir ideolojik harekettir. AK Parti'nin başlangıçta Milli Görüş'ten ayrışan bir çizgide olduğu iddia edilse de, zamanla özellikle toplumsal ve kültürel alanlarda daha İslamcı bir tavır sergilediği görülmektedir. Bu nedenle, AK Parti'nin "muhafazakâr demokrat" kimliği altında siyasal İslamcılığı yaşattığı söylenebilir. Bununla birlikte, AK Parti'nin önemli bir farkı, sadece belirli bir dini ya da ideolojik kesime hitap etmeyi değil, daha geniş kitleleri kapsayan pragmatik politikalar üretmeyi başarmasıdır. Parti, ekonomik büyüme, altyapı projeleri, sosyal yardımlar ve uluslararası ilişkiler gibi konularda geniş bir toplumsal mutabakat oluşturabilecek politikalara odaklanmış, böylece sadece dindar- muhafazakâr seçmeni değil, merkez sağ, liberaller, milliyetçiler ve hatta belirli dönemlerde sol seçmenleri de kendisine çekmeyi başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, D. Ş. (2015). İslamcı ideoloji ve İslamcı Hareketler Ekseninde Ortadoğu. *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, 1- 26.
- Ağaoğlu, A. (2011). *Serbest Fırka Hatıraları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (2006). Aşırı Milliyetçi Sağ. Irvin Schink ve Ahmet Tonak (Editör) içinde, *Geçiş Sürecinde Türkiye* (s. 190- 191). İstanbul: Belge Yayınları.
- Ahmad, F. (2014). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ajansı, A. (2011, Mart 6). *Demokrasi Bir Amaç Değil Araçtır*. Anadolu AJansı : <https://www.aa.com.tr/tr/arsiv/demokrasi-amac-degil-aractir/419854#> adresinden alındı
- AK Parti. (2002, Şubat 1). *Ak Parti Tüzüğü*. TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu: <http://hdl.handle.net/11543/901> adresinden alındı
- AK Parti. (2002). *Kalkınma ve Demokratikleşme Programı*. TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu: <http://hdl.handle.net/11543/926> adresinden alındı
- AK Parti. (2002, Kasım 3). *Seçim Beyannamesi*. AK Parti: <https://www.akparti.org.tr/media/318780/3-kasim-2002-genel-secimleri-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf> adresinden alındı
- AK Parti. (2007, Temmuz 22). *Seçim Beyannamesi*. AK Parti: <https://www.akparti.org.tr/media/o0omydr3/22-temmuz-2007-genel-secimleri-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf> adresinden alındı
- AK Parti. (2015, Kasım 1). *AK Parti 1 Kasım 2015 Seçim Beyannamesi*. AK Parti: <https://www.akparti.org.tr/media/272099/1-kasim-2015-genel-secimleri-secim-beyannamesi.pdf> adresinden alındı

AK Parti. (2016). *AK İcraatlar Arşivi*. AK Parti: <https://akpartiistanbul.com/ak-icraatlar> adresinden alındı

AK Parti. (2023). *2023 Seçim Beyannamesi*. AK Parti: <https://akparti.org.tr/media/clni5h4t/turkiyeyuzyiliic%C4%B1-indogruadimlar2023secimbeyannamesi.pdf> adresinden alındı

Akdoğan, Y. (1999). İslamcılık Bağlamında Türkiye'de siyasal İslam'ın Gelişimi ve Refah Partisi. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve sosyal Bilimler Bilim Dalı (Doktora Tezi)* , 191-271.

Akdoğan, Y. (2004). *Ak Parti ve Muhafazakar Demokrasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Akdoğan, Y. (2010). Muhafazakar- Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı. Hakan Yavuz(Editör) içinde, *AK Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* (s. 60- 90). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Akgün, B. (2006). Türkiye'de Merkez Sağ Siyaset Geleneği ve AK Parti. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 23- 37.

Akit. (2023, Mart 11). Yeniden Refah Partisinin Cumhur İttifakına Katılım Şartları. *Akit Gazetesi*.

Aksakal, F. (2022). İslam Siyaseti Düşüncesi Bağlamında Milli Görüş Hareketi ve Siyasal Dinamikleri, Milli Görüşün Siyasi Söylemleri Ne Kadar Günceldir? *Ersam Ekonomik ve sosyal Araştırmalar Dergisi*, 155- 168.

Akşin, S. (2014). Siyasal Tarih (1995- 2003). Bülent Tanör (Editör) içinde, *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980- 2003* (s. 165- 186). İstanbul: Cem Yayınevi.

Aktay, Y. (2005). AK Partinin Kimlik Sorunu ve Müslüman Demokrat Parti Konsepti. *Tezkire*, 58-79.

Akyüz, İ. (2016). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Din Politikalarında Etkili Olan Temel Dinamikler. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 39- 58.

- Alperen, A. (2008). Türkiye'de Kimlik Arayışları ve İslam. *Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59- 80.
- Altuntaş, N. (2004). Kısmi Kimliklerin Evrensel Konumlanması. *Türkiye günlüğü*, 67-79.
- Arai, M. (2016). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*. İstanbul: İletişim yayınları.
- Ataş, G. (2017). Türkiye'de Siyasal İslamcılık, Kimlik Siyaseti ve Muhafazakar Demokrasinin Temelleri. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 9- 16.
- Ay, Ş. (2004). Türkiye'de Siyasal İslam. *Mevzuat Dergisi*, 1-15.
- Aydın, S. & Taşkın, Y. (2017). *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aygen, M. (2019). Din, Devlet ve Siyaset İlişkisi Üzerine. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 516- 536.
- Aytepe, M. (2016). Doğuşundan Günümüze İslamcılığın Türkiye Seyri: Bir Sınıflandırma Denemesi. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 170- 200.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2024). Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: <https://www.aile.gov.tr/> adresinden alındı
- Baykal, Ö. & Çaha, Ö. (2020). Milli Görüş Hareketi ve Sivil Toplum. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 138- 163.
- Baykal, Ö. (2021). Sağ Bir Siyaset Olarak Milli Görüş Hareketi. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 34- 58.
- Baykal, Ö. (2024, Mart 28). "Yükselen" Yeniden Refah "Diğerlerinin" Yap(a)madığı Neyi Yaptı? Perspektif: <https://www.perspektif.online/yukselen-yeniden-refah-digerlerinin-yapamadigi-neyi-yapti/> adresinden alındı

- Bilgin, N. (2023). *Kimlik İnşası*, Ankara: İmge Yayınevi
- Boran, T. K. (2020). Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye- İsrail İlişkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28-42.
- Bora, T. & Gültekingil, M. (2021). *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce: İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozkurt, C. (2013). Türk Siyasetinde İslam Demokrat Partisi ve Kamuoyundaki Yankıları. *HISTORY STUDIES Uluslararası Tarih Dergisi*, 79- 106.
- Coskun, A. (2003). Din ve Kimlik. *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5-23.
- Cumhuriyet. (2024). *Cumhuriyet Siyaset Haberleri*. Cumhuriyet: <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/fatih-erbakandan-su-an-cumhuriyet-ittifakinda-misiniz-sorusuna-yanit-2199415> adresinden alındı
- Çaha, Ö.& Baykal, Ö. (2017). Politik Aktör olarak Necmettin Erbakan'ın Türk siyasetinde ki yeri. *Akademik Hassasiyetler*, 138- 163.
- Çakır, R. (1994). *Ne Şariat Ne Demokrasi: Refah Partisini Yeniden Anlamak*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakır, R. (2005). Milli Görüş Hareketi. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Editör) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık* (s. 547). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakır, R. (2018). Milli Görüş Hareketi. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Editör) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık* (s. 544- 575). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çalmuk, F. (2018). Necmettin Erbakan. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (editör) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık* (s. 550- 567). İstanbul: İletişim.

- Çelik, R. (2020). Atatürk Döneminde Türk Kimliğinin İnşası: Cumhuriyet ve Son Posta Gazetelerinin 1930- 1938 Döneminin Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 53- 64.
- Çubuk, E. (2023, Haziran). *İslamcılık Fikir Akımı*. Yeni Ufuk Dergisi: <https://www.yeniufukdergisi.com/2023/06/18/islamcilik-fikir-akimi/> adresinden alındı
- Davutoğlu, A. (2013). Yeni Bir Çağda Sıfır Sorun. *Foreign Policy Dergisi*.
- Davutoğlu, A. (2014, Eylül 7). 62. *Hükümet Programı*. Resmi Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/09/20140907-1-1.pdf> adresinden alındı
- Davutoğlu, A. (2015, Kasım 25). 64. *Hükümet Programı*. AK Parti: <https://www.akparti.org.tr/haberler/64-hukumet-programi/> adresinden alındı
- Demir, F. (2012). Türkiye'de İslamcılık Söylemi Milli Görüş'ten AK Parti'ye. 51-82.
- Demir, O. K. (2024). Yeniden Refah Partisi: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 468- 481.
- Demir, Ş. (2021). Dini ve İdeolojik Kimliklerin İnşasında Etkili Sosyoekonomik Faktörler ve İlişki Düzeyler: Mardin İli Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 805- 820.
- Demirkol, F. (2023). Türkiye Siyasetinde Muhafazakarlık Kavramı ve Etkisi: AK Parti İktidarının Felsefi Kimliği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 479- 508.
- Doğan, A. & Batar, H. (2019). Siyasal Kimlik, Hayat Tarzı ve Siyasal Tercih: Malatya Seçmeni Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Yüksekokulu Dergisi*, 931- 949.
- Doğan, L. (2011). Din ve Toplum. *İstanbul Üniversitesi, Journal of Sociological Studies*(17), 75-76.

- Doğanay, Ü. (2007). AKP'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakarlık: Muhafazakar Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65- 88.
- Dokuyan, S. (2023, Ağustos 16). *1946 Yılında Kurulan Siyasi Partiler*. Atatürk Ansiklopedisi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1946-yilinda-kurulan-siyasi-partiler/> adresinden alındı
- Düzenli, K. (2022). İslamcılık, Muhafazakarlık İkileminde Erken Dönem Milli Görüş Hareketi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25- 46.
- Efegil, E. (2016). AK Parti Hükümetinin Orta Doğu Politikası ve ABD Yönetimi İle Batılı Uzmanların Eleştirileri. *Akademik Bakış*, 45- 58.
- Eğilmez, M. (2016, Mayıs 21). *AKP'nin Ekonomi de Üç Dönemi*. Kendime Yazılar: <https://www.mahfiegilmez.com/2016/05/akjpnin-ekonomide-uc-donemi.html> adresinden alındı
- Erbakan, N. (1991). *Türkiye'nin Meseleleri ve Çözümleri*. Ankara: Rehber Yayınları.
- Erdoğan, R. T. (2004, Ocak 1). *Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu Açılış Konuşması*. AK Parti: <https://www.akparti.org.tr/media/272223/uluslararasi-muhafazakarlik-ve-demokrasi-sempozyumu.pdf> adresinden alındı
- Erdoğan, R. T. (2011, Temmuz 17). *61. Hükümet Programı*. Resmi Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/07/20110717-1.htm> adresinden alındı
- Erkal, K. (2022). Türkiye'de Muhafazakar Medyada Görülen Yoğunlaşma Bağlamında Albayrak Medya Grubu Örneği. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 105- 135.
- Erman, K. (2018). Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı İşgali ve Türkler. *Sutad*, 303- 320.

- Fazilet Partisi. (1998). *Fazilet Partisi Parti Programı*. TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu: <http://hdl.handle.net/11543/698> adresinden alındı
- Fedayi, C. (2019). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sağ Siyaseti*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Gazete, Milli. (1973, Ocak 31). Referandum Hakkı Tanınmalı.
- Göksu, V. (2008). 1980 Sonrası Türkiye'de Siyasal Kimlikler ve Konya Örneği. 13-19.
- Gül, A. (2013, Eylül 23). <http://www.abdullahgul.gen.tr:abdullahgul.gen.tr/haberler/170/87179/son-10-yilda-turk-ekonomisi-sebiz-bir-devrim-yasayarak-bilgi-temelli-bir-ekonomiye-donustu.html> adresinden alındı
- Güllüpınar, F. (2020). Osmanlı- Türk Modernleşme Sürecinde Siyasal İslamcılık İdeolojisi; Kültürelci Analizlerin Ötesi ve Modernleşmenin İslamcı Yüzleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Hümanitas*, 206- 230.
- Gülşen, F. (2024). İslamcılık Akımının Türk Siyasal Hayatındaki İdeolojik Evrimi. *Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 60- 83.
- Gündoğan, Ü. (2011). Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme. *Ortadoğu Analiz*, 93- 99.
- Gürdoğan, E. N. (1991). *Görünmeyen Üniversite*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Işık, M. (2023). Milli Görüş Partilerinin Muhafazakar Anlayışı. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 59.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2014). Siyasal İslam'ın Ayrışma Sürecinde 28 Şubat'ın Etkisi. *Sosyologca*, 40-49. Sosyologca. adresinden alındı
- Kara, İ. (2001). *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1 Hilafet ve Meşrutiyet*. İstanbul: Dergah Yayınları.

- Karadeniz, Y. (2018). Çok Partili Siyasal Hayatın Dönüm Noktası: 1950 Seçimleri. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 637- 648.
- Karagöl, E. T. (2013). *AK Parti Dönemi Türkiye Ekonomisi*. Ankara: SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Karaman, H. (2006). *Laik Düzendeki Dini Yaşamak 2*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karataş, M. & Solak, Y. (2023). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Muhalif Bir Figür: Nuri Demirağ ve Milli Kalkınma Partisi. *HISTORY STUDIES Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 311- 325.
- Katılmış, C. G. (2022). Taliban'ın Toplumsal Gerçekliğinin Kurucu Zemini: " Biz" ve " Öteki" Oluşumu. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 107- 129. Türk Tarih Kurumu. adresinden alındı
- Kayıral, M. (2024). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Liberal Muhafazakar Söylemden Yerli ve Milli Söyleme Geçişinin Analizi.
- Keskin, F. B. (2022). Çok Partili Hayata Geçişin Sosyolojisi. *SDE Akademi Dergisi*, 57-77.
- Koçak, C. (1989). Siyasal Tarih "1923- 1950" . Sina Akşin (Editör) içinde, *Türkiye Tarihi 4- Çağdaş Türkiye 1908- 1980* (s. 139). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Koyuncu, A. A. (2018). *İslamcılık ve Demokrasi*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Köçer, M. (2003). Osmanlı Devletinde Türkçülük Akımının Ortaya Çıkışı. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 9- 13.
- Kurtaran, U. (2011). Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 57- 71.
- Mardin, Ş. (2011). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2013). *Türkiye'de Din ve Siyaset* . İstanbul: İletişim Yayınları.

- Maviş, N. (2023). Refah Partisi, Yerel İktidar, Halkla Etkileşim ve Siyasetin Dönüşümü. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 905- 923.
- Milli Nizam Partisi. (1970). *Milli Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi*. TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu: <http://hdl.handle.net/11543/798> adresinden alındı
- Nafi, M. (2012). *İslamcılık (Siyasal İslam Akımları)*. İstanbul: Yarın Yayınları.
- Okumuş, E. (2005). Geleneksel Siyasal Kimliğin Çözülmesinde Tanzimat (1839-1856). *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi* , 9-36.
- Ortaylı, İ., Türköne, M., Yalçıntaş, N. (2014). *Türkler, İslamiyet v Hilafet*. İstanbul: Yakamoz Kitap.
- Özacun, O. (2013). Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 205- 233.
- Özcan, O. (2022). Milli Görüşten AK Parti'ye Türkiye'de İslamcı Siyasetin Dönüşümü. *Doktora Tezi*,138- 158.
- Özçelik, M. (2016). Siyasi Bir İdeoloji Olarak Muhafazakarlık ve Türkiye'de Muhafazakar Demokrat Siyasal Kimliğiyle AK Parti.*Yüksek Lisans Tezi*, Konya.
- Özdemir, H. (2015). 28 Şubat Arifesinde ve Ertesinde İki Milli Görüş Partisi: Refah Partisi (RP)- Fazilet Partisi (FP) (Karşılaştırmalı Bir Analiz). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 165- 193.
- Özet, İ. (2022). Kültür Savaşı Ekseninde 12 Eylül Politikaları ve Türk Sağı. *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 245- 259.
- Özipek, B. B. (2004). *Muhafazakarlık*. Ankara: Liberte.

- Özköylü, G. (2002, Kasım 18). *Erdoğan Anlatıyor*. Radikal Gazetesi: www.radikal.com.tr/politika/erdogan-anlatiyor-651686 adresinden alındı
- Refah Partisi. (1986). *Refah Partisi Program*. TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu: <http://hdl.handle.net/11543/636> adresinden alındı
- Refah Partisi. (1991, Ekim 20). *Seçim Beyannamesi*. TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu: <http://hdl.handle.net/11543/613> adresinden alındı
- Saf, H. H. (2010). Türkiye'de Yükselen Siyasal İslamın Postmodern Nedenleri. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 104-119.
- Sancak, İ. (2024). AK Parti'nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakış Açısının 2002 ve 2023 Seçim Beyannamelerinin Söylem Analizi İle Karşılaştırılarak İncelenmesi. *JOEEP*, 233- 243.
- Sarıbay, A. Y. (1995). *Postmodernite Sivil Toplum ve İslam*. İstanbul : İletişim yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (2018). Milli Nizam Partisinin Kuruluşu ve Programının İçeriği. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Editör) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce İslamcılık* (s. 576- 590). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Solak, N. (2022, Aralık 16). *Dini Kimliğin Oluşmasında Ailenin Rolü*. Diyanet Haber: <https://www.diyanehaber.com.tr> adresinden alındı
- Şahin, O. A. (2019). Türkiye'de Devlet Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi ve Sivil Toplum Kuruluşlarına Katılım. *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 405- 427.
- Şahin, S. (2019, Nisan 11). Saadet Partisi Genel Merkez Binası Tahliye Ediliyor. *Anadolu Ajansı*.

- Temel, M. & Doğanel, Y. (2024, Ağustos 30). *27 Mayıs 1960 Darbesi*. Atatürk Ansiklopedisi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/27-mayis-1960-darbesi/?pdf=5463> adresinden alındı
- Tuğrul, T. (2017). Milli Görüş Hareketinin Temel Karakterleri. *e- Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 617- 657.
- Tunaya, T. Z. (2003). *İslamcılık Akımı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunç, B. (2020). Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasasının Yeri ve Önemi. *Karadeniz Araştırmaları*, 657- 692.
- Turhan, M. (2002). Anayasa Mahkemesinin Fazilet Partisi Kararı. *Liberal Düşünce Dergisi*, 31- 42.
- Türk, R. (2015). Türkiye'de İslamcılığın Örgütlenme Faaliyetleri. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 105-128.
- Türköz, E. N. (2016). Demokrat Parti Erken Dönem Din- Siyaset İlişkisi. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1067- 1084.
- Yalanız, Y. Z. (2021). Milli Görüş Partilerinin Eğitim ve Kültür Programlarının Değerlendirilmesi . *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 750- 778.
- Yalçın, E. (2014). Cumhuriyet Dönemi Siyasal İslamcılığın İslam Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi. 18.
- Yavuz, M. H. (2005). Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (Editör) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce ve İslamcılık* (s. 591- 603). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yazıcı, N. (2007). Din Hizmetleri Açısından Caminin Yeri ve Önemi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1- 10.

- Yetim, F. (2015). Modern Bir Aydın Hareket Olarak Yeni Osmanlılar ve İslam Dünyası. *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1- 18.
- Yiğit, A. Y. (2023). 28 Şubat Postmodern Darbe Süreci ve Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2139- 2157.
- Yıldırım, E. (2012). Türkiye'de İslamcılığı Siyasal Evrimi: Devleti Kurtarmak, Devlet Kurmak ve Devleti Değiştirmek. *TYD Akademi İslam Araştırmaları Dergisi*, 167176.
- Yıldırım, M. (2020). Rönesans ve Reformasyon. *KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Dergisi*, 184- 210.
- Yıldırım, O. (2018). İslami Demokrasi Düşüncesinde Siyasal Hakimiyet Mefhumu. *Jebpir*, 33- 45.
- Yıldız, A. (2004). AK Partinin "Yeni Muhafazakar Demokratiği" : Türkiye Siyasetinde Adlandırma Problemi. *Liberal Düşünce*, 5- 12.
- Yıldız, M. C. (1999). Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık, Milliyetçilik. *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 279- 301.
- Yılmaz, Y. (2022). Osmanlı İslamcılık Düşüncesinde İki Öncü İsim: Muhammed Abduh ve Mehmet Akif. *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Araştırma Makalesi*, 343- 374.
- Yorulmaz, M. (2012). Din ve Kimlik İlişkisi Bağlamında Türkiye'de Kimlik Arayışları- Yapısal Bir İçerik Analizi. *Elektronik Siyaset Bilim Araştırmaları Dergisi*, 66.
- Yeniden Refah Partisi. (2020, Şubat 10). *Yeniden Refah Partisi*. Yeniden Refah Partisi: <https://yenidenrefahpartisi.org.tr/> adresinden alındı
- Yeniden Refah Partisi. (2024). *Parti Programı*. Yeniden Refah Partisi: <https://yenidenrefahpartisi.org.tr/page/parti-programi/14> adresinden alındı

Yeniden Refah Partisi. (2024). *Seçim Beyannamesi*. Yeniden Refah Partisi: <https://yenidenrefahpartisi.org.tr/page/yeniden-refah-partisi-2024-secim-beyannamesi/2760> adresinden alındı

Yüksel, E. (2004). Medya Güvenlik Kurulu: 28 Şubat Sürecinde Medya, MGK ve Siyaset Bağlantısı. *Eskişehir Anadolu Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları*, 5.

Zariç, S. (2017). Söylem ve Belge analizi ile Adalet ve Kalkınma Partisi ile Saadet Partisi arasında laiklik meselesine yaklaşım farkı. *Pamukkale üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 311-324.

Zürcher, E. J. (2022). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.